

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА
НАУКОВА БІБЛІОТЕКА

БІБЛІОТЕЧНИЙ МЕРКУРІЙ

LIBRARY MERCURY

Науковий журнал

Scientific journal

Виходить 2 рази на рік

Published twice a year

Заснований у жовтні 2007 р.

Founded in October, 2007

Випуск 2(28) 2022

Одеса
ОНУ
2022

Засновник та видавець – Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Редакційна колегія журналу:

Д. В. Кіосак, д-р іст. наук (головний редактор); М. О. Подрезова, директор Наукової бібліотеки ОНУ (заступник головного редактора); О. В. Полевщикова, канд. іст. наук (відповідальний секретар); П. Бьяджі, д-р філософії; Н. М. Діанова, д-р іст. наук; С. В. Іванова, д-р іст. наук; Т. О. Колесникова, канд. наук із соц. комунікацій; В. В. Левченко, канд. іст. наук; М. Д. Руссев, д-р габіл. історії; О. В. Сминтина, д-р іст. наук; П. С. Шидловський, канд. іст. наук.

Establisher and publisher – Odesa I. I. Mechnikov National University

Editorial Board of the journal:

D. V. Kiosak, DrSc (History) (Editor-in-Chief); M. O. Podrezova, Director of the Scientific Library ONU (Deputy Editor-in-Chief); O. V. Polevshchikova, CandSc (History) (Executive Secretary); P. Biadzhi, DrSc (Philosophy); N. M. Dianova, DrSc (History); S. V. Ivanova, DrSc (History); T. O. Kolesnykova, CandSc (Social Communications); V. V. Levchenko, CandSc (History); M. D. Russiev, Dr habil. (History); O. V. Smyntyna, DrSc (History); O. S. Shydlovskiy, CandSc (History).

«Бібліотечний Меркурій»

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
Серія КВ № 24165–14005ПР від 07.10.2019 р.

Відповідно до наказу МОН України № 1188 від 24.09.2020 р.
науковий журнал «Бібліотечний Меркурій» входить
до Переліку наукових фахових видань України
(категорія «Б»; історичні науки)

Затверджено до друку вченою радою
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
Протокол № 5 від 27.12.2022 р.

ЗМІСТ

З ІСТОРІЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ, БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

- Соколов В. Ю.
ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕКАРЯ МОНАСТИРСЬКИХ
КНИГОЗБІРЕНЬ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ: ХАРАКТЕРИСТИКА,
ФУНКЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ..... 7

ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ

- Левченко В. В.
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ
Г. В. ФЛОРОВСЬКОГО В «ОДЕСЬКИЙ» ПЕРІОД ЖИТТЯ:
ФІЛОСОФІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, БІБЛІОГРАФІЯ, ФІЗІОЛОГІЯ 21
- Музичко О. Є.
ВНЕСОК О. В. БОЛДИРСЬКА (1963–2001) У ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ
УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНІСТИКИ В ОДЕСЬКОМУ
ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА У 1990-Х РОКАХ.... 60

КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ

- Алексеев М. В.
ВЛАСНИЦЬКІ ОЗНАКИ НА ПРИМІРНИКАХ ВИДАНЬ Г. С. СКОВОРОДИ
З ФОНДУ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА (ДО 300-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ
НАРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФА) 73
- Великодна Г. В.
ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я (НА МАТЕРІАЛІ
ФОНДУ А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛІБА)..... 87
- Кропачева Н. М.
РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПЕДАГОГІЧНИХ
ВИДАНЬ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. (ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОЛЕКЦІЇ
РІДКІСНИХ ВИДАНЬ ФОНДУ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛІНСЬКОГО) 104

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВІ

- Данилюк Н. С.
ОБМІННИЙ ФОНД НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ – ВІЗИТНА КАРТКА
УНІВЕРСИТЕТУ 119

РЕЦЕНЗІЇ

- Стрільчук Л. В.
ОСВІТНІ ТРАДИЦІЇ ЯК ФУНДАМЕНТ СВИТОГЛЯДНИХ ЦІННОСТЕЙ
ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ 133

- ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ 136

CONTENTS

ON THE HISTORY OF LIBRARY, BIBLIOGRAPHIC AND PUBLISHING ACTIVITY

- Sokolov V. Yu.
PROFESSIONAL ACTIVITY OF A LIBRARIAN OF MONASTIC
BOOK COLLECTIONS IN MEDIEVAL EUROPE: CHARACTERISTICS,
FUNCTIONS, FEATURES 7

INFORMATIONAL AND BIBLIOGRAPHIC STUDIES

- Levchenko V. V.
PRIORITY DIRECTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH H. V. FLOROVSKY
IN THE «ODESA» PERIOD OF LIFE: PHILOSOPHY, PSYCHOLOGY,
BIBLIOGRAPHY, PHYSIOLOGY 21
- Muzychko O. E.
CONTRIBUTION OF O.V. BOLDYREV (1963–2001) IN THE REVIVAL
OF THE TRADITIONS OF UKRAINIAN NATIONAL UKRAINISTS
IN THE ODESA I. I. MECHNIKOV STATE UNIVERSITY IN THE 1990S 60

PRIVATE BOOK COLLECTIONS, EARLY PRINTED AND RARE EDITIONS

- Alekseenko M. V.
OWNERSHIP MARKS ON THE COPIES OF G.S. SKOVORODA'S
PUBLICATIONS FROM THE STOCKS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY
OF THE ODESA I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY
(ON THE 300TH ANNIVERSARY OF THE PHILOSOPHER'S BIRTHDAY)..... 73
- Velykodna H. V.
RESEARCH OF THE NORTHERN BLACK SEA REGION
(BASED ON THE MATERIAL OF THE A. G. HOTALOV-GOTLIB FOUNDATION) ...87
- Kropocheva N. M.
DEVELOPMENT OF THE INFORMATION POTENTIAL OF PEDAGOGICAL
PUBLICATIONS XIX – THE BEGINNING OF THE XX CENTURY
(BASED ON THE MATERIALS OF THE COLLECTION OF RARE
PUBLICATIONS THE FOUNDATION OF THE V. O. SUKHOMLYNSKY
STATE SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL LIBRARY OF UKRAINE)..... 104

INNOVATIVE PROCESSES AND LIBRARY STUDIES

- Danyliuk N. Ye.
BOOK EXCHANGE FUND OF THE SCIENTIFIC LIBRARY
AS A BUSINESS CARD OF THE UNIVERSITY.....119

REVIEWS

- Strilchuk L. V.
EDUCATIONAL TRADITIONS AS THE GROUND FOR GLOBAL VALUES
AND NATIONAL MENTALITY..... 133

- INFORMATION FOR AUTHORS..... 136

**З ІСТОРИЇ БІБЛІОТЕЧНОЇ,
БІБЛІОГРАФІЧНОЇ ТА ВИДАВНИЧОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ**

УДК 027.6:023-057.9”5/14”

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267810](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267810)

Соколов Віктор Юрійович,

кандидат історичних наук, доцент,

головний бібліотекар науково-дослідного відділу

Національної бібліотеки України імені Ярослава Мудрого

вул. Михайла Грушевського, 1, м. Київ, Україна, 01001

тел.: (044) 278 85 12

e-mail: socolv@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ БІБЛІОТЕКАРЯ МОНАСТІРСЬКИХ КНИГОЗБІРЕНЬ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ЄВРОПИ: ХАРАКТЕРИСТИКА, ФУНКЦІЇ, ОСОБЛИВОСТІ

Охарактеризовано значення та специфіка діяльності західноєвропейських монастирських бібліотек у середні віки; досліджено основні напрями роботи бібліотекаря монастирських книгозбірень, сфери його функціональних обов'язків; проаналізовано зміст та значення професійної діяльності бібліотекаря західноєвропейських монастирських бібліотек у поширенні читання, просвітництва, розвитку книжкової та бібліотечної справи і духовної культури середніх віків в цілому.

Ключові слова: історія бібліотечної справи, бібліотечна діяльність, монастирська бібліотека, культура середніх віків, бібліотечна професія.

З поширенням християнства поступово в усіх країнах Європи відбувалося зростання кількості рукописних книг, а також монастирських бібліотек. Духівництво, зокрема єпископат, добре усвідомлювало роль знань, освіти та розповсюдження книг у розвитку суспільства, їх важливе значення у сферах соціального керування та формування свідомості. Стан бібліотек, їх книжковий склад ніколи не залишалися поза його увагою. Невипадково, що ще в дохристиянську епоху першими бібліотекарями були жерці, які не тільки зберігали певні матеріальні носії інформації, а й передавали наступним поколінням вміння і навички орієнтуватися у певному масиві знань, способи їх систематизації, особливості тлумачення та розуміння тексту. І хоча бібліотечна професіологія почала формуватися лише у ХІХ ст., основні професійні вимоги до бібліотекаря були сгенеровані у період Античності, це – освіченість, знання книг та їх опису, володіння іноземними мовами, розвинене аналітичне мислення. На жаль, після руйнації Римської імперії та навали варварів поступальний розвиток різних сфер культури дещо призупинився. У Західній Європі більш інтенсивно почала розвиватися християнська культура, одними з осередків якої у Раннє середньовіччя були монастирі та їх книгозбірні.

Останнім часом діяльність монастирських бібліотек активно привертає увагу як зарубіжних (праці К. Завадської, Е. Ленарта, І. Шостек та ін.), так і вітчизняних дослідників (праці Н. Кунанець, І. Лісової, Н. Лоштина, І. Ціборовської-Римарович та ін.) [2; 4–6; 13; 14; 18; 20; 21]. Проте, ґрунтовних наукових розвідок, що окремо вивчали б коло діяльності та професійні риси монастирських бібліотекарів ще немає. Метою пропонованої статті є виявлення та характеристика особливостей діяльності бібліотекарів монастирських книгозбірень середньовічної Європи (переважно, Західної).

З самого початку виникнення чернецтва у християнстві книга та бібліотека були необхідним елементом монастирського життя. Після появи статуту святого Бенедикта (480–547) та його поширення у середовищі західноєвропейського чернецтва читання та тлумачення богословських книг, їх переписування та збирання стало невід’ємною складовою буденного життя монахів [15]. Звичайно, монастирські бібліотеки спочатку складались із суто релігійної літератури, що стосувалася богослов’я, літургії, агіографії тощо. Надалі їх книжковий склад значно розширюється. Проте, монастирські бібліотеки у Західній Європі у перші століття Середньовіччя були дещо ізольовані від зовнішнього світу і до них мали доступ, переважно, тільки ченці конкретного абатства [7]. У назначений час вони часто діяли у взаємозв’язку зі скрипторіями (скрипторіум, від лат. «scriptorium, ii (n) – майстерня для перепису рукописів»), від яких, певним чином, залежали на перших порах. Певна кількість полиць, невелика книжкова шафа чи відповідна ніша, призначалися, здебільшого, для зберігання книг та їх суто внутрішнього використання. Однак, деякі книги час від часу залишали межі монастиря та перебували у користуванні того чи іншого єпископа, пресвітера, ченця чи приватної особи (так само, рукописи з церковних бібліотек іноді опинялись у розпорядженні ченців монастиря). Надалі роль книжкового зібрання у монастирському житті збільшується, а діяльність бібліотеки значно активізується та розширюється. Втім, у Раннє середньовіччя у багатьох монастирях і церквах налічувалось лише від декількох десятків до сотні книжок, тому вся бібліотека складалась, фактично, з однієї чи з двох книжкових шаф чи скринь. Проте, кількість томів в монастирських бібліотеках за рукописними каталогами того часу визначити важко, оскільки завжди розділялося поняття «текст» і «кодекс». Відомо, що в Рейхенау та Сен-Галлені у 822 р. у монастирській бібліотеці налічувалось понад 400 книг, у Боббіо в X ст. – близько 666 [10, с. 115]. Невеликі книжкові зібрання мали також церковні бібліотеки, наприклад, бібліотека Страсбурзького собору в 1027 р. мала 50 книг, собору Шпейера в 1051 р. – 14 книг, собору в Нуайоні у 1220 р. – 45 книг. Загалом, у Ранньому середньовіччі бібліотеки у Західній Європі були ще рідкісним явищем і в нинішньому значенні цього слова називати їх можна лише умовно. Навіть остаточне формування такого поняття, як монастирська бібліотека відбулося лише у XIII ст. [5, с. 23]. Тим не менш, бібліотеки монастирів були ледве не єдиним місцем книжкових зібрань того періоду. Надалі, поживлення культурного

життя, церковні реформи, необхідність виправлення канонічних книг сприяли діяльності бібліотек та вимагали певного посилення уваги не тільки до рівня підготовки служителів Церкви, що керували паствою та розповсюджували віровчення, а й до професійних навичок ченців, що працювали з книгою та слідкували за культурою читання в монастирі, оскільки саме ченці виступали носіями не лише західної релігійної традиції, а й взагалі – культурної та інтелектуальної. Відповідно, монастирські книгозбірні були відображенням інтелектуальної культури ченців.

В епоху середніх віків в монастирських бібліотеках Західної Європи ченця, що відповідав за роботу книгозбірні, називали «армаріусом» (від лат. *armārius*, *ii* (m) – зброяр, охоронець, вартовий, хранитель бібліотеки, секретар капітулу), який виконував також функції архівіста. Армаріус у католицьких монастирських бібліотеках (у тому числі, й на теренах Правобережної України) слідкував за належним збереженням, використанням, систематизацією рукописних (у подальшому – друкованих) книг, а також пильнував за відповідним порядком переписування текстів [16, р. 390 а].

Оскільки в той час термін «армаріус» використовували також для найменування майстрів збройових справ та охоронців, то як раніше, так і до тепер, в тлумаченні походження цієї назви середньовічного бібліотекаря, етимологію цього поняття в деяких словниках та наукових працях часто виводили з лат. слова «арма, *armogum* (n) – зброя, військо, щит, військове спорядження, війна, захист, опора, настанова». За своїм змістом термін «армаріус» у значенні «бібліотекар» споріднений з латинським словом «*custos, custodis* (m) – вартовий, охоронець», проте його походження, безумовно, слід виводити зі слова «*armarium, ii* (n) – шафа для зберігання книг, бібліотека, архів» (наприклад, *armarium bibliothecae* – бібліотечна шафа). Саме від цього слова, власне, й походить назва «армаріус» у значенні посади бібліотекаря. Недарма у той час сформувалася така приказка: «Монастир без книжкової шафи, як військовий табір без зброї» або «Монастир без книжкової шафи, як фортеця без арсеналу» (лат. «*Claustrum sine armario est quasi castrum sine armamentario*»). У XII–XIV ст. існували також такі вирази: «Монастир без книг – все одно що гарнізон без продовольства», «Бібліотека є справжньою скарбницею монастиря. Без неї він як кухня без котла, стіл без страв, річка без риби, садок без квітів, гаманець без грошей, виноградник без винограду, вежа без варті, будинок без меблів» [7]. Видатний богослов Середньовіччя Тома Аквінський (1225–1274) зазначав: «Справжня скарбниця монастиря це – бібліотека. Без неї він все одно, що кухня без казана, стіл без страв, колодязь без води, річка без риби, плащ без іншого одягу, сад без квітів, гаманець без грошей, лоза без винограду, суд без охорони, будинок без меблів» [цит. за 8, с. 118].

У церквах і монастирях назва «армаріус» поширювалась також на кантора або прекантора (прецентора («*praecantor*» походить від «*cantor*» та означає «той, хто співає раніше; перший співак»)), тобто керівника церковного хору,

який стежив за музичними канонами богослужіння, слідував за правильним виконанням релігійних церемоній («армаріуса» іноді називали «магістром церемоніалу»). Виконуючи літургійні та інші церковні функції, армаріус, наприклад, співав респонсорії (жанр одноголосного співу), тримав ліхтар, поки абат читав певні тексти, а також слідував за правильним читанням вголос у церкві, капітулі та трапезній. В описах монастирських звичаїв XI–XII ст. часто зазначалося, що «бібліотекаря-прекантора» слід обирати серед тих ченців, які зросли в монастирі та встигли досконало вивчити порядок служб та іншу церковну премудрість, тобто серед досвідчених осіб.

«Армаріус» також навчав дітей і підлітків у школі при монастирі, в першу чергу, читанню, письму, співу, тобто виконував і функції педагога. Бібліотекар у монастирі, фактично, був керівною та сполучною ланкою у монастирській тріаді «бібліотека – скрипторій – школа». Тому на цю посаду зазвичай призначали достатньо освіченого ченця, добре обізнаного у різних сферах знань, знавця, в першу чергу, богослов'я, церковних канонів, релігійних праць, який мав навички роботи з переписування рукописів, екзегетики (тлумачення текстів) та тямущий у діяльності книгозбірні в цілому. Так, наприклад, посаду «армаріуса» у 540–548 рр. займав відомий римський письменник-панегірист, історик, екзегет (тлумач релігійних текстів) та державний діяч Флавій Кассіодор (бл. 487 – бл. 578). Він був бібліотекарем у заснованому ним монастирі Віварій (Monasterium Vivariense) у своєму родовому маєтку у Південній Італії, у якому створив велику бібліотеку і своєрідний науково-просвітницький центр зі зберігання, тлумачення та переписування античних книг. До речі, у монастирській Віваріанській бібліотеці було 10 книжкових шаф, в яких у тематичному порядку було розташовано 231 кодекс 92 авторів. Цікаво, що питання бібліотечної справи також знаходили місце у творчій спадщині Флавія Кассіодора. Так, у заключних розділах своїх «Настанов наук світських» («*Institutiones saecularium litterarum*») Флавій Кассіодор навів настанови щодо діяльності бібліотекарів, переписувачів та настоятелів монастирів [11; 12].

У XII–XIII ст. церковні приписи, настанови різних чернечих орденів, суворо регулювали функціонування монастирських бібліотек, зокрема практику призначення бібліотекарів. Свої рекомендації давали також провідні богослови того часу. Так, наприклад, генеральний магістр домініканців Гумберт Романський (бл. 1190–1277) у своїй праці про канони релігійного життя «*De vita regulari*» декілька пунктів присвятив організації діяльності монастирської бібліотеки та обов'язкам ченця, котрий відповідав за її діяльність. Бібліотекар був зобов'язаний: турбуватись про відповідне місце зберігання книг у монастирі (з урахуванням доступу свіжого повітря та захисту від дощу, щоб книги не підлягали впливу вологи та плісняви); зберігати майно бібліотеки та відчиняти її у чітко визначений час; укладати список книг та передавати його своєму наступнику на посаді; вирішувати питання щодо накопичення, відбору та актуальності книг [5, с. 162–163]. Бібліотекар («*armarius*» чи «*librarius*» (від лат.

слова «*librarius*, *ii* (m) – писар, секретар», яке в свою чергу походить від слова «*liber*, *bri* (m) – книга») щороку чи раз на два роки повинен був переглядати усі книги з метою встановлення стану рукописів; чітко фіксувати книги із бібліотеки, що видавалися читачам й анулювати записи після повернення книг; видавати книги поза межі монастиря лише з дозволу керівництва [20, р. 412–413]. Надалі, щодо діяльності монастирської бібліотеки та обов'язків бібліотекаря у статутах і настановах зазначалося, що у монастирі повинно бути вже двоє осіб для виконання відповідної роботи, пов'язаної з книгами: перший – це кантор (прекантор), який мав опікуватись книгами у захристії (частина вітваря, призначена для зберігання посуду, богослужбових книг та одягу), приносити їх ченцям на час молитви; другий це власне бібліотекар («армаріус» чи «лібраріус»), який опікувався монастирською книгозбірнею [21, р. 300].

Як вже зазначалося, організація монастирських бібліотек керувалася, переважно, рішеннями церковної провінційної влади та орденських конгрегацій, де з часом все більше уваги приділялося діяльності книгозбірень та роботи бібліотекаря. Зокрема, настановами передбачалося: налагодження порядку книг у книгозбірні, про що має дбати обраний бібліотекар; наявність у кожній бібліотеці алфавітного каталогу книг (надалі й каталогу за галузями знань); дотримання правил видачі книг із бібліотеки (на місце книги необхідно було поставити картку із назвою видання та особистим підписом особи, що бере книгу; цю картку забирають з полиці лише після повернення книги до бібліотеки); шляхи поповнення книжкового фонду та ін. [19, р. 210–211]. З часом, провінційні статuti рекомендували настоятелям монастирів поповнювати бібліотеки, у першу чергу новими

книгами не тільки з теології, а й такими працями, що «будуть корисні для ченців». Загалом, монастирські бібліотеки поповнювались через: створення копій рукописів; отримання дарунків (пожертв) у вигляді окремих книг від мирян та цілих книжкових зібрань

(зібрання зберігалися окремо); планомірну закупівлю та ймовірний обмін дублетними виданнями з іншими монастирями (відомо також, що книги у порядку обміну, за домовленістю між бібліотекарями, пересилалися для читання та переписування з однієї монастирської книгозбірні до іншої). У деяких монастирях, що мали власні бібліотеки, при вступі до братства необхідно було подарувати монастирю копію рукописної книги. Так, наприклад, католицький святий, бенедиктинець, ініціатор реформи західного чернецтва Одон Ключнійський (878–942) при вступі до Ключнійського монастиря, абатом якого він пізніше став (927 р.), передав у дар бібліотеці 100 тт., чим викликав здивування та захоплення у ченців братства [3, с. 104].

У скрипторіумі, якщо він діяв при монастирі, на бібліотекаря покладалося також забезпечення ченців-переписувачів та ілюмінаторів (ілюстраторів) необхідними матеріалами та інструментами для письма (пергаментом, папером, чорнилами різних кольорів, сусальним золотом, лінійками, шилами тощо); ведення контролю за їхньою роботою; виправлення допущених ними помилок шляхом вичитування переписаних текстів тощо. Бібліотекар повинен був також слідкувати за необхідною реставрацією пошкоджених сторінок та оправ, проставляти власницькі знаки на книгах, дбати у разі потреби про переплетення томів та ін. [1, с. 28]. Отже, він повинен був добре знати не тільки як працювати з книгою та всі етапи її створення, а й добре розуміти зміст самої книги. На таку посаду міг претендувати лише кращий з ченців. Так, наприклад, лише після багаторічного монастирського служіння та плідної праці на поприщі християнського просвітництва, завдяки своїм глибоким знанням, освіченості та певним творчим досягненням, на посаду помічника армаріуса (хранителя «армаріуму» (бібліотеки) у 1195 р. був призначений французький хроніст, чернець-бенедиктинець абатства Св. Марціала в Ліможі (Аквітанія) Бернар Іт'є (1163–1225). З 1204 р. він вже завідував великою монастирською бібліотекою, яка налічувала, за деякими даними, до 450 тт. [17, р. 138].

Монастирські бібліотекарі відігравали помітну роль в організації систематичного читання серед ченців – як індивідуального (зокрема, з виховною метою, у формі послуху), так і колективного – із застосуванням методу голосного читання для ознайомлення зі змістом тих чи інших (переважно, богословських) книг. Порядок читання у монастирях загалом регламентувався статутом. Наприклад, статутом монастиря святого Бенедикта у період від жовтневих календ (календи – перший день місяця) до Великого посту ченцю дозволялося читати зранку до другої години дня. Крім того, з бібліотеки могла видаватися одна книга для поглибленого вивчення. Через рік чернець повертав рукопис і складав іспит з прочитаного. Якщо його знання визначалися задовільними, він отримував нову книгу, а якщо ні – продовжував вивчати попередній твір [10, с. 130]. Наприклад, в описах монастирського життя XI ст. можна прочитати такий запис: «У понеділок другого тижня Великого посту, допоки братія не увійшла в зал зборів, нехай бібліотекар розстелить килим і збере на ньому усі книги за винятком тих, які було видано в минулому році. Брати нехай увійдуть в зал зборів, кожен зі своєю книгою в руці. <...>. Потім нехай бібліотекар оголосить порядок, згідно з яким брати позичали книги в минулому році. Кожен брат, почувши своє ім'я, нехай поверне ту книгу, яку було видано йому у минулому році. Той ж, чия совість волає до нього, бо він не прочитав книгу, яку було йому видано, нехай впаде долілиць, кається у своїй провині та благає про прощення. Потім нехай бібліотекар знову роздасть книги, а саме, кожному брату дасть для читання інший том, ніж попередній» [9]. Отже, бібліотекар у монастирі слідкував за тим, щоб ченці на початку Великого посту отримали книги для читання відповідно рівня їх підготовленості (з вимогою дбайливого

ставлення до них), прочитали їх протягом певного часу і своєчасно повернули, а іноді навіть відзвітували про прочитане. Втім, такий порядок стосувався лише обов'язкових до вивчення богословських книг. Праці, наприклад, з історії чи з іншої галузі знань, швидше за все, видавалися на короткий термін і засвоєння знань цих книг не перевірялося. Звичайно, у першу чергу, бібліотекар монастиря пильно слідкував за своєчасним поверненням ченцями книг до монастирської бібліотеки. Так, наприклад, у бенедиктинському монастирі Фльорі (центральна Франція) «армаріус» у певний день складав список усіх братів, які брали книги у попередньому році та їх не вертали. Кожен з ченців повинен був спочатку повернути отриману книгу і лише потім міг розраховувати на отримання нової. До того ж, якщо протягом року чернець не прочитав взяту книгу, то він повинен був просити вибачення на обвинувальному капітулі. Також ченці, які відвідували бібліотеку та читали у відведеному для цього місці, не повинні були насувати свій капюшон занадто низько на очі, щоб можна було бачити, сплять вони чи зосереджено читають книгу [3, с. 106].

Таким чином, якщо для світської особи у той час не обов'язково було навіть знати грамоту, то для ченця освіченість вважалася неодмінною рисою (звичайно, «немає правила без винятків»). Ще більшою мірою, це стосувалося ченця, що завідував монастирською бібліотекою, до фахового рівня якого, окрім зазначених вимог знання іноземних мов, змісту книг (в першу чергу, релігійних), їх опису, додавалися ще його сумлінність, акуратність, винахідливість і таке ін.

Бібліотекар у монастирі, з тих чи інших міркувань, також мав право забороняти ченцям доступ до деяких книг. До того ж, книги іноді губилися, а то й просто розкрадалися. Щоб хоч якось уберегти рукописи від розкрадань, бібліотекарі робили на них власницькі записи дуже промовистого змісту: наприклад, «Нехай у того, хто вкраде, візьме і не поверне цю книгу власникові, вона перетвориться в його руці на змія, який розірве його. Нехай його розіб'є параліч, і всі його члени відсохнуть. Нехай він корчиться від болю і благає про пощаду, і нехай же не буде кінця його агонії, доки він не випустить духу. Нехай же хробаки виїдять його нутроці, і коли настане Судний день, нехай він згорить у пеклі» або «Якщо ви викрадете або продасте книгу, на вас чекає страшний божий гнів. Ви потрапите до пекла» [1, с. 26; 3, с. 109]. Цікаво, що «армаріус» також був задіяний у поминанні померлих, яке було одним з значущих завдань діяльності монастирів. Саме він заносив у некролог (список померлих за датами смерті) або на береги календаря імена померлих ченців монастирської обителі.

Отже, бібліотекар монастирської книгозбірні середньовічної Європи повинен був гідно доглядати не тільки за «армаріумом» (бібліотекою, книжковою шафою) та стежити за належним використанням книг ченцями, але й був зобов'язаний слідкувати також за їхніми читацькими потребами. При наявності певних запитів він був уповноважений купувати (чи отримувати іншим чином) нові книги. Він також був відповідальною особою за те, що і як читали ченці, зокрема за те, що читали вголос під час трапези та при виконанні церковних обрядів. Бібліотекар не тільки керував роботою монастирської бібліотеки, забезпечував збереження книг і контроль за їхнім належним використанням, але й активно займався книжковою справою через керівництво діяльністю скрипторіума, де відбувалися всі етапи створення книги та іноді могли працювати декілька переписувачів. Він уважно розподіляв завдання переписувачам текстів, контролював їхню роботу, виправляв помилки, пильно стежив, щоб примірник рукопису був вірним.

Таким чином, головне коло обов'язків монастирського бібліотекаря передбачало: загальне піклування про стан книгозбірні (армаріуму), належну збереженість, використання й поповнення її майна та фонду рукописів (згодом – друкованих книг); ведення облікових документів; пильнування за процесом читання вголос (здебільшого, під час колективних трапез ченців та при виконанні церковних обрядів); розпорядження роботами зі створення (переписування) нових рукописів (надалі й друкованих книг, коли при великих монастирях почали створювати друкарні), а також служіння прекавтором. Бібліотекар також розставляв книги за авторами або за певними темами творів і фіксував потім записи у відповідних списках, описах, каталогах (*inventarium, descriptio* тощо). Перші кроки щодо систематизації книг «армаріус» робив з метою полегшити собі пошуки певного манускрипту. Як вже зазначалося, приватні колекції, що дарували як пожертву монастирю, описувалися та зберігалися окремо. Отже, бібліотекар середньовічного монастиря повинен був добре орієнтуватися у широкому колі книг та зберігати певний порядок їхнього опису та сортування, що був встановлений його попередниками. Підтвердженням цього слугують записи про нові надходження, зроблені іншим почерком в рубриках старих каталогів, а також складання нових списків книг з урахуванням колишніх описів [18, р. 661].

Отже, середньовічне вище духовенство, засновуючи при підтримці монархічної влади монастирі і поширюючи християнське віровчення, тим самим сприяло розповсюдженню грамотності та читання серед певної частини ченців та населення. Поступово письменність ставала невід'ємною частиною чернечого життя, де книжність та бібліотека посідали важливе місце. Вирішальне місце у цих процесах посідали саме бібліотекарі монастирських книгозбірень як хранителі книжкових зібрань та носії духовно-просвітницької місії, книжкової культури серед духовенства і мирян.

Список використаних джерел та літератури:

1. *Гринблатт С.* Ренессанс. У истоков современности / С. Гринблатт. – М. : АСТ, 2014. – 384 с.
2. *Кунанець Н. Е.* Вплив бібліотек монастирів на розвиток соціальних комунікацій західноукраїнських земель / Н. Е. Кунанець // Освіта, наука і культура на Поділлі. – 2014. – Т. 21. – С. 177–184.
3. *Куц Т. В.* Книжная культура западноевропейского Средневековья: учеб. пособие / Т. В. Куц. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2019. – 132 с.
4. *Лісова І. В.* Монастирські бібліотеки [Електронний ресурс] / І. В. Лісова // Українська бібліотечна енциклопедія : наук. проект / Нац. б-ка України ім. Ярослава Мудрого. – Електрон. дан. – Україна, 2021, 11 трав. – Режим доступу: <https://bit.ly/3SE9Fek> (дата звернення: 15.02.22). – Назва з екрана.
5. *Лоштин Н. Т.* Бібліотеки монастирів Львівської латинської митрополії XIV–XVIII ст.: книгознавчі аспекти : дис. ... канд. іст. наук : 27.00.03 – книгознавство, бібліотечне, бібліографознавство / Н. Т. Лоштин. – Київ, 2018. – 258 с.
6. *Лоштин Н.* Чернецтво у Середньовічній Європі: основні аспекти діяльності / Н. Лоштин // Християнства сакральна традиція: Віра. Духовність. Мистецтво : зб. матеріалів 7-ї Міжнар. конф. (Львів, 24 листоп. 2014 р.). – Львів, 2014. – С. 159–163.
7. *Майзульс М.* Путеводитель по средневековому монастырю [Электронный ресурс] / М. Майзульс // Arzamas. – Электрон. дан. – 2018, 17 сент. – Режим доступа: <https://arzamas.academy/mag/577-abbat> (дата обращения: 15.02.22). – Название с экрана.
8. *Мулен Л.* Повседневная жизнь средневековых монахов Западной Европы (X–XV вв.) / Л. Мулен. – М. : Молодая гвардия, 2002. – 352 с.
9. Пан бібліотекар: блог про бібліотечну справу та інформаційні технології [Електронний ресурс] / Д. Гойт. – Електрон. дан. – Україна, 2022. – Режим доступу: https://www.бібліотекар.укр/2015/07/blog-post_14.html (дата звернення: 22.08.2022). – Назва з екрана.
10. *Сидоров А. И.* Каролингские библиотеки: к вопросу о книжной культуре у франков / А. И. Сидоров // Люди и тексты: исторические источники в социальном измерении. – М. : Ин-т всеобщей ист. РАН, 2011. – С. 110–139.
11. *Уколова В. И.* Кассиодор и средневековая культура / В. И. Уколова // Взаимосвязь социальных отношений и идеологии в средневековой Европе : сб. ст. – М., 1983. – С. 66–95.
12. *Фокин А. Р.* Кассиодор / А. Р. Фокин // Православная Энциклопедия. – М., 2013. – Т. 31. – С. 531–544.
13. *Ціборовська-Римарович І.* Бібліотекар XVIII ст.: фах, звання, соціальний статус / І. Ціборовська-Римарович // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2004. – Вип. 13. – С. 208–215.
14. Ціборовська-Римарович І. О. Бібліотеки римо-католицьких монастирів Волині XVI–XVIII ст.: історична доля, роль у монастирській діяльності, сучасний стан фондів (за фондами Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) / І. О. Ціборовська-Римарович // Актуальні питання культурології. – 2010. – Вип. 9. – С. 9–14.
15. *Davril A.* La vie des moines au temps des grandes abbayes: La vie quotidienne X–XIII-e siècles / A. Davril, É. Palazzo. – Paris, 2010. – 346 p.
16. *Du Cange.* Glossarium mediae et infimae latinitatis / D. Cange, P. Carpentier, L. Henschel, L. Favre. – Niort : L. Favre, 1883. – Vol. 1. – 693 p.
17. *Lemaître J.-L.* Hagiographie et histoire monastique / J.-L. Lemaître // Annales de l'École pratique des hautes études Année. – 1997. – Iss. 11. – P. 138–140.
18. *Lenart E.* Biblioteki bernardynskie w Polsce od 2 poł. XV do końca XVIII wieku / E. Lenart // Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453–2003). – Kalwaria Zebrzydowska; Kraków, 2006. – P. 659–677.
19. *Piszc E.* Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu / E. Piszc // Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne. – Lublin, 1961. – Т. 2, з. 1–2. – P. 207–226.
20. *Szostek I.* Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776 / I. Szostek // Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972. – Warszawa, 1975. – Т. 2. – P. 409–465.
21. *Zawadzka K.* Biblioteka klasztoru dominikanów we Wrocławiu (1226–1801) / K. Zawadzka // Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972. – Warszawa, 1975. – Т. 2. – P. 289–389.

References

- [1]. Grinblatt S. *Renessans. U istokov sovremennosti* [Renaissance. At the origins of modernity]. Moscow, 2014, 384 p.
- [2]. Kusanets N.E. Vplyv bibliotek monastyriv na rozvytok sotsialnykh komunikatsii zakhidnoukrainskykh zemel [The influence of monastery libraries on the development of social communications in the western Ukrainian lands]. *Osvita, nauka i kultura na Podilli* [Education, science and culture in Podillya], 2014, vol. 21, pp. 177–184.
- [3]. Kusch T.V. *Knizhnaya kultura zapadnoevropeyskogo Srednevekovya: ucheb. posobie* [Book culture of the Western European Middle Ages: textbook. allowance]. Yekaterinburg, 2019, 132 p.
- [4]. Lisova I.V. Monastyrski biblioteky [Monastic libraries]. *Ukrainska bibliotekna entsyklopediia* [Ukrainian library encyclopedia]. Available at: <https://bit.ly/3SE9Fek> (accessed: 15.02.22).
- [5]. Loshyn N. T. *Biblioteky monastyriv Lvivskoi latynskoi mytropolii XIV–XVIII st.: knyhoznavchi aspekty: Dys. na zdobuttia nauk.. stupenia kand. ist. nauk* [Libraries of the monasteries of the Lviv Latin Metropolis of the XIV–XVIII centuries: bibliographic aspects: Dissertation for obtaining the degree of candidate of science]. Kyiv, 2018, 258 p.
- [6]. Loshyn N. Chernetstvo u Serednovichnii Yevropi: osnovni aspekty diialnosti [Monasticism in Medieval Europe: main aspects of activity]. *Khrystianstva sakralna tradytsiia: Vira. Dukhovnist. Mystetstvo: Zbirnyk materialiv VII Mizhnarodnoi konferentsii* [Christianity sacred tradition: Faith. Spirituality. Art: Collection of materials of the VII International Conference], 2014, pp. 159–163.
- [7]. Mayzuls M.R. *Putevoditel po srednevekovomu monastyryu. Ch. 1* [Guide to the medieval monastery. Part 1]. Available at: <https://arzas.academy/mag/577-abbat> (accessed: 15.02.22).
- [8]. Mullen L. *Povsednevnaia zhizn srednevekovykh monahov Zapadnoy Evropy (X–XV vv.)* [Daily life of medieval monks in Western Europe (X–XV centuries)]. Moscow, 2002, 352 p.
- [9]. *Pan bibliotekar: Bloh pro biblioteknu spravu ta informatsiini tekhnologii* [Mr. Librarian: Blog about librarianship and information technology]. Available at: https://www.6idniorekap.ykp/2015/07/blog-post_14.html (accessed: 15.02.22).
- [10]. Sidorov A.I. Karolingskie biblioteki: k voprosu o knizhnoy kulture u frankov [Carolingian libraries: on the book culture of the Franks]. *Lyudi i teksty: Istoricheskie istochniki v sotsialnom izmerenii* [People and texts: Historical sources in the social dimension]. Moscow, 2011, pp. 110–139.
- [11]. Ukolova V.I. Kassiodor i srednevekovaya kultura [Cassiodorus and medieval culture]. *Vzaimosvyaz sotsialnykh otnosheniy i ideologii v srednevekovoy Evrope: Cb. st.* [The relationship of social relations and ideology in medieval Europe: Sat. Art.]. Moscow, 1983, pp. 66–95.
- [12]. Fokin A.R. Kassiodor [Cassiodor]. *Pravoslavnaia Entsiklopediya* [Orthodox Encyclopedia]. M., 2013, vol. 31, pp. 531–544.
- [13]. Tsiborovska-Rymarovich I. Bibliotekar XVIII st.: fakh, zvanntia, sotsialnyi status [Librarian of the 18th century: specialty, rank, social status]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho* [Scientific works of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi]. Kyiv, 2004, iss. 13, pp. 208–215.
- [14]. Tsiborovska-Rymarovich I.O. Biblioteky rymo-katolytskykh monastyriv Volyni XVI–XVIII st.: istorychna dolia, rol u monastyrskii diialnosti, suchasnyi stan fondiv (za fondamy Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho) [Libraries of Roman Catholic monasteries in Volhynia of the XVI–XVIII centuries: historical fate, role in monastery activity, current state of holdings (based on the holdings of the National Library of Ukraine named after V.I. Vernadskyi)]. *Aktualni pytannia kulturolohii* [Current issues of cultural science]. 2010, iss. 9, pp. 9–14.
- [15]. Davril A. Palazzo É. *La vie des moines au temps des grandes abbayes: La vie quotidienne X–XIII-e siècles*. Paris, 2010, 346 p.
- [16]. Du Cange, P. Carpentier, L. Henschel, L. Favre. *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Niort, 1883, vol. 1, 693 p.
- [17]. Lemaître J.-L. Hagiographie et histoire monastique. *Annales de l'École pratique des hautes études Année*, 1997, iss. 11, pp. 138–140.
- [18]. Lenart E. Biblioteki bernardynskie w Polsce od 2 poł. XV do końca XVIII wieku. *Pięćset pięćdziesiąt lat obecności oo. Bernardynów w Polsce (1453–2003)*, Kalwaria Zebrzydowska-Kraków, 2006, pp. 659–677.
- [19]. Piszcz E. Biblioteka klasztoru oo. reformatów w Łąkach na Pomorzu. *Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne*, Lublin, 1961, vol. 2, part. 1–2, pp. 207–226.
- [20]. Szostek I. Biblioteka dominikanów lwowskich w świetle katalogu z roku 1776. *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*. Warszawa, 1975, vol. 2, pp. 409–465.
- [21]. Zawadzka K. Biblioteka klasztoru dominikanów we Wrocławiu (1226–1801). *Studia nad historią dominikanów w Polsce 1222–1972*, Warszawa, 1975, vol. 2, pp. 289–389.

Надійшла 05.09.2022 р.

Sokolov V. Yu.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.), associate professor,
Chief Librarian of the Research Department
Yaroslav Mudryi National Library of Ukraine
1 M. Hrushevskoho St., Kyiv, 01008, Ukraine
tel.: (044) 278 85 12
e-mail: socolv@i.ua
<https://orcid.org/0000-0002-0208-1292>

**PROFESSIONAL ACTIVITY OF A LIBRARIAN OF MONASTIC
BOOK COLLECTIONS IN MEDIEVAL EUROPE:
CHARACTERISTICS, FUNCTIONS, FEATURES**

Summary

In the proposed article by Viktor Sokolov «Professional activities of a librarian in medieval Europe's monastic libraries: characteristics, functions, peculiarities» the information concerning the activities of a librarian in Western European monastic libraries in the middle ages is analyzed and summarized. **The relevance** of this study is due to the need to study the specifics and development of the functional duties of monastic librarians, which have not been studied before, against the background of the formation and evolution of monastic libraries in the Early middle ages.

The purpose of this article is to identify and characterize the features of the activities of librarians of monastic libraries in medieval Europe (mainly Western).

The methodology of this scientific work consists in the application of both general scientific research methods (description, comparison, analogy, deduction, induction, analysis, etc.) and historical (historical-comparative, historical-typological, chronological, etc.) methods. Methods of terminological analysis, analysis of dictionary definitions, etymological and word-formation analysis, bibliographic and other research methods were also used.

The article explores the main areas and areas of activity of a librarian in Western European monastic libraries, as well as some features of the development of book and library business in monasteries through the prism of the functional duties of a librarian. The content and significance of his professional activities in the dissemination of reading, education, development of book and library business are analyzed.

The study made it possible to reveal the peculiarities of the interpretation of the terms that determine the activities of the librarian of Western European monastic libraries in the middle ages, in particular, the term «armarius» in modern book science and library research. The main factors and features of the formation of the meaning of the term «armarius» in the process of becoming a professional activity of monastic librarians are revealed.

The scientific novelty of the work lies in expanding the understanding of the professional activities of the librarian of Western European monastic libraries in the period, mainly, the early middle ages and revealing the significance of his activities in the development of not only book and library science, but also the spiritual culture of the middle ages as a whole.

The study shows that monastic librarians played an important role in organizing systematic reading among monks – both individual (including for educational

purposes, in the form of obedience) and collective – using the method of reading aloud to familiarize themselves with the content of certain (predominantly theological) books. The position is confirmed that for the monastic librarian, a wide education, erudition and knowledge of books was considered an indispensable feature of his professionalism. Performing professional tasks at the proper level required from the monastery librarian certain analytical abilities in working with text, knowledge of several foreign languages (including ancient ones), detailed content of religious books, the ability to describe books and compile catalogs, as well as perform various functions that require conscientiousness, accuracy, ingenuity, etc. The article shows that the monastic librarian had to organize the work of the library at the appropriate level and monitor the proper use of books by the monks, as well as monitor their reading needs. The librarian not only supervised the work of the monastery library, ensured the preservation of books and control over their proper use, but also actively engaged in book business through the management of the scriptorium, controlling all stages of book creation.

Conclusions. The activity of the monastic clergy, including monastic librarians, spreading the Christian doctrine, thereby contributed to the spread of literacy and reading among a certain part of not only the monks, but also the population as a whole. Gradually, writing became an integral part of monastic life, where books and libraries occupied an important place. The decisive place in these processes was occupied by the librarians of the monastery libraries as the keepers of book collections and bearers of the spiritual and educational mission, book culture among the clergy and laity.

Keywords: history of librarianship, library activity, monastery library, culture of the middle ages, library profession.

**ІНФОРМАЦІЙНО-БІБЛІОГРАФІЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

УДК 929Флоровський:930:378.4(477.74–21)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267811](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267811)

Левченко Валерій Валерійович,

кандидат історичних наук,

доцент кафедри українознавства, історико-правових та мовних дисциплін

Одеського національного морського університету

вул. Мечникова, 34, г. Одеса, 65029, Україна

тел.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ Г. В. ФЛОРОВСЬКОГО В «ОДЕСЬКИЙ» ПЕРІОД ЖИТТЯ: ФІЛОСОФІЯ, ПСИХОЛОГІЯ, БІБЛІОГРАФІЯ, ФІЗІОЛОГІЯ

У статті здійснено спробу розглянути природу формування пріоритетних напрямів наукової діяльності та духовного становлення в «одеський» період життя релігійного мислителя, богослова, філософа, історика, православного священника, діяча екуменічного руху та одного із засновників Всесвітньої ради церков Г.В. Флоровського. На основі раніше не введених до наукового обігу історичних джерел, що знаходяться у Державному архіві Одеської області й бібліотеці Принстонського університету та значного пласту опублікованих джерел і наукової літератури було виявлено багато нових фактів біографії та усунуто неточності й невірні дані щодо основних подій життя вченого в зазначений період. Основними методами дослідження життя та інтелектуального доробку Г.В. Флоровського стали як загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція), так і спеціально-історичні. Історико-генетичний метод дозволив відтворити творчий портрет вченого у хронологічних рамках досліджуваного періоду. Історико-порівняльний метод застосовувався для виділення того нового, що привніс вчений у вивчення гуманітарних галузей знання. Також було використано хронологічний, історико-біографічний методи, прийоми історіографічного та джерельного аналізу. Розкрито сутність та роль основних складових особистості науковця, що в подальшому визначили успіх його професійної діяльності. Доведено, що в становленні особистості Г.В. Флоровського значну роль відіграла родина Флоровських-Попруженків. Основні віхи життя та духовне становлення представлені через призму його навчання, педагогічної та наукової діяльності в Імператорському Новоросійському університеті. Важливість отриманих результатів полягає в аналізі формування наукових пріоритетів та науково-педагогічного досвіду вченого, як складової забезпечення взаємозв'язку традицій і новацій у розвитку гуманітарних знань між різними генераціями науковців ХХ ст. Встановлено, що визначальною темою у комплексному вивченні «одеського» періоду Г.В. Флоровського має стати подальше комплексне дослідження творчості вченого на тлі конкретних обставин його біографії.

Ключові слова: Г.В. Флоровський, Одеса, біографія, наукові дослідження, історія, філософія, бібліографія, природознавство, генерації.

Будь яка історична епоха з притаманними тільки їй колізіями формує та створює видатні особистості, які в свою чергу надають наступній історичній епосі властиву їй своєрідність через певні елементи культурної спадковості. До видатних осіб ХХ ст. у галузі соціогуманітарних наук безумовно належить богослов, релігійний мислитель, філософ, історик, православний священник, діяч екуменічного руху та один із засновників Всесвітньої ради церков Георгій Васильович Флоровський (1893–1979). 130 років із його дня народження наступного року буде відзначати світова наукова спільнота.

Талановиті люди і, тим більше, геніальні, не лише усвідомлено та несвідомо засвоюють накопичений досвід діяльності попередніх генерацій та на підставі цього намічають для себе нові цілі та шляхи щодо їх досягнення. Підтвердженням цього є слова Г. В. Флоровського, написані у передмові до праці «Пути русского богословия»: «Прошлая судьба русского богословия была для меня всегда историей творимой современности, в которой нужно было найти самого себя» [58, с. XV]. Поєднуючи незвичайну силу волі з незвичайною силою розуміння, впродовж усього життя Г. В. Флоровський охоплював та вбирав у себе теоретичні й практичні досягнення багатьох галузей знання. Жага до науки була найсильнішою пристрастю його душі, сповненої пристрастей до отримання знань у царині богослов'я, філософії, психології, історії, бібліографії, патрології, природознавства, літератури, культурології, священнослужіння тощо. Він багато вивчав, практикував, випробовував та самостійно проникав у нові для себе сфери світу знання.

Біографії та інтелектуальному доробку Г. В. Флоровського присвячено велику кількість наукових праць, в яких на відміну від «празького», «паризького» і «американського» періодів, більш краще висвітлених у науковій літературі, стисло та поверхнево розглянуто «одеський» період, який дорівнює майже третині його життя та відіграв значну роль у формуванні його як видатного вченого. При цьому історіографічний досвід показав наукову некоректність у деяких дослідницьких аналізах, ідеалізовану характеристику та навпаки, безпідставну критику його праць з позицій пізніших суспільно-політичних або філософських концепцій. У розглянутих наукових працях, присвячених Г. В. Флоровському часів перебування в Одесі, виходячи з їх висновків та намічених у них дослідницьких тенденцій, є зрозумілим, що подальше вивчення цієї складної наукової проблеми можливе лише на основі послідовного застосування системно-структурного підходу, із використанням його основного методу – системного аналізу, як сукупність теоретико-методологічних засобів, які застосовують для підготовки та обґрунтування рішень стосовно дослідження складних питань.

Досвід наукового аналізу біографії та творчості вченого дозволяє визначити найскладніші для дослідження питання. Слід безпосередньо вивчити його на-

укові праці, встановити зміст його спостережень, обґрунтованих та дискусійних. В історіографії творчості Г.В. Флоровського «одеського» періоду намічено особливі питання, що підлягають подальшому дослідженню, – його зв'язки з історичними, суспільно-політичними, філософськими та естетичними концепціями, з вітчизняною історіографією попередніх епох, а також для нього новітньої, включаючи обставини його біографії як фактора, який впливав на зміст його досліджень.

Накопичений дослідницький досвід дозволяє встановити, що визначальною темою у вивченні «одеського» періоду Г.В. Флоровського має стати подальше фактологічне вивчення творчості на тлі конкретних обставин його біографії. Необхідно залучення нових історіографічних джерел, а також конкретний аналіз праць в контексті історичних, суспільно-політичних та філософських ідей його часу. Єдність даних визначальних наукових методів та аналізу найскладніших наукових проблем дозволяє досліджувати творчість Г.В. Флоровського в його еволюції, встановити та проаналізувати його конкретний внесок у становлення та розвиток науки. Розглянути ті історичні та біографічні факти, які дозволяють вивчити його творчість у контексті цього процесу.

У даній статті на тлі колосального масиву наукової літератури з використанням раніше не введених до наукового обігу історичних джерел зроблено спробу детально розглянути першу третину життя Г.В. Флоровського, на яку припадає формування та еволюція основних пріоритетів його інтелектуальних захоплень. Аналіз джерельної бази обраної теми дозволяє визначити комплекс джерел біографії вченого. Він включає різноманітні документи його наукової біографії, починаючи від офіційних та закінчуючи матеріалами особистого походження; головне, звичайно ж, – це матеріали наукової творчості. Їх розгляд дозволяє з достатньою повнотою вирішувати дослідницькі проблеми, які не були поставлені в існуючій історіографії. У центрі нашої уваги будуть такі питання, як роль особистості вченого у розвитку наукових питань, осмислення його культурного та інтелектуального взаємовпливу з науковим співтовариством, соціальні функції тощо. У статті, вивчаючи творчу спадщину, будемо використовувати підхід, який створюватиме умови щодо його аналітичної характеристики, у якій визначальним ставало не тільки те, *що* написано, а саме головне, *чому* було написано.

Основними методами для досягнення поставленої мети нашого дослідження у спробі деталізованої реконструкції життя «одеського» періоду Г.В. Флоровського стали як загальнонаукові (аналіз та синтез, індукція та дедукція), так і спеціально-історичні. Історико-генетичний метод дозволив відтворити просографічний портрет вченого у хронологічних рамках досліджуваного періоду. Історико-порівняльний метод застосовувався для виділення того нового, що привніс Г.В. Флоровський у вивчення гуманітарних галузей знання. Також було використано хронологічний, історико-біографічний методи, прийоми історіографічного та джерельного аналізу.

Г. В. Флоровський народився 28 серпня (9 вересня) 1893 р. в Єлисаветграді¹ (нині Кропивницький, який знаходиться у центрі² України) Херсонської губернії в сім'ї³ священника, кандидата богослов'я Василя Антоновича Флоровського (1852–1928) [4, арк. 8; 21, арк. 7] – доглядача Єлисаветградського духовного училища, священника домової церкви та законовчителя місцевої чоловічої гімназії. До духовного середовища Г. В. Флоровський належав не тільки за батьківською лінією, а також і за лінією матері – Клавдії Георгіївни Флоровської (від народження Попруженко, 1863–1933). Її батько – Георгій Іванович Попруженко (1818–1888) – був священником Стрітенської церкви⁴ в Одесі⁵. Авторитет о. Георгія в Одесі був дуже високий, завдяки чому він допоміг сім'ї дочки (К. Г. Флоровської) повернутися 1894 р. до Одеси, де В. А. Флоровського було призначено на посаду законовчителя казенного реального училища (будинок № 83 на вулиці Ямській, нині – Новосельського). Отже, маленький Георгій Флоровський також опинився в Одесі. Сім'я Флоровських оселилася неподалік реального училища на Ямській вулиці в будинку № 58. Голова сім'ї викладав за сумісництвом у жіночій гімназії А. І. Брокенгеймер (вул. Ямська, 59), а також у 3-й чоловічій гімназії. Згодом його було призначено старшим священником Покровської церкви на Олександрівському проспекті, ректором Одеської духовної семінарії, а з 4 серпня 1905 р. кафедральним протоієреєм Одеського Преображенського собору [41; 42, с. 12; 49], поруч з яким вони оселилися за адресою – Соборна площа, 12. Громадський статус В. А. Флоровського в дореволюційній Одесі був досить високий: голова та член низки рад, братств, товариств. У цій сфері життя не відставала від чоловіка й К. Г. Флоровська – голова Благодійної ради благородних дам духовного звання при Спасо-Преображенському соборі [53, с. 166].

¹ У науковій літературі часто зустрічаються різні дані щодо місця народження Г. В. Флоровського: або в передмісті Єлисаветграда – Ковалівці [43, с. 196; 61, с. 337; 53, с. 168], або в Одесі [34, с. 131; 51, с. 78]. Обидва ці факти є хибними. Ковалівка фігурує у зв'язку з тим, що записи про народження і хрещення Г. В. Флоровського були зроблені в метричній книзі Ковалівської Покровської церкви Єлисаветграда [21, арк. 8]. Автор факту народження в Одесі став сам Г. В. Флоровський, який 1948 р. при оформленні посвідчення особи іноземця-резидента при перетині кордону США місцем народження вказав Одесу [33].

² П. Л. Гаврилюк помилково відносить місто до півдня України [40, с. 56].

³ Термін «сім'я» використовуємо в значенні соціальної групи людей, які проживають разом: чоловік і жінка (зв'язані громадським або церковним шлюбом), батьки і діти. Їх об'єднує спільний дім, спосіб життя, ведення господарства, повсякденний побут тощо.

⁴ В історіографії є помилкова згадка, що він був протоієреєм Одеського кафедрального Преображенського собору [51, с. 78; 61, с. 337].

⁵ Г. І. Попруженко закінчив Мінську духовну семінарію та Київську духовну академію, чудово знав грецьку, новогрецьку, давньоєврейську і латинську мови. Окрім духовної служби вів курс давньоєврейської мови в Одеській духовній семінарії. В Одесі одружився на Марії Федорівні Самборській, дочці протоієрея. Сім'я вела відокремлений спосіб життя від духовенства та оточуючого середовища. У разі виключення близьким другом сім'ї був професор богослов'я ІНУ О. М. Кудрявцев, який мав велику популярність як проповідник.

У сім'ї Г. В. Флоровський був молодшою дитиною. Старшими за нього були Василь (1881–1924), Клавдія (1883–1963) та Антоній⁶ (1884–1964)⁷. Їх батьки мали специфічний підхід у виборі імен для дітей. Василь і Клавдія були названі на честь батьків, а Антоній і Георгій на честь дідусів, відповідно за батьківською та материнською лініями. Така ж тенденція у наданні імен дітям була й у родині М. Г. Попруженка, який ім'ям свого батька назвав єдиного сина Г. М. Попруженка⁸. За антропометричними даними діти Флоровських відрізнялися між собою та мали візуальну схожість зі своїми батьками. Клавдія (див. іл. 1) й Антоній (див. іл. 2) були схожі на маму, а Василь (див. іл. 3) і Георгій (див. іл. 4) – на тата (див. іл. 5). Крім антропометричної відмінності між дітьми також була розбіжність і на ментальному рівні. Думку щодо ментальної відмінності між дітьми Флоровських уперше висловлював історик В. Т. Галяс⁹, який зауважив, що Георгій мав більшу близькість до свого старшого брата Василя, ніж до іншого – Антонія разом із сестрою Клавдією. В якості прикладу наводив, що «их отличал интерес к фактам истории, событиям прошлого, но не увлекали их суть и смысл» [41, с. 16].

Дитинство Г. В. Флоровського, як й інших дітей сім'ї, проходило в атмосфері доброзичливості, духовності, вихованості, освіченості, спрямованості до розумової діяльності. У становленні його особистості та соціалізації значну роль відіграла родина¹⁰, яка відповідно етнічних родинних традицій вела замкнений спосіб життя та згуртований навколо старших представників роду: дідуся і бабусі – Г. І. та М. Ф. Попруженків. Після смерті Г. І. Попруженка право родинного патерналізму в форматі завуальованого матріархату залишалося за його дружиною. Підтвердженням камерності родини є факти обрання хрещених батьків для семи онуків. У трьох випадках, оснований на виявлених документальних джерелах, з семи проведених обрядів хрещення онуків, їх хрещеною мамою ставала бабуся – М. Ф. Попруженко. 16 грудня 1884 р. хрещеними А. В. Флоровського стали професор О. М. Кудрявцев і бабуся – М. Ф. Попруженко [18, арк. 9]. Хрещення Г. М. Попруженка відбулося 4 серпня 1893 р., а його батьками во Хресті обрали інспектора Одеського комерційного училища

⁶ В одному із видань А. В. і Г. В. Флоровських було ідентифіковано як представників жіночої статі. Див.: Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. *Історія та сучасність (1865–2015)* / голов. ред. І. М. Коваль; вступ. сл.: І. М. Коваль, В. М. Хмарський. Одеса: ОНУ, 2015. С. 73.

⁷ Ще була Марія (1889–1891), названа на честь бабусі за лінією матері, але вона померла в дитинстві.

⁸ За збігом обставин чи ні, але обидва онуки Г. І. Попруженка (Г. М. Попруженко і Г. В. Флоровський) у своїх біографіях мали деякі схожі факти. Двоюрідні брати були одного року народження (відповідно 25 липня (6 серпня) і 28 серпня (9 вересня) 1893 р.); названі на честь одного дідуся; залишені при університеті на кафедрі філософії, але в різні роки (відповідно 1918 р. та 1916 р.); разом емігрували у січні 1920 р.

⁹ В. Т. Галяс особисто знав близьких знайомих А. В. Флоровського та мав з ним довготривале листування. Див.: Василь Терентійович Галяс: біогр. матеріали до 85-річчя з дня народження / упоряд. В. М. Хмарський. Одеса: Гермес, 2006. 84 с.

¹⁰ Термін «родина» вживаємо в сенсі соціальної групи людей, які знаходяться у родинних відносинах через старших представників роду (бабусь і дідусів): тітки, дядьки, їхні діти (племінники), двоюрідні сестри і брати тощо, що позначає ширше поняття спорідненості на генетичному рівні, ніж сім'я.

П. А. Іскру¹¹ і бабусю – вдову М. Ф. Попруженко [2, арк. 15]. Г. В. Флоровського 26 вересня 1893 р. хрестили приват-доцент ІНУ М. Г. Попруженко і бабусю – вдова М. Ф. Попруженко [4, арк. 8; 21, арк. 8]. Отже, в родині Г. В. Флоровського бабусю по лінії його мами відіграла важливу роль.

У родині Попруженків-Флоровських активно педалювалися ідеї самоосвіти та заняття творчою інтелектуальною роботою. Г. І. Попруженко¹² і В. А. Флоровський мали вищу церковну освіту. Усі троє дітей Г. І. і М. Ф. Попруженків отримали якісну світську освіту: сини М. Г. і С. Г. Попруженки закінчили ІНУ, а донька К. Г. Попруженко – середню освіту¹³. Шість з семи онуків¹⁴, здобули світську вищу освіту, отримали дипломи класичних університетів¹⁵. До того ж два покоління цього роду, починаючи від М. Г. Попруженка та закінчуючи А. В. і Г. В. Флоровськими та Г. М. і А. М. Попруженками, склали один єдиний приклад в історії вищої школи Одеси існування клану вчених-істориків¹⁶. Перебуваючи в атмосфері плідної творчої інтелектуальної праці родичів Г. В. Флоровський з малих років багато читав наукової літератури в різних галузях знання, а також книг, присвячених історії церкви, богослов'ю та богослужінню, і тому ріс із думкою про заняття наукою.

Після здобуття початкової освіти вдома 1902 р. у віці дев'яти років батьки записали Г. В. Флоровського до підготовчого класу одеської 5-ї чоловічої гімназії. Вибір батьками саме цього навчального закладу викликає як мінімум два запитання. По-перше, чому молодшого сина віддали не до 4-ї чоловічої гімназії, в якій навчалися В. В. і А. В. Флоровські? По-друге, до будівлі 5-ї гімназії (вул. Пантелеймонівська, 13) від будинку на вул. Ямська, 58, де родина мешкала у 1894–1905 рр., відстань складала 3 км, а від будинку на Соборній площі, 12, де вони жили з 1905 р. – 2,7 км, коли відстань від їх помешкань, де вони жили в різні часи, до будівлі 4-ї гімназії, була меншою мінімум як у два рази, відповідно менше 1,5 км та менше 1 км. Тоді, з урахуванням «астматичних нападів» [40, с. 69], які траплялися у юного Г. В. Флоровського, виникає запитан-

¹¹ Колега М. Г. Попруженка по Одеському комерційному училищі, в якому він працював у 1888–1908 рр.

¹² До наших днів дійшли його записи з історії філософії про Сократа, Платона, Спінози, Канта та ін. [24].

¹³ У віці семи років її віддали в пансіон Маттео, де її батько викладав Закон Божий. Пансіон вважався найкращим навчальним закладом для дівчат в Одесі на той час, багато його викладачів були водночас університетськими професорами. Як іноземні мови в пансіоні викладали німецьку та французьку. Прагнучи продовжити освіту, вона вступила на щойно відкриті в Одесі вищі жіночі курси (1879–1886) професора О. С. Трачевського, але майже там не навчалася, бо в квітні 1879 р. в віці 16 років вийшла заміж. Крім звичайних шкільних занять вчилася грати на фортепіано та багато читала.

¹⁴ За виключенням померлої у ранньому дитинстві Марії.

¹⁵ В. В., А. В. і Г. В. Флоровські та Г. М. і А. М. Попруженки отримали диплом ІНУ, а К. В. Флоровська – Петроградського університету.

¹⁶ Щодо питання наукової наступності в родині Попруженків-Флоровських у царині історичної науки див.: Левченко В. В. Деятельность научных династий историков Одессы в 1920–40-х гг. *Проблемы славяноведения*. 2011. Вып. 13. С. 192–210; Його ж. Наукові родини одеських істориків: періодизація, типологія, постаті. *Ейдос* : альм. теорії та історії іст. науки. 2016/2017. Вип. 9. С. 195–207; Його ж. Научные семьи одесских историков (XIX – первой трети XX вв.): типология, периодизация, персоналии, особенности. *Journal of Modern Russian History and Historiography*. 2018. Vol. 11. P. 91–133 та ін.

ня відносно доцільності рішення з боку батьків щодо відвідування ним занять у гімназії на такій далекій відстані від дому. Отже, скоріш за все, хвороба, на яку страждав Г. В. Флоровський у дитинстві, не далася взнаки на його фізичний стан, як на цьому роблять великий акцент деякі сучасні біографи-дослідники [40, с. 69].

За рівням викладацького складу та навчального процесу гімназія була посередньою, тому Г. В. Флоровському нічого не залишалось, як займатися самоосвітою. Для своїх занять він використовував сімейну бібліотеку, а також – завдяки рідним – книгосховища семінарії, університету та інших бібліотек. 14 червня 1911 р. датовано «Аттестат зрелости» Г. В. Флоровського, підписаний директором Одеської п'ятої гімназії¹⁷ Ф. О. Владичиним, в якому зазначено, що в ній він навчався у період від 24 серпня 1902 р. до 14 червня 1911 р.¹⁸ З 1899 р. гімназія розташовувалася на околиці центральної частини міста – на розі вулиць Гімназійної та Нової Рибної (1909 р. назву вулиці змінено на Пантелеймонівську) та не належала до числа престижних одеських середніх навчальних закладів, тому що в ній навчалися переважно діти різночинців¹⁹. Відмінністю гімназії також було те, що її учні представляли своєрідні поліетнічні та міжконфесійні осередки міста²⁰, тому її класи відрізнялися строкатим інтернаціональним і соціальним складом. Безумовно, що наявність у гімназії представників міжстанової категорії населення різних етносів і вірувань значно впливали на формування у свідомості Г. В. Флоровського почуття толерантності, яке з роками могло стати підґрунтям ідей екуменізму.

Г. В. Флоровському легко давалося навчання. За дев'ять навчальних років у гімназії він закінчив підготовчий клас і повний восьмирічний²¹ курс навчання та проявив відмінні поведінку, старанність й успіхи з усіх предметів, «... в осо-

¹⁷ Серед 531 одиниць зберігання 83 фонду Державного архіву Одеської області – «Одеська 5-а чоловіча гімназія», вказаних у надрукованому 1935 р. описі, особової справи учня Г. В. Флоровського не значиться.

¹⁸ В Одеській п'ятій гімназії у різні часи навчалися майбутні літератори В. Є. Жаботинський, Б. С. Житков, І. А. Льф, В. П. Катаев (не закінчив), Є. П. Катаев, О. В. Козачинський (не закінчив), К. І. Чуковський; літературознавець Л. Р. Коган; інженер-технолог М. Я. Дікіс; архітектор В. Л. Фельдштейн; композитор М. Р. Раухвергер та ін. На жодному з інтернет-ресурсів не вказано, що в Одеській п'ятій гімназії навчався Г. В. Флоровський.

¹⁹ Письменник В. П. Катаев так згадував про п'яту гімназію, в якій навчався у 1905–1914 рр.: «После того как собственная церковь с освященным алтарем открылась в нашей гимназии, мы тоже как бы поднялись на высшую ступень общественной лестницы, хотя гимназия наша до сих пор считалась далеко не из лучших; она помещалась на бедной Новорыбной улице и частью окон выходила на Куликово поле и на вокзал, и в ней получали образование главным образом дети железнодорожников, конторских служащих, иногда даже оберкондукторов или контролеров, что у некоторых вызывало презрительную улыбку и пожимание плечами». Див.: Катаев В. П. Разбитая жизнь, или Волшебный рог Оберона. *Катаев В. П. Собрание сочинений* : в 10 т. М. : Худож. лит., 1985. Т. 8. С. 159.

²⁰ Підтвердженням цього є той факт, що до штату гімназії входили священнослужителі трьох віросповідань: православного, римо-католицького та іудаїзму. Див.: Адрес-календарь Одесского градоначальства на 1911 год. Одесса : Ведомости Одес. градоначальства, 1911. С. 235.

²¹ П. Л. Гаврилюк помилково вказує, що в травні 1910 р. Г. В. Флоровський був гімназистом VIII класу [40, с. 64]. Станом на зазначений час він був учнем VII класу гімназії.

бенности же в истории»²², про що окремо було відмічено в атестаті²³. Враховуючи усі вище перелічені досягнення Педагогічна рада гімназії постановила нагородити його золотою медаллю та видати йому атестат, який надавав право вступу до будь-якого університету країни [4, арк. 6–6 зв.; 21, арк. 7–7 зв.], чим він і скористався. Після блискучого закінчення гімназії він був прийнятий до ІНУ за власний рахунок. 28 липня 1911 р. на його прохання було розміщено факсиміле ректора з надписом: «По взносе платы за слушание лекций – зачислить» [14, арк. 112 зв.; 21, арк. 6]. Після сплати за слухання лекцій розпочалося навчання Г. В. Флоровського на історичному відділенні історико-філологічного факультету ІНУ [21, арк. 12]. В університеті в нього був авторитетний покровитель – дядько і хрещений батько, професор М. Г. Попруженко. На виконання цієї ролі його старший брат приват-доцент А. В. Флоровський не підходив, не скільки за скромним статусом вченого звання, а скільки за характеристиками свого психотипу²⁴.

Щоб краще усвідомити інтелектуальну і моральну атмосферу 1911–1916 рр., під час яких Г. В. Флоровський навчався в ІНУ, необхідно згадати про університет та його професорів. Професорська корпорація, як на підбір, складалася з людей обдарованих та відданих науці, які склали ім'я не тільки собі, а й університету та місту – професори Б. П. Бабкін, Я. Ю. Бардах, Б. В. Варнеке, О. П. Доброклонський, В. В. Зав'ялов, П. Є. Казанський, М. П. Кастерін, Д. П. Кишенський, М. М. Ланге, В. Д. Ласкарєв, С. В. Левашов, Б. М. Ляпунов, П. Г. Меліков, М. М. Попов, В. П. Філатов та ін. У такому благодатному середовищі й вирощувався науковий потенціал Г. В. Флоровського.

В університеті Г. В. Флоровський займався у групі студентів з історії філософії історичного відділення під керівництвом ординарного професора М. М. Ланге. За перші чотири роки навчання він прослухав 49 курсів 18 викладачів²⁵. Виняткову роль у формуванні його теоретичних і практичних знань

²² П. Л. Гаврилюк безпідставно вважає, що любов до історії передалася Г. В. Флоровському від брата А. В. Флоровського [40, с. 63]. На нашу думку, зацікавлення історією Г. В. Флоровського відбувалося завдяки представникам старшого покоління родини Флоровських-Попруженків як на генетичному, так і спадковому рівнях (відповідно від діда Г. І. Попруженка та батька В. А. Флоровського, дядьки М. Г. Попруженка і брата В. В. Флоровського). Якщо у випадку з вченим-істориком М. Г. Попруженком все зрозуміло апіорі, то прикладом захоплення історією протоієрея В. А. Флоровського є його нариси щодо історії храмів, в яких він служив (див.: Краткий исторический очерк о построении единоверческой Одесской Покровской церкви. *Прибавление к Херсон. епарх. ведомостям*. 1898. № 21. С. 512–521 ; Флоровский В. Столетие со дня освещения Одесского кафедрального Преображенского собора (25-го мая 1808–1908 г.). *Херсон. епарх. ведомости*. 1908. № 15: Неофиц. отд. Особое прил. С. 1–28 ; Столетие со дня освещения Одесского кафедрального Преображенского собора (25-го мая 1808–1908 г.). Одесса : Славян. тип. Е. Хрисогелос, 1908. 30 с. та ін.).

²³ 19 липня 1911 р. К. Г. Попруженко в конторі одеського нотаріуса М. Ф. Комаров засвідчила по одній копії з атестату, свідоцтва про народження та свідоцтва щодо припису до призовної ділянки Г. В. Флоровського [4, арк. 6 зв.; 21, арк. 7 зв.–8, 11]. Виходячи з того, що родина Попруженків етнічно ідентифікувала себе українцями, то цей факт є підґрунтям для свідчення їх знайомства з одним із членів одеської «Громади».

²⁴ З листування двох братів еміграційного періоду видно, що Г. В. Флоровському належали лідерські якості в організації навчальних і наукових процесів, тоді як А. В. Флоровський залишався інертним і безініціативним. Див.: Флоровский Г., прот. Письма брата к Антонию / сост. Л. Киейзик. М. : Изд-во ПСТГУ, 2021. 216 с.

²⁵ У 1911/12 навчальному році: О. М. Клітін (Богослов'я), Герд (англійська мова), Є. Г. Кагаров (читання Фукидіда), С. Д. Пападимитріу (читання «Вакханки» Евріпіда), О. П. Казанський (логіка, практичні заняття з логіки,

у галузі соціогуманітарних наук відіграли М.М. Ланге, О.П. Казанський, В.Е. Крусман, П.М. Біцилли²⁶. Він відзначав серйозну увагу до вивчення давніх мов, читання першоджерел мовою оригіналу. Про О.П. Казанського згадував як про обдарованого філолога, який вів семінари з вивчення та аналізу грецьких філософських текстів. Саму ж найважливішу роль у його філософській освіті відіграв М.М. Ланге, який склав для обдарованого студента неймовірно за обсягом програму обов'язкового індивідуального читання – від греків до А. Шопенгауера та Д. Мілля, яка потім обговорювалася під час індивідуальних розмов [34, с. 23].

За перші чотири роки навчання Г.В. Флоровський також підготував дві самостійні наукові праці. Виконав реферат на тему «Проблема чужого «Я»» [57, с. 503] та розвідку на тему «Разработка мифа об Амфитрионе в древней и новой драме». Останній твір він написав на II курсі в результаті ознайомлення з працею М.М. Ланге «Теория В. Вундта о начале мифа»²⁷, який був послідовником німецького лікаря, фізіолога, психолога і фольклориста В.М. Вундта, що в галузі психології використовував експериментальну психологію. Позитивну оцінку студентській праці дав ординарний професор Б.В. Варнеке. У своєму відгуку він відмітив, що студент пропрацював велику кількість «...книг и статей на языках: английском, итальянском, немецком и французском»²⁸, и в наши

історія давньої філософії), Б.В. Варнеке (Плавт, Тацит, історія Риму), Є.П. Трифільєв (руська історія), М.М. Ланге (психологія, практичні заняття з психології), В.Е. Крусман (введення до історії нового часу) [1, арк. 8–10; 21, арк. 35–36, 38]. У 1912/13 навчальному році: Сперандео (італійська мова), П.М. Біцилли (середня історія), В.Е. Крусман (нова історія, загальний нарис допоміжних наук), С.Г. Вілінський (введення до історії руської літератури), І.М. Малінін (введення до філософії), Катков (політична економія), О.І. Томсон (загальне мовознавство), М.І. Мандес (історія Греції), М.М. Ланге (спеціальні практичні заняття з психології, загальні практичні заняття з психології, історія педагогіки, практичні заняття з педагогіки, практичні заняття з теорії пізнання), Є.П. Трифільєв (нова руська історія), О.П. Казанський (читання Аристотеля, давньогрецька філософія після Аристотеля, практичні заняття з давньогрецької філософії) [4, арк. 15–17; 21, арк. 43, 46, 48]. У 1913/14 навчальному році: О.П. Доброклонський (історія християнської церкви, історія руської церкви), О.П. Казанський (читання діалогу Платона «Теетет»), І.М. Малінін (нариси сучасної теорії пізнання), М.М. Ланге (історія нової філософії, практичні заняття з теорії пізнання), О.В. Ристенко (руська народна поезія), М.Г. Попруженко (історія південних слов'ян), В.Е. Крусман (реформаційний рух XIII ст., виникнення ордену єзуїтів, історія Тевтонського ордену), П.М. Біцилли (введення до вивчення середньовічної історії літератури, історія Сходу), В.Ф. Лазурський (епоха романтизму), С.Д. Пападимитріу (історія візантійського мистецтва) [4, арк. 6, 11–14, 18; 21, арк. 34, 39–40]. У 1914/15 навчальному році: С.Д. Пападимитріу (історія Візантії), М.Г. Попруженко (історія чехів і поляків), Є.П. Трифільєв (руська історіографія), М.М. Ланге (нарис сучасних філософських напрямів), І.М. Малінін (Галілей та його філософія; загальна естетика), В.Е. Крусман (епоха Просвітництва; історія Бельгії) [4, арк. 1, 4–5, 19–20; 21, арк. 21, 23–24].

²⁶ У подальшому з П.М. Біцилли у Г.В. Флоровського склалися дружні відносини. Див.: Галчева Т.Н., Голубович І.В. «Понемногу приспособляюсь к „независящим обстоятельствам“». П.М. Бицилли и семья Флоровских в первые годы эмиграции. София : Солнце, 2015. 320 с.

²⁷ Ланге Н.Н. Теория В. Вундта о начале мифа (Критические заметки). Одесса : Славян. тип. Е. Хрисогелос, 1912. 20 с.

²⁸ П.Л. Гаврилюк безпідставно стверджує, що Г.В. Флоровському передалися «лінгвістичні обдарування» від сестри К.В. Флоровської [40, с. 63]. По-перше, в 1904–1912 рр., коли Г.В. Флоровський оволодівав знаннями на рівні середньої освіти, К.В. Флоровська проходила навчання у Санкт-Петербурзі, Франції та Італії, тому вона фізично не могла передавати йому свої знання іноземних мов або сприяти йому в цьому [53, с. 169]. По-друге, лінгвістичні здібності були притаманні представникам усіх трьох поколінь родини Флоровських-Попруженків: від діда Г.І. Попруженка до Г.В. Флоровського.

дни, когда студенты так редко отваживаются переходить за пределы родного языка» [42]. За це дослідження 8 квітня 1913 р. він отримав високу нагороду – срібну медаль.

З I курсу навчання в ІНУ Г. В. Флоровський брав активну участь у діяльності Одеського бібліографічного товариства при ІНУ (ОБТ при ІНУ), яке знаходилося у будівлі університету за адресою вул. Преображенська, 24. 29 жовтня 1911 р. на четвертому засіданні товариства студента I курсу Г. В. Флоровського разом із сестрою К. В. Флоровською було обрано його членами²⁹ [63]. 7 травня 1912 р. членом товариства також було обрано їх старшого брата – В. В. Флоровського³⁰ [56]. У сучасній історіографії існує думка, що до діяльності в товаристві двох братів і сестру залучив брат Антоній, який був першим, хто став членом цього об'єднання³¹, головою якого був його науковий керівник професор І. А. Линниченко. Ще однією версією у цьому питанні також може бути причетність до цієї справи їх дядька професора М. Г. Попруженка³², але на нашу думку участь у роботі цієї інституції була цікава молодим представникам сім'ї Флоровських через живий інтерес у повсякденному житті всіх членів родини Флоровських-Попруженків до інтелектуального розвитку (навчання, читання книжок, знання мов, захоплення загальною історією, історією Одеси тощо). Таким чином, за майже п'ятирічне існування ОБТ при ІНУ його членами стали відразу чотири представники родини Флоровських, серед яких найактивнішою діяльністю відзначився А. В. Флоровський (21 публікація) і Г. В. Флоровський (6 публікацій; див. дод. 3). У К. В. Флоровської і В. В. Флоровського³³, відповід-

²⁹ А. В. Голубицька припустилася помилки, коли вказала, що Г. В. Флоровського було обрано секретарем товариства [43, с. 199]. Незмінним секретарем товариства за весь час його існування був В. Ф. Лазурський.

³⁰ А. В. Голубицька хибно вказала, що В. В. Флоровський був батьком Г. В. і К. В. Флоровських [43, с. 199].

³¹ А. В. Флоровський був одним з шістнадцяти осіб, які 1909 р. підписали перероблений статут товариства після зауважень співробітників Міністерства народної освіти (див.: *История возникновения Одесского библиографического О-ва при Императорском Новороссийском университете. Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИИУ*. 1911. Т. 1, вып. 1. С. 3) та одним із членів-засновників товариства (див.: *Список членов Одесского библиографического общества. Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИИУ*. 1913. Т. 2, вып. 2. С. 91). Інформації щодо обрання А. В. Флоровського дійсним членом товариства на сторінках його «Известий» відсутні, але відомо, що 15 листопада 1911 р. на п'ятому засіданні товариства він виступив з доповіддю на тему «Новый взгляд на происхождение Русской Правды» (див.: *Пятое очередное собрание Общества. Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИИУ*. 1912. Т. 1, вып. 4. С. 95–96), а з 1913 р. був членом Ради товариства (див.: *Отчет Одесского библиографического общества при Императорском Новороссийском университете за 1913 год. Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИИУ*. 1914. Т. 3, вып. 1. С. 58).

³² М. Г. Попруженко стояв біля витоків товариства, коли 1907 р. разом з І. А. Линниченко, В. Ф. Лазурським і П. С. Шестериковим входив до складу комісії з детальної розробки проекту статуту майбутнього товариства та був одним з одинадцяти підписантів затвердженого проекту, представленого 25 січня 1908 р. до Ради ІНУ з клопотанням щодо його затвердження у належному порядку (див.: *История возникновения Одесского библиографического О-ва при Императорском Новороссийском университете. Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИИУ*. 1911. Т. 1, вып. 1. С. 2–3).

³³ Результатом участі В. В. Флоровського у роботі товариства стала праця «Odessika», присвячена бібліографічним матеріалам щодо історії Одеси та опублікована як в «Известиях», так й окремим виданням (див.: Флоровский В. В. *Odessika. Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИИУ*. 1913. Т. 2, вып. 6. С. 282–288; Флоровский В. В. *Odessika : библиографические материалы по истории города Одессы*. Одесса : Центр. тип. С. Розенштрауха и Н. Лемберга, 1913. 9 с.).

но дві та одна публікації. Отже, одним із загальних пріоритетів інтелектуальних захоплень сім'ї Флоровських була бібліографія.

22 лютого 1912 р. на десятому засіданні ОБТ при ІНУ Г.В. Флоровський у статусі члена-співробітника³⁴ товариства виступив з доповіддю на тему «Новые книги о Владимире Соловьеве» [47]. 6 жовтня 1912 р. на вісімнадцятому засіданні Г.В. Флоровський зробив доповідь на тему «Из прошлого русской мысли», за матеріалами книг М.О. Бердяєва «А.С. Хомяков» і М.Й. Гершензона «Образы прошлого», виданих 1912 р. [38]. Повідомлення на засіданнях товариства та публікації на філософські теми й бібліографічного характеру вісімнадцятирічного студента Флоровського свідчать про його високий інтелектуальний рівень та ерудицію у різних галузях знання. Отже, 1912 р. відбулися два дебюти вісімнадцятирічного студента I курсу Г.В. Флоровського в науці: апробація результатів дослідження на засіданні товариства та публікація праці в науковому виданні³⁵ (див. дод. 3), зробивши його наймолодшим автором товариства. Огляд перших публікацій молодого вченого, в першу чергу, вражає його вільним орієнтуванням у великому потоці різномовної літератури з проведенням її всебічного аналізу та самостійними висновками. Не принижуючи усіх праць науковця «одеського» періоду, головною серед них є «Из прошлого русской мысли» (див. дод. 3), де він презентував основи своїх подальших досліджень з історії релігійних і філософських питань, магістральна ідея яких залишилась домінуючою впродовж усієї творчості – православ'я є суттю життя. Не часто буває, щоб учений в одній із перших праць так точно і вдало визначив основний пріоритет своїх майбутніх наукових пошуків. Молода людина – йому ледве виповнилося 19 років – студент II курсу, який тільки «запрограмував» свої маршрути в житті, але вже в другій науковій праці видно формування його свідомих поглядів громадянина та вченого.

На сьогодні без документально підтвердженої відповіді залишається питання, чому молодий вчений, для якого характер діяльності товариства був дуже близьким як людині, єдиною пристрастю якої, за його власним визнанням, були книги [34, с. 20], та який так активно і плідно проявив свою дослідницьку діяльність у роботі товариства впродовж 1912 р., в наступні чотири роки

³⁴ Членами-співробітниками товариства вважалися ті, хто робили членський внесок у розмірі 1 руб. та не мали права безкоштовно отримувати «Известия» товариства. Дійсні члени сплачували 3 руб. та безкоштовно отримували друкований орган товариства (див.: Постановление Совета Общества. *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИИУ*. 1912. Т. 1, вып. 6. С. 188). З фінансової точки зору, обраний Г.В. Флоровський статус члена-співробітника був раціональним кроком щодо економії коштів. При необхідності використання для наукової роботи будь-який випуск «Известий» товариства він міг використати примірники А.В. Флоровського або К.В. Флоровської, з якими проживав в одному помешканні за адресою Соборна площа, 12, кв. 1 (див.: Список членов Одесского библиографического общества. *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИИУ*. 1913. Т. 2, вып. 2. С. 91, 94, 96).

³⁵ А.В. Голубицька невірною вказала, що опубліковані рецензії є не першими творами вченого, згадаючи про його конкурсні роботи [43, с. 197]. Перші дві його рецензії було опубліковано 1912 р. у 6 випуску 1 тому «Известий ОБО при ИИУ» (див. дод. 3), датованого 10 травня 1912 р., тобто, коли він був студентом I курсу, а першу конкурсну роботу на тему «Разработка мифа об Амфитрионе в древней и новой драме» він підготував на II курсі, за яку 8 квітня 1913 р. отримав срібну медаль.

функціонування товариства жодного разу не виступав з доповіддю на його засіданнях та не опублікував жодної праці³⁶. При цьому його участь у засіданнях була активною, він брав участь в обговоренні повідомлень, з якими виступали його колеги³⁷.

Здобуваючи вищу соціогуманітарну освіту з акцентом на поглиблене вивчення філософії, Г. В. Флоровський для досягнення поставлених перед собою завдань вдався до нестандартного кроку та тим самим став єдиним у своєму роді прикладом. Ще в роки навчання у гімназії він зацікавився філософією, ознайомився та оволодів її основними поняттями (сутність філософії, предмет вивчення, підходи до пізнання, методологія досліджень тощо) та зрозумів, що знання природничих наук безпристрасно перевіряють готовність до засвоєння абстрактних філософських міркувань, а справжня мета природничої освіти філософів – це не лише набуття конкретних знань, а насамперед розвиток мислення чи розуму, спрямованого на пізнання, яке іноді називають філософією. Тому, починаючи з першого курсу навчання на історико-філологічному факультеті, він впродовж п'яти років (з передбачених чотирьох років) за власною ініціативою для кращого оволодіння ґрунтовними знаннями філософії паралельно відвідував лекції деяких курсів на математичному і природничому відділеннях фізико-математичного факультету та медичного факультету [33]. Проте, яких зусиль він доклав для вирішення цього питання, ми дізнаємося з чо-

³⁶ Дозволимо собі припустити, що така ситуація була пов'язана з трьома причинами: 1) приділення уваги навчальному процесу; 2) у засіданнях товариства не брали участь фахівці з філософії та психології, тому для молодого науковця не було мотивації для виступів на них; 3) членом товариства не був М. М. Ланге – науковий керівник Г. В. Флоровського. Підставою для ігнорування діяльності товариства з його боку були протилежні політичні погляди з головою товариства І. А. Линниченком, що стали підставою для їх приналежності до різних викладацьких угруповань в ІНУ. За весь час існування товариства (78 засідань) виступи та публікації на теми філософії та психології були непопулярними серед його членів. Крім Г. В. Флоровського ці теми виявили зацікавлення ще у семи осіб (чотири з філософії та три з психології). У царині філософії І. М. Малінін 30 березня 1913 р. зробив повідомлення на тему «Философия изменчивости», з приводу російських перекладів головних творів А. Бергсона: «Время и свобода воли», «Материя и память», «Творческая эволюция» (див.: Двадцать девятое собрание Общества. *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ*. 1913. Т. 2, вып. 5. С. 193), а 11 жовтня 1913 р. виступив на тему «Философские воззрения Дидро» (див.: Тридцать третье собрание Общества. *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ*. 1913. Т. 2, вып. 8. С. 337); Н. Норн здійснив одну публікацію (див.: Норн Н. К вопросу о субъективности чувственных качеств (опубл.: Новые идеи в философии. Сб. 6: Существует ли внешний мир? СПб., 1913). *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ*. 1914. Т. 3, вып. 3. С. 150–157); Ю. П. Мрочковский зробив доповідь щодо книжки С. Р. Штейнметца «Философия войны» (див.: Шестдесят девятое собрание Общества. *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ*. 1916. Т. 5, вып. 5–6. С. 41) та О. К. Горський зробив повідомлення про книжку М. П. Петерсона «Н. Ф. Федоров и его “Философия общего дела”» (див.: Семьдесят восьмое собрание Общества. *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ*. 1916. Т. 5, вып. 5–6. С. 46). У галузі психології доповідь зробили І. К. Хмелевський – «К психологии гениального творчества» (з приводу книжки Toulouse «Henri Poincaré». Paris, 1912) (див.: Тридцать четвертое собрание Общества. *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ*. 1913. Т. 2, вып. 8. С. 338); М. В. Вольф – «Bewusstsein und psychisches Geschehen» (див.: Сороковое собрание Общества. *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ*. 1914. Т. 3, вып. 1. С. 52) та 4 квітня 1915 р. Д. Г. Атлас про книжку В. Штерна «Психологические методы испытания умственной одаренности в применении к детям школьного возраста» (див.: Пятьдесят пятое собрание Общества. *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ*. 1915. Т. 4, вып. 2. С. 121–122).

³⁷ 18 квітня 1915 р. Г. В. Флоровський був учасником обговорення доповіді історика літератури Л. П. Гроссмана на тему «Достоевский и Европа». Див.: Пятьдесят шестое собрание Общества. *Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ*. 1915. Т. 4, вып. 2. С. 122.

тирьох архівних документів особового походження, що зберігаються у ДАОО, серед котрих особливо інформативними є два прохання: одне на ім'я ректора ІНУ С.В. Левашова (див. дод. 1), а друге на ім'я проректора ІНУ С.Г. Вілінського (див. дод. 2). Виходячи з їх змісту стає зрозуміло, що протягом п'яти навчальних років для занять філософією йому «...оказалось необходимым прослушать ряд курсов физико-математического факультета», «...необходимых для... специальных занятий философией» [21, арк. 1, 4].

Для реалізації поставленої перед собою мети в оволодінні знаннями природничих дисциплін для проведення спеціальних занять з філософії сім'я Г.В. Флоровського сплачувала 25 руб. за право відвідування ним занять на фізико-математичному (від 1911/1912 до 1915/1916 навчальних років) і медичному факультетах (1915/1916 навчальний рік), як за навчання у повному форматі та обсязі на рівні зі всіма іншими студентами цих факультетів. У перші навчальні роки (1911/1912 і 1912/1913) Г.В. Флоровський отримував тимчасовий квиток, а в 1913/1914 навчальному році – постійний білет, які давали йому можливість відвідувати лекційні та практичні заняття з 15 дисциплін 13 викладачів фізико-математичного факультету³⁸ в різних будівлях університету [21, арк. 1–4].

Відповідно до існуючих канонів чотирьохрічної системи навчання у вищій школі в червні 1915 р. Г.В. Флоровський мав закінчити ІНУ та отримати диплом, але він прийняв прецедентне рішення та самостійно вирішив продовжити навчання ще на один навчальний рік. Враховуючи, що на тлі хронічних хвороб попередні чотири роки навчання в університеті й плідна наукова діяльність забрали в нього багато фізичних і психічних сил та з метою покращити його здоров'я перед останнім навчальним роком, який для відмінного виконання усіх вимог за навчальним планом міг потребувати додаткових фізичних і моральних зусиль, батьки створили йому умови для відпочинку³⁹. Під час літніх канікул 1915 р. з метою проведення «наукових занять», як офіційно вказано в документах, їздив через Петроград до повітового містечка Луга⁴⁰ [21, арк. 17, 19], який знаходився у лісі та славився кліматом та умовами для відпочинку⁴¹.

³⁸ У 1911/12 навчальному році: І.Г. Тимченко (введення до аналітичної геометрії), С.Й. Шатуновський (введення до аналізу), О.Д. Агура (вища математика), В.В. Зав'ялов (фізіологія) [21, арк. 37, 41–42; 33]. У 1912/1913 навчальному році: С.М. Танатар (неорганічна хімія), Є.Л. Буницький (диференціальні обчислення) [21, арк. 31, 44–45, 47; 33]. У 1913/1914 навчальному році: С.Й. Шатуновський (початок теорії визначників), М.П. Кастерін (фізика, частина II), С.М. Танатар (аналітична хімія, практичні заняття), Д.К. Третьяков (гістологія), В.Ф. Каган (вища алгебра), Д.А. Крижановський (проективна геометрія) [21, арк. 32–33, 49–50; 33]. У 1914/1915 навчальному році: М.П. Кастерін (фізика, частина I), П.Г. Меліков (органічна хімія), П.І. Петренко-Критченко (практичні заняття з кількісного аналізу), В.А. Циммерман (інтегральне обчислення, частина I) [21, арк. 25–26, 51; 33].

³⁹ За попередні роки навчання на відпочинок виїжджав з Одеси ще один раз. У період від 13 грудня 1914 р. до 15 січня 1915 р. їздив до Києва на Різдвяні канікули, де зупинився на вулиці Жилянська в будинку № 23 (садиба Франца Голомбека) [21, арк. 16, 18].

⁴⁰ П.Л. Гаврилук безпідставно наголошував, що хворобливий стан Г.В. Флоровського виключав його поїздки на північ країни [40, с. 69].

⁴¹ Станом на 1912 р. у містечку Луга знаходилося 5 православних, 1 католицька та 1 лютеранська церкви, 2 жіночих гімназії, міське училище та 16 початкових училищ, 3 бібліотеки, 2 літніх театри, 2 клуби, лікарня, пансіонат «Сокольницькие ключи» тощо.

У цьому містечку він знаходився майже два с половиною місяці – від 26 травня до 29 серпня 1915 р.

Після вдало проведених канікул та зі свіжими силами Г.В. Флоровський інтенсивно та продуктивно навчався за самостійно розробленою програмою на 1915/1916 навчальний рік. Упродовж двох останніх семестрів більше уваги приділив природознавчим дисциплінам⁴². Відвідував заняття двох викладачів медичного факультету⁴³, лабораторії яких знаходилися поруч з кабінетом експериментальної психології професора М.М. Ланге. Займаючись на інших факультетах, Г.В. Флоровський після проходження їх повного курсу не складав з них іспити та не отримував за них оцінки. На сьогодні нам відомо, що деякі викладачі виписували йому свідоцтва, в яких вказували, що він ретельно відвідував лекції і виконував практичні заняття, а в особистих з ним розмовах з питань курсу, вони виявляли його серйозну підготовку та високий рівень знань пізнання⁴⁴. На профільному для нього історико-філологічному факультеті за весь навчальний рік тільки у весняному семестрі він прослухав лекції з трьох дисциплін двох викладачів⁴⁵. Протягом останнього року навчання також підготував дві наукові праці.

Перший твір під назвою «Современные учения об умозаключениях» Г.В. Флоровський представив на здобуття медалі. 29 квітня 1916 р. на засіданні історико-філологічного факультету було заслухано відгук професора М.М. Ланге на цю працю, який згодом було опубліковано [52]. Колегіальним рішенням викладачів факультету автору цієї праці одностайно було присуджено золоту медаль [1, арк. 7 зв.]. Після відкриття конверту, з'ясувалося що автором праці, яка отримала медаль, був студент IV курсу (8 семестру)⁴⁶ Г.В. Флоровський. 30 квітня 1916 р. Правління ІНУ затвердило рішення факультету та ухвалило видати золоту медаль молодому науковцю. 3 травня 1916 р. за підписом ректора Д.П. Кишенського було оформлено посвідчення, яке засвідчувало факт отримання високої нагороди за його інтелектуальні досягнення [33]. У травні 1916 р. для тимчасового користування Г.В. Флоровський взяв у канцелярії факультету під розписку свою працю, як він особисто свідчив, для про-

⁴² Прослухав курси А.Д. Білімовича (механіка, частина I), І.Г. Тимченка (обрані глави з історії математики), А.Д. Крижановського (основи ідеї алгебри і геометрії), П.М. Павлова (фізична хімія), О.М. Саханова (практичні заняття з фізичної хімії), П.І. Петренка-Критченка (практичні заняття з органічної хімії) [21, арк. 20, 22, 27–30; 33].

⁴³ М.М. Попов (нервові хвороби) і В.М. Образцов (систематичний курс душевних хвороб) [21, арк. 28–29].

⁴⁴ Такі підтвердження маємо за підписами молодшого асистента лабораторії кількісного аналізу О.Ю. Коншина (практичні роботи з вагового та об'ємного кількісного аналізу) від 16 вересня 1916 р., старшого асистента хімічної лабораторії Я.П. Мосешвілі (практичні заняття з якісного аналізу) від 16 вересня 1916 р., ординарного професора П.І. Петренка-Критченка (скорочений практикум у лабораторії органічної хімії) від 17 вересня 1916 р., завідувача лабораторії неорганічної і фізичної хімії, в.о. екстраординарного професора О.М. Саханова (повний курс практичних занять з фізичної хімії) від 17 вересня 1916 р., декана фізико-математичного факультету заслуженого професора П.Г. Мелікова (органічна хімія) від 14 жовтня 1916 р. [33].

⁴⁵ Курси В.Е. Крусмана (епоха просвітництва, історія Бельгії) та І.М. Малініна (естетика) [21, арк. 52].

⁴⁶ Тобто два останні навчальні роки його перебування в ІНУ він де-юре вважався студентом IV курсу.

довження наукових занять [9, арк. 123, 131, 135]. Він був одним з небагатьох, кому вдалося за п'ять років навчання отримати дві медалі за наукові праці.

Друга праця стала результатом спеціального дослідження у фізіологічній лабораторії під керівництвом екстраординарного професора Б. П. Бабкіна (див. дод. 4) та була присвячена механізмам слиновиділення. У підсумку ця студентська робота «On the mechanism of reflex salivary secretion», що містила нові результати, отримала схвальну оцінку академіка І. П. Павлова, була представлена ним Академії наук 3 (16) грудня 1916 р. та рекомендована до друку в «Известия Императорской Академии наук» (див. дод. 3) й окремою брошурою.

Ситуацію з Г. В. Флоровським, коли замість передбачених чотирьох років навчання він свідомо навчався ще один додатковий рік, можемо констатувати як приклад дії одного із законів діалектики: перехід кількісних змін у якісні. 1 червня 1916 р. датовано «Зачетное свидетельство», в якому зафіксовано, що студент групи історії філософії історичного відділення історико-філологічного факультету ІНУ Г. В. Флоровський на курсових випробуваннях (іспитах) у 1912⁴⁷–1916 рр. за вісім семестрів навчання за всіма дисциплінами⁴⁸ отримав найвищі оцінки («весьма удовлетворительно») [1, арк. 7–7 зв.]. Виконавши всі вимоги навчального плану, маючи вісім зарахованих семестрів, склавши іспити з Богослов'я, англійської та італійської мов 3 червня 1916 р. за підписами декана О. П. Доброклонського і секретаря факультету С. П. Трифільєва Г. В. Флоровському було оформлено випускне університетське свідоцтво за № 6840, яке він згодом отримав [21, арк. 12]. Отже, 1916 р. Г. В. Флоровський закінчив ІНУ з дипломом першого ступеню [4, арк. 2 зв.].

У цілому на підставі виявлених історичних джерел п'ять років навчання Г. В. Флоровського в університеті обійшлися його родині у доволі велику суму – понад 562 руб.⁴⁹ (у середньому ≈ 112 руб. на один навчальний рік⁵⁰, без врахування одягу, канцелярського приладдя, придбання книжок, кишенькових грошей тощо). На той час не кожна родина могла дозволити собі витратити

⁴⁷ У свідоцтві без підпису декана і секретаря факультету або допущено помилку, або свідомо приховано факт навчання впродовж п'яти років замість передбачених чотирьох років.

⁴⁸ Усього з 25 дисциплін: логіка, психологія, введення до філософії, введення до мовознавства, латинський автор, філософія і методологія історії, історія християнської церкви, історія руської церкви, історія Візантії, історія західноєвропейських літератур, історія візантійського мистецтва, історія руської словесності, політична економія, історія давньої філософії, історія педагогіки, фізіологія, коментарі до Платона, коментар Аристотеля, історія Греції, історія Риму, середня історія, нова історія, руська історія (давня), давньогрецька філософія після Аристотеля, нариси сучасної теорії пізнання.

⁴⁹ У 1911/1912 навчальному році на I курсі навчання сплачено 96 руб. (50 руб. на користь університету за навчання на двох факультетах і 46 руб. за відвідування лекцій) [1, арк. 8–10; 21, арк. 1, 6]. У 1912/1913 навчальному році (II курс) – 140 руб. (відповідно 50 руб. і 90 руб.) [1, арк. 15–17; 21, арк. 1, 6]. У 1913/1914 навчальному році (III курс) – 137 руб. (50 руб. і 87 руб.) [1, арк. 6, 11–14, 18; 21, арк. 4, 6]. У 1914/1915 навчальному році (IV курс) – 90 руб. (50 руб. і 40 руб.) [1, арк. 4, 19–20; 21, арк. 21, 23–26, 51; 33]. У 1915/1916 навчальному році – 99 руб. (75 руб. за навчання на трьох факультетах і 24 руб. за відвідування лекцій) [21, арк. 20, 22, 27–30, 52; 33].

⁵⁰ У цей час середня зарплата представників різних професій на рік складала: працівники фабрик і заводів та службовці молодших чинів (поштові службовці, земські вчителі молодших класів, помічники аптекарів, санітари) отримували 250–300 руб.; професійні токарі, слюсарі, майстри, бригадири – 500–600 руб.; вчителі старших класів у жіночих та чоловічих гімназіях – 1000–1200 руб. тощо.

таку велику суму грошей на навчання однієї дитини (як правило в родині в середньому було 2–3 дітей), але у випадку з сім'єю Флоровських здійснені ними інвестиції у навчання молодшої дитини принесли грандіозні результати. Маючи незвичайні інтелектуальні здібності, схильність до працьовитості, фінансову підтримку батьків та не захоплюючись порожнім проведенням часу, він розумно і плідно розпорядився своїми роками в університеті та став кращим студентом не тільки свого курсу, а й кращим випускником за останні десять років⁵¹ існування ІНУ.

Незважаючи на приділення багато часу навчанню і науковим заняттям, Г.В. Флоровський не був людиною, повністю зацикленою на навчанні (так би мовити заучкою), обмеженою у спілкуванні з ровесниками та панічно уникаючому зустрічей і спілкування з представницями протилежної статі. Навпаки він був комунікабельним, добродушним, жвавим і бажаним гостем на зустрічах із друзями (див. іл. 6).

Виходячи з цих характеристик, дозволимо собі констатувати, що під час навчання в ІНУ Г.В. Флоровський міг не тільки підвищити свій рівень знань, але й познайомитися з багатьма непересічними особистостями. Однією з них, на нашу думку, міг бути Д.І. Чижевський, який 1915/1916 навчального року був студентом III курсу словесного відділення історико-філологічного факультету ІНУ [48] та мав можливість гіпотетично перебувати одночасно в одній із локацій студентського контингенту разом з Г.В. Флоровським. Вони могли перетинатися у бібліотеці та на факультеті (загальна кількість студентів факультету всіх курсів складала всього близько ста осіб), де протягом навчального року Д.І. Чижевський слухав лекції М.М. Ланге (історія давньої філософії), В.Ф. Лазурського (середньовічна література, західно-європейська література XIV–XVII ст.), М.Г. Попруженка (історія слов'янських літератур), О.І. Томсона (порівняльна граматики), І.М. Малініна (читання «Федона» Платона) [19, арк. 28–29]. Також мали можливість побачитися в «Одеском городском по воинской повинности присутствию», куди необхідно було надавати кожного року свідоцтво про приписку до призовної ділянки в ІНУ щодо отримання відстрочки з відбування військової повинності до закінчення здобуття вищої освіти. Після закінчення 1915/1916 навчального року, в одному із списків студентів історико-філологічного факультету було відмічено, що Г.В. Флоровський отримав відстрочку до 1920 р., а Д.І. Чижевського було записано «ратником 2 розряду» [21, арк. 5; 23, арк. 3 зв.]. Не будемо наполягати на тому, що в «одеський» період вони були близько знайомі або товаришували, але принаймні задовго до 1920-х рр. [37] вони могли хоча б візуально знати про існування один одного.

За час навчання в університеті Г.В. Флоровський зарекомендував себе як відповідальний, дисциплінований та активний щодо наукової діяльності студент, тому логічним наступним його кроком у реалізації бажання займатися наукою стало подання документів на залишення при університеті для підго-

⁵¹ Кращим випускником в передостаннє десятиліття ІНУ, на нашу думку, є П. М. Біциллі.

товки до професорського звання (праобраз сучасної аспірантури) на кафедрі філософії. З цією метою 13 вересня 1916 р. він отримав довідку від лікаря ІНУ А. О. Шемаєва, який засвідчив, що для залишення Г. В. Флоровського при виші для підготовки до професорського звання «...со стороны общего его здоровья, препятствий не наблюдается» [4, арк. 7]. 17 вересня 1916 р. склав іспит з німецької мови лектору ІНУ Ф. К. фон Юргенсону, який відмітив, що він «...обнаружил познания вполне достаточные для того, чтобы в оригинале пользоваться всеми необходимыми специальными по избранной им отрасли науки сочинениями на немецком языке» [4, арк. 9], а 22 вересня 1916 р. «весьма удовлетворительно» склав іспит з французької мови лектору ІНУ П. І. Мартену [4, арк. 17]. Отримавши ці документи, 29 вересня 1916 р. на засіданні історико-філологічного факультету після заслуханої заяви професора М. М. Ланге та вислухавши думки інших професорів, які були знайомі із заняттями Г. В. Флоровського в галузі їх спеціальностей, було прийнято рішення про подання ректору Д. П. Кишенському відповідного клопотання щодо залишення його при університеті для підготовки до професорського звання [4, арк. 10] (див. дод. 4). До того ж проректор С. Г. Вілінський 30 вересня 1916 р. повідомив декану історико-філологічного факультету професору О. П. Доброклонському, що Г. В. Флоровський під час перебування студентом у стінах університету ні в чому поганому помічений не був [4, арк. 12; 21, арк. 15]. Виходячи з внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів, що впливали на ситуацію в Російській імперії того часу, в першу чергу керівництво університету мало на увазі його участь у політичних акціях або висловлювання незадоволення щодо діючого політичного режиму в країні. На відміну від свого старшого брата А. В. Флоровського, який брав участь у студентських революційних сходках 1905 р. [54, с. 48], Г. В. Флоровський не був прихильником цих акцій та знаходився осторонь від політичних колізій, які останні понад десяти років охопили переважно майже все студентське середовище.

Отримавши клопотання факультету 4 жовтня 1916 р., вже того ж дня ректор, у свою чергу, звернувся з проханням до попечителя Одеського навчального округу П. М. Соковніна, яке він отримав 6 жовтня того ж року, про затвердження прийнятого рішення історико-філологічного факультету щодо Г. В. Флоровського [4, арк. 13]. 6 жовтня 1916 р. попечитель прийняв позитивне рішення щодо цього питання [4, арк. 2 зв.]. Таким чином, постановою історико-філологічного факультету ІНУ від 29 вересня 1916 р. та затвердженням попечителя Одеського навчального округу П. М. Соковніним 6 жовтня 1916⁵² р. Г. В. Флоровського було залишено для підготовки до професорського звання на кафедрі філософії⁵³ на два роки. Відповідно до пропозиції попечителя Одеського навчального округу від 25 жовтня 1916 р. було назначено стипендію у розмірі 600 руб., із сум, що знаходилися у розпорядженні Правління

⁵² У науковій літературі зустрічається помилковий факт «залишення» при університеті 1917 р. [51, с. 78].

⁵³ В історіографії є хибна згадка про «залишення» при кафедрі філософії і психології [36, с. 653].

ІНУ, терміном на два роки, з відліком від 29 вересня 1916 р. [4, арк. 2 зв.; 10, арк. 78–79; 15, арк. 3].

Під час історичної реконструкції процедури залишення Г.В. Флоровського при університеті викликає увагу швидкість темпу, з яким приймалися рішення щодо розв'язання цього питання. По-перше, це три документи датовані одним днем 30 вересня 1916 р. з грифом «Весьма спешно»: службова записка декана О.П. Доброклонського до проректора С.Г. Вілінського про повідомлення щодо поведінки Г.В. Флоровського під час його навчання в університеті [21, арк. 13], доповідна записка проректора С.Г. Вілінського декану О.П. Доброклонському щодо політичної благонадійності Г.В. Флоровського [4, арк. 12; 21, арк. 15] та доповідна записка декана історико-філологічного факультету О.П. Доброклонського ректору Д.П. Кишенському (див. дод.4). По-друге, загалом це питання на всіх рівнях – від факультету до попечителя – було вирішено впродовж восьми днів. Тоді як, наприклад, процедура залишення при університеті А.В. Флоровського на цих же рівнях зайняла майже вісім місяців (30 травня 1908 р. – засідання факультету, 9 червня 1908 р. – клопотання на ім'я ректора, 25 лютого 1909 р. – пропозиція попечителя навчального округу на ім'я міністра народної освіти), з рахуванням початку його аспірантури з 1 січня 1909 р. [3, арк. 3 зв., 17]. Така швидкість була пов'язана з отриманням відстрочки від проходження військової служби в умовах Першої світової війни, тому що 15 червня 1916 р. проректор ІНУ С.Г. Вілінський повідомив Одеське міське з військової повинності присутність, що Г.В. Флоровський вибув із числа студентів ІНУ [21, арк. 14]. Отже, його могли призвати на військову службу. Тому вже 7 жовтня 1916 р., на наступний день після затвердження 6 жовтня 1916 р. попечителем Одеського навчального округу Г.В. Флоровського в статусі «залишеного» при університеті, було направлено клопотання до Одеського міського з військової повинності присутність щодо отримання свідоцтва про відстрочку для підготовки до професорського звання. Таке свідоцтво було оформлено 17 листопада 1916 р. та надійшло до канцелярії зі студентських справ ІНУ 23 листопада того ж року [4, арк. 14]. Отже, в умовах бойових дій Першої світової війни Г.В. Флоровському вдалося отримати відстрочку від проходження військової служби та сконцентруватися на заняттях наукою.

Уникнувши військової служби, Г.В. Флоровському не вдалося уникнути труднощів в інших сферах життя, які охопили усі верстви населення та стосувалися у першу чергу економічної та побутової складових повсякдення. Унаслідок Першої світової війни в країні сталася руйнація ринкових відносин. Від 1 січня 1914 р. до 1 січня 1917 р. зростання цін становило 194%, а від 1 січня до 1 грудня 1917 р. – 426%. Тобто в цей час ціни зросли вчетверо, а еквівалент грошових коштів відповідно в стільки ж разів знецінився. У цих економічних умовах стипендія аспіранта Г.В. Флоровського, як й інших його колег, яка складала 600 руб. (50 руб. на місяць), втратила свою грошову цінність у чотири рази. У зв'язку з цим 20 жовтня 1917 р. на засіданні історико-філологічного факуль-

тету НУ на підставі відношення департаменту Міністерства народної освіти від 13 вересня 1917 р. було прийнято рішення щодо клопотання про збільшення розмірів стипендій К. П. Добролюбського і Г. В. Флоровського втричі, які вони отримували із штатних сум університету, за аналогією зі стипендіями з сум міністерства до розмірів у 1 800 руб. (150 руб. на місяць) [5, арк. 60]. Клопотання факультету до Ради НУ було оформлено 24 жовтня 1917 р., але воно скоріш за все не було розглянуто, тому що 25 жовтня у Петрограді відбулася Жовтнева революція. Унаслідок цього Тимчасовий уряд, якому підпорядковувалися МНП і НУ, було заарештовано, а на теренах України почалася боротьба за владу різних політичних режимів, кожен з яких мав дискретні успіхи. З позиції загальної оцінки економіки періоду 1917–1920 рр., то наприкінці 1917 р. фінансове становище населення було вкрай важким, але не катастрофічним, як це сталося 1920–1922 рр. у перші роки влади більшовиків.

Паралельно з навчанням в аспірантурі Г. В. Флоровський знаходив час для участі в різних за профілем наукових і спортивних установах. Другим, відомим для нас з історичних джерел, товариств, членом якого став Г. В. Флоровський, було Товариство природовипробувачів при ІНУ, дійсним членом якого його було обрано на загальному зібранні 28 жовтня 1916 р. Офіційне повідомлення молодому науковцю про цей факт було оформлено 1 листопада 1916 р. за підписом президента товариства професора Г. І. Танфільєва [33]. Третім науковим об'єднанням, до якого Г. В. Флоровський долучився 17 серпня 1919 р., коли його було обрано дійсним членом, стало Товариство вивчення мистецтв⁵⁴ при Новоросійському університеті, яке знаходилося у приміщенні Музею витончених мистецтв НУ за адресою вул. Преображенська, 24. Про це 25 серпня того ж року молодого науковця письмово повідомив голова цієї інституції в. о. екстраординарного професора М. Л. Окунєв [33].

Завзято займаючись науково-дослідницькою діяльністю, Г. В. Флоровський знаходив час і для активного фізичного відпочинку. Загальним зібранням членів престижного в Одесі Катерининського яхт-клубу (знаходився на вул. Пироговська, 5) 14 липня 1918 р. його було обрано членом-змагачем. Командор яхт-клубу професор В. В. Зав'ялов підписав офіційне оформлення цієї події 16 липня 1918 р. [33]. Виходячи з факту участі Г. В. Флоровського в змаганнях яхт-клубу та інших вище згаданих прикладів, доводиться констатувати, що маючи деякі захворювання у дитинстві [40, с. 63, 69; 43, с. 196, 200; 44, с. 40; 46, с. 29], в підлітковому віці Г. В. Флоровському пощастило їх «перерости».

Влітку 1917 р. М. М. Ланге залучив Г. В. Флоровського до діяльності в історико-філологічній секції Одеського народного університету, ініціатором створення якого він був. 1 серпня 1917 р. молодий науковець брав участь у засіданні історико-філологічної секції Одеського народного університету під

⁵⁴ Ініціатива заснування та розробка проекту статуту Товариства вивчення мистецтв при НУ 1918 р. належала групі викладачів історико-філологічного факультету (І. А. Линниченко, О. П. Доброклонський, Б. В. Варнеке, В. Ф. Лазурський, В. М. Мочульський, М. І. Мандес, І. М. Малінін, М. Г. Попруженко, Є. П. Трифільєв, П. М. Біцілі, О. Л. Коцейовський) на чолі з М. Л. Окунєвим [12, арк. 42].

головуванням М. М. Ланге, на якому розглядалося одне з найважливіших питань для функціонування вишу щодо розробки навчальних програм [55, с. 90]. Бурхливі події революційного 1917 р. не сприяли довгій діяльності цього народного вишу.

За два роки, відведених Г. В. Флоровському на здобуття наукового ступеня магістра філософії, йому не вдалося успішно закінчити цю справу. Нормальному стану ведення навчальної і наукової роботи в цей час, скоріш за все, не сприяли революційні події та часті зміни місцевої влади. Тому тільки 30 квітня 1918 р. він подав прохання на ім'я ректора НУ А. Д. Билимовича про допущення його до складання встановлених іспитів на здобуття цього ступеня. На аркуші цього прохання, після позитивного рішення питання з боку ректора від 14 травня 1918 р., декан історико-філологічного факультету О. П. Доброклонський залишив резолюцію: «Назначить экзамены в мае» [10, арк. 203]. Ані у травні, ані у червні Г. В. Флоровський іспити не склав, а 4 (17) вересня 1918 р. на засіданні історико-філологічного факультету Новоросійського університету професор М. М. Ланге, як його науковий керівник, виступив із заявою щодо залишення його магістранта при університеті для підготовки до професорського звання ще на один рік. Представники факультету підтримали це прохання та постановили клопотати перед ректором щодо продовження терміну аспірантури молодому науковцю ще на один рік з призначенням йому стипендії в розмірі тієї, що він отримував, починаючи з того дня, коли закінчиться попередній строк її виплати. Відповідне клопотання на ім'я ректора за підписом декана О. П. Доброклонського було оформлено 9 (22) жовтня 1918 р. [4, арк. 16; 8, арк. 5, 8 зв.–9]. 13 (26) жовтня 1918 р. Правління НУ підтримало це клопотання, про рішення якого було повідомлено на засіданні історико-філологічного факультету тільки на першому засіданні 1919 р. – 29 січня (11 лютого) [8, арк. 27–28]. З чим була пов'язана затримка щодо оприлюднення цього результату на сьогодні не встановлено. Скоріш за все заминка була з боку Правління університету, тому що засідання факультету після 13 (26) жовтня 1918 р. відбувалися двічі – 31 жовтня (13 листопада) і 3 (16) грудня 1918 р. [8, арк. 19, 23], на яких можна було б оголосити щодо позитивного рішення для стипендіатів.

Перед затвердженням клопотання М. М. Ланге на засіданні Правління університету 13 (26) жовтня 1918 р. за день до цього, 12 (25) жовтня 1918 р., Г. В. Флоровський склав магістерський іспит з історії давньої філософії. У протоколі магістерського іспиту, підписаному професором М. М. Ланге, було зазначено, що відповідь магістранта на запропоноване питання щодо «Держави» Платона була визнана задовільною. Того ж дня на засіданні історико-філологічного факультету НУ присутніми викладачами було визнано іспит успішно складеним [8, арк. 15, 16 зв.–18]. Припустимо, що складання магістерського іспиту з філософії саме напередодні засіданні Правління НУ було проведене М. М. Ланге з тією метою, щоб у випадку запитань з боку членів Правління щодо академічної діяльності його магістранта за два роки, відведених на складання магістер-

ських іспитів, він мав можливість звітувати хоча б про один складений іспит. Усупереч певним колізіям у розв'язанні питання щодо продовження терміну його перебування в аспірантурі, це питання протягом вересня-жовтня 1918 р. було позитивно для нього вирішено і він отримав право залишатися у цьому статусі до жовтня 1919 р.

Незважаючи на адміністративні труднощі з оформленням продовження терміну підготовки до професорського звання, Г.В. Флоровський подав до факультету прохання щодо продовження терміну складання магістерських іспитів (див. дод. 5). 13 (26) лютого 1919 р. на екстреному засіданні історико-філологічного факультету це прохання задовільнили та продовжили термін складання іспитів до вересня 1919 р. [8, арк. 32–33].

Не чекаючи до осені, вже 20 березня (2 квітня) 1919 р., під загрозою вступу в Одесу більшовиків, Г.В. Флоровський на засіданні історико-філологічного факультету склав два магістерських іспити: з історії нової філософії (запропоноване питання: «Философия Фихте, в частности его [„]Grundlage d[er] gesammten Wissenschaftslehre[“]»⁵⁵) та етики (запропоноване питання: «Учение Гегеля об объективном духе, в частности его философия истории»). Обидві відповіді на питання були визнаними задовільними, а іспити – складеними [8, арк. 38–40]. 31 травня (13 червня) 1919 р. на засіданні історико-філологічного факультету мав відбутися іспит Г.В. Флоровського на ступінь магістра філософії з метафізики, але його було відкладено. Така доля спіткала й К.П. Добролюбовського, який того ж дня планував скласти іспит на ступінь магістра загальної історії з середньовічної історії. Підставою для цього стало розпорядження Ради комісарів вищих навчальних закладів (РКВНЗ) Одеси, оголошеного на попередньому засіданні факультету 24 травня (6 червня) 1919 р., щодо відміни магістерських іспитів. Присутні на засіданні викладачі ініціювали просити секретаря факультету Є.П. Трифільєва з'ясувати питання щодо порядку отримання прав викладача університету [8, арк. 53, 55 зв.–56], але офіційної відповіді не отримали⁵⁶. Отже, наступ більшовиків на Одесу підштовхнув Г.В. Флоровського до складання двох магістерських іспитів, а вже становлення радянської влади у місті завадило складанню третього іспиту. Травень-серпень 1919 р. був загалом складним періодом для вищої школи Одеси. Мережа вишів зазнала трансформації, а її викладацькі склади пережили ротації, піддаючись соціальному та психологічному тиску з боку радянської влади, яка в боротьбі з інакомислячими використовувала різні методи (звільнення з роботи, арешти⁵⁷, розстріли⁵⁸).

У цих умовах не легко складалася доля і Г.В. Флоровського. На початку червня 1919 р. відповідно постанові РКВНЗ його разом з іншими колегами

⁵⁵ В перекладі «Основа всієї теорії науки» (1794).

⁵⁶ У протоколах засідань факультету інформації щодо цього питання немає.

⁵⁷ Різні терміни у в'язниці провели професори С.Г. Вілінський, О.П. Доброклонський та ін.

⁵⁸ Більшовиками було розстріляно трьох співробітників НУ: професор С.В. Левашов, помічник бібліотекара І.І. Дусинський та служитель Топольський.

було віднесено до списку професорських стипендіатів [13, арк. 10–10 зв.; 22, арк. 13; 28, арк. 46; 29, арк. 41–42]. У середині червня 1919 р. разом з усіма стипендіатами його було введено до складу викладачів історико-філологічного факультету НУ з окладом у 1 188 руб. [13, арк. 7–7 зв.]. Вже 27 червня 1919 р. РКВНЗ запросила надати списки стипендіатів із зазначенням відомостей щодо їх спеціалізації на кафедрах, часу зарахування, стипендії, наявності побічної роботи та порядку нагляду факультету за їх роботою [27, арк. 55]. У відповідь п'ять молодих науковців (П. О. Бузук, Й. Л. Вайнштейн, К. П. Добролюбський, І. Ф. Кособродов, Г. В. Флоровський) запропонували відкласти вирішення питання щодо контролю підготовки за їх науковою діяльністю до скликання загальних зборів «залишених при університеті» для розроблення загального виду контролю на всіх факультетах [30, арк. 13]. У липні 1919 р. РКВНЗ провела трансформацію вищої школи Одеси та утворила об'єднаний університет, в якому Г. В. Флоровський отримав посаду викладача на міжнародному факультеті [7, арк. 42–42 зв.].

Започатковані більшовиками влітку 1919 р. нововведення у мережі вищої школи Одеси було скасовано 23 серпня того ж року, коли в місто ввійшли війська генерала О. І. Денікіна та всі процеси системи вищої освіти відбувалися за існуючими положеннями до заняття міста більшовиками. Тому на початку 1919/1920 навчального року Г. В. Флоровський вирішив розпочати педагогічну діяльність та з метою реалізації цієї ідеї 11 вересня 1919 р. подав прохання на ім'я голови Педагогічної ради Одеської жіночої гімназії імені С. І. Видинської, яка утримувалася В. І. Мельницькою, дійсного статського радника Ф. О. Владичина⁵⁹. Відповідно до пропозиції попечителя Одеського навчального округу від 18 вересня 1919 р. його було допущено до викладання історії у V–VIII класах до липня 1920 р., з плати за наймом (за контрактом) [33].

Одночасно з цим Г. В. Флоровський продовжує завершення магістерської програми. 6 (19) вересня 1919 р. він склав магістерський іспит з метафізики, давши задовільну відповідь на питання «Отношение психических и физических явлений по современным философским теориям» [8, арк. 75–77]. 3 (16) жовтня 1919 р. склав іспит на ступінь магістра філософії з класичних мов. У присутності заслужених ординарних професорів М. М. Ланге і О. П. Доброклонського він дав відповіді на питання з грецької («Перевод и интерпретация диалога Платона [„]Федон[“], гл. VIII») та латинської («Tullii Ciceronis [„] Laeluns de amicitia[“]⁶⁰, гл. VI») мов. Відповідно до протоколу іспиту, записаного рукою О. П. Доброклонського, відповіді були визнані задовільними, а на засіданні факультету складання іспиту було визнано успішним [8, арк. 84–87]. 23 жовтня (5 листопада) 1919 р. на засіданні історико-філологічного факультету (у журналі пункт 1) професор М. М. Ланге виступив з відгуком щодо письмового іспиту Г. В. Флоровського на ступінь магістра. Усіма присутніми

⁵⁹ Колишній директор Одеської 5-ї чоловічої гімназії, в якій навчався Г. В. Флоровський.

⁶⁰ В перекладі «Лелій про дружбу» (44 р. до н. е.).

на засіданні одногосно було ухвалено визнати письмовий іспит складеним задовільно та в результаті всіх випробувань визнати екзамен на ступінь магістра філософії витриманим задовільно [8, арк. 88–89]. На цьому ж засіданні (пункт 12) Г. В. Флоровський подав прохання до факультету на дозвіл допустити його до читання пробних лекцій на здобуття звання приват-доцента «кафедри філософії й психології»⁶¹, на що отримав позитивну відповідь [1, арк. 3; 8, арк. 88, 90 зв.–91]. Та на цьому ж засіданні останнім питанням (пункт 16) він звітував про проведення пробної лекції на тему: «Ответ и Гипотеза», обрану самостійно. Старшими колегами по факультету прочитана лекція була визнана задовільною та на 26 жовтня (суботу) того ж року призначено наступну пробну лекцію на запропоновану тему «Лейбниц и его переписка с Кларком»⁶² [8, арк. 88, 91 зв.–92]. Ця тема була не випадково запропонована Г. В. Флоровському. Як відомо, Г. В. Лейбніц⁶³ був одним із найважливіших представників новоєвропейської метафізики, а ця галузь філософії дуже цікавила молодого вченого.

Засідання історико-філологічного факультету від 26 жовтня (8 листопада) 1919 р. мало для Г. В. Флоровського двоїсте значення: на його початку він перебував у статусі професорського стипендіата, а його закінчення зустрів у вченому званні приват-доцента. На засіданні (у журналі пункт 5) відбулася друга пробна лекція, проведення якої було визнано задовільно, а в журналі засідань факультету декан О. П. Доброклонський власноруч дописав: «...удостоить Г. В. Флоровского права преподавания в университете в звании приват-доцента». Отже, 26 жовтня (8 листопада) 1919 р. рішенням історико-філологічного факультету НУ на чолі з деканом О. П. Доброклонським, магістранта Г. В. Флоровського було обрано приват-доцентом⁶⁴ кафедри філософії [4, арк. 3 зв.; 6, арк. 139]. Відразу після цього (пункт 6) молодий науковець подав прохання щодо допущення його до читання лекцій у поточному навчальному році у статусі приват-доцента не обов'язкового курсу «История индуктивных методов (методология опытной науки)»⁶⁵, з розрахунку 2 години на тиждень (питання про винагороду буде порушено після реалізації права викладання). Усі пропозиції новоявленого приват-доцента на цьому засіданні було ухвалено позитивно [4, арк. 15; 8, арк. 93, 94 зв.–95; 11, арк. 223, 230; 20, арк. 12, 17]. 1 листопада 1919 р. декан О. П. Доброклонський оформив свідоцтво на ім'я Г. В. Флоровського, яке свідчило, що він удостоєний права викладання у закладах вищої освіти у вче-

⁶¹ У багатьох власноруч написаних документах Г. В. Флоровський вказував назву кафедри як «філософії і психології» [1, арк. 3; 10, арк. 203], хоча в усі часи вона мала назву кафедра філософії.

⁶² Листування Г. В. Лейбніца і С. Кларка присвячене богословським і філософським дебатам, яке в інтелектуальному відношенні є одним з найвпливовіших у XVIII ст.

⁶³ Дозволимо собі припустити, що саме знайомство Г. В. Флоровського з філософськими думками Г. В. Лейбніца підштовхнули його до захоплення ідеями екуменізму, тому що, як відомо, німецький філософ запропонував проект руху за об'єднання церков (див. Филиппов М. М. Готфрид Лейбниц. Его жизнь, общественная, научная и философская деятельность. СПб., 1893. 121 с.).

⁶⁴ У науковій літературі роком затвердження Г. В. Флоровського в званні приват-доцента іноді помилково вказують 1920 р. [42; 57, с. 504; 61, с. 338].

⁶⁵ В історіографії існує документально не підтверджена згадка щодо прочитання Г. В. Флоровським курсу з філософії природознавства [61, с. 338].

ному званні приват-доцента по кафедрі філософії [33]. Таким чином, він став останнім серед випускників історико-філологічного факультету НУ, кого було обрано на посаду приват-доцента до встановлення в Одесі радянської влади.

Пройшовши конкурс на здобуття звання приват-доцента, що давало йому можливість викладати у вишах, про що він давно мріяв, йому практично не довелося долучитися до цього процесу в повному обсязі. На той час соціально-економічна ситуація в Одесі була повністю дезорганізована, на місто наступали більшовики. 6 листопада 1919 р. в середу відбулася перша вступна лекція Г.В. Флоровського в статусі викладача⁶⁶ університету з курсу «История индуктивных методов (методология опытной науки)» [11, арк. 224–225]. Показово, що, перераховуючи різні види прояву генія Г.В. Флоровського, у попередніх біографічних дослідженнях не було вказано, що серед пріоритетів наукових уподобань слід виділити його творчість як методолога.

Не сприймавши ідеї більшовизму, про що Г.В. Флоровський наголошував і в подальші роки свого життя [64; 65], в умовах наступу більшовиків на Одесу він долучився до громадсько-політичної діяльності спрямованої проти них. 12 січня 1920 р. делегатським зібранням (голова професор Є.В. Васьковський) Союзу викладачів вищих навчальних закладів його було обрано представником від Союзу до Громадського комітету сприяння оборони Одеси [33]. Паралельно з цим приблизно в період листопада-грудня 1919 р. Г.В. Флоровський прийняв рішення емігрувати. Для реалізації цієї мети спочатку він отримав закордонний паспорт (№ 7078), оформлений одеським градоначальником 20 грудня 1919 р. [33]. Згодом, розуміючи, які труднощі можуть виникнути у нього в нових країнах під час його працевлаштування, він заздалегідь подбав щодо підготовки деяких документів, які б сприяли йому на новому місці продовжити заняття науковою діяльністю. За декілька днів до від'їзду, 7 січня 1920 р. він отримав посвідчення (із зазначенням назв дисциплін і прізвищ лекторів) за підписом декана фізико-математичного факультету, що він прослухав лекції з деяких предметів на математичному і природничому відділеннях. 22 січня 1920 р. за підписом декана історико-філологічного факультету О.П. Доброклонського і секретаря Є.П. Трифільєва, в якому було засвідчено, що він витримав встановлені випробування на науковий ступінь магістра філософії [33].

26 січня 1920 р. Г.В. Флоровський залишив останнє по собі історичне джерело на Батьківщині. У цей день він подав на ім'я ректора НУ рапорт: «Честь имею донести, что сего числа я отправился в разрешенную Вами за № 3442 заграничную командировку для научных занятий» [16, арк. 2]. Наприкінці січня 1920⁶⁷ р. Г.В. Флоровський у віці 26 років разом з родиною залишив Батьківщину. З великої сім'ї Флоровських виїхати з країни вирішили четверо – Василь Антонович, Клавдія Георгіївна, Клавдія Василівна і Георгій Васильович.

⁶⁶ Серед видань довідкової літератури є помилка щодо року початку викладацької діяльності в Новоросійському університеті – 1916–1920 рр. [62].

⁶⁷ В історіографії існують помилкові дати щодо еміграції Г.В. Флоровського: 1919 р. [36, с. 653] та 1921 р. [57, с. 504].

В Одесі залишилися В. В. Флоровський⁶⁸, який за політичними переконаннями належав до есерів [35, с. 98], та ліберал А. В. Флоровський⁶⁹. У науковій літературі існує стереотип, що разом із сім'єю Флоровських за кордон виїхав і М. Г. Попруженко [41, с. 15]. На нашу думку, ситуація мала протилежний хід подій. Саме сім'я Флоровських залишила Одесу в напрямку Софії у фарватері сім'ї Попруженків⁷⁰. У Софії у перші дні перебування там родини Попруженків-Флоровських їх розміщенню та адаптації у новій країні сприяв визначний болгарський науковець В. Н. Златарський, з яким у М. Г. Попруженка були давні добрі відносини, що відображено в їх листуванні.

На Батьківщині про когорту досвідчених і молодих науковців дуже швидко забули. Слідуючи вказівкам наркомату освіти від 9 травня 1920 р., з вищої школи було звільнено 76 викладачів [25, арк. 4, 72], які емігрували з Одеси перед вступом до неї більшовиків за формулюванням, що їх «...услуги не могут понадобиться ни для каких новых начинаний» [11, арк. 13; 25, с. 19]. Серед них було 15 викладачів історико-філологічного факультету (П. М. Біцилли, С. Г. Вілінський, О. П. Доброклонський, О. М. Клітін, Н. П. Кондаков, І. А. Лінниченко, І. М. Малінін, В. М. Мочульський, М. Л. Окунев, С. Д. Пападімітріу, С. В. Троїцький) зокрема й Г. М. Попруженко, М. Г. Попруженко, Г. В. Флоровський і К. В. Флоровська [26, арк. 13; 31, арк. 1, 118; 32, арк. 222].

Г. В. Флоровський, безсумнівно, належить до найвидатніших православних богословів і мислителів ХХ ст. Його довге і плідне життя є яскравим свідченням цього. Безперечно, завдяки здійсненій спробі реконструкції біографії та вивченню перших публікацій, маємо підстави стверджувати, що формування пріоритетів його інтелектуальної діяльності відбулося саме в Одесі, місці перетину і співіснування різних культур, в якому він починав свій шлях у житті. Його творча спадщина приваблює, нагадуючи про невирішені проблеми філософії, культурології й інших галузей знання та закликають розвивати культури в руслі богословських традицій. Відповідь на розгадку його долі та геніальної творчості перебуває у багатьох його працях, присвячених вірі та любові до Бога. Іншими словами, геній отче Георгія це вроджені здібності, дані Богом, що забезпечили йому досягнення високих успіхів у житті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Державний архів Одеської області (ДАОО). – Ф. 45. – Оп. 1. – Спр. 1024.
2. ДАОО. Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1552.
3. ДАОО. Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1714.
4. ДАОО. Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 1716.
5. ДАОО. Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2017.
6. ДАОО. Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2026.
7. ДАОО. Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2035.
8. ДАОО. Ф. 45. – Оп. 4. – Спр. 2560.

⁶⁸ Залишився з дружиною та двома дочками від різних шлюбів – Галиною і Ольгою.

⁶⁹ Залишився з дружиною Валентиною Опанасівною (донька адвоката О. С. Білоусова).

⁷⁰ Дружина Оттілія Олександрівна (з дому Гертнер), син Георгій Михайлович і донька Анна Михайлівна.

9. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 4.– Спр. 2702.
10. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 4.– Спр. 2706.
11. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 4.– Спр. 2710.
12. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 4.– Спр. 2713.
13. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 4.– Спр. 2716.
14. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 4.– Спр. 2719.
15. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 4.– Спр. 2885.
16. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 4.– Спр. 4029.
17. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 5.– Спр. 13753.
18. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 5.– Спр. 13754.
19. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 5.– Спр. 14570.
20. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 11.– Спр. 16 (1919).
21. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 18.– Спр. 3391.
22. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 19.– Спр. 102.
23. ДАОО. Ф. 45.– Оп. 22.– Спр. 102.
24. ДАОО. Ф. 159.– Оп. 1.– Спр. 2.
25. ДАОО. Ф. Р-150.– Оп. 1.– Спр. 3.
26. ДАОО. Ф. Р-150.– Оп. 1.– Спр. 4.
27. ДАОО. Ф. Р-1359.– Оп. 1.– Спр. 3.
28. ДАОО. Ф. Р-1359.– Оп. 1.– Спр. 7.
29. ДАОО. Ф. Р-1359.– Оп. 1.– Спр. 15.
30. ДАОО. Ф. Р-1359.– Оп. 1.– Спр. 23.
31. ДАОО. Ф. Р-5432.– Оп. 1.– Спр. 1.
32. ДАОО. Ф. Р-5432.– Оп. 1.– Спр. 5.
33. Georges Florovsky Papers, 1916–1979 // Princeton University Library.– C0586.– Box 27 : Florovsky, official documents⁷¹.
34. *Блейн Э.* Жизнеописание отца Георгия / Э. Блейн // Георгий Флоровский: священнослужитель, богослов, философ : [сб.] / общ. ред. Ю.П. Сенокосова.– М. : Прогресс ; Культура, 1995.– С. 7–240.
35. *Боровой С.* Воспоминания / С. Боровой.– Москва–Иерусалим, 1993.– 384 с.
36. *Бычков С.* Флоровский Георгий Васильевич / С. Бычков, М. Колеров // Русское зарубежье: золотая книга эмиграции, первая треть XX в. : энцикл. биогр. слов. / под общ. ред. В.В. Шелохаева.– М. : РОССПЭН, 1997.– С. 653–655.
37. *Валявко І.* Листування Дмитра Чижевського та о. Георгія Флоровського / І. Валявко // Філософ. думка.– 2010.– № 6.– С. 79–89.
38. Восемнадцатое очередное собрание Общества // Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ.– 1912.– Т. 1, вып. 10.– С. 380.
39. Высшая советская школа в Одессе // Вестн. Одес. губерн. отд. народ. образования.– 1920.– № 4.– С. 17–20.
40. *Гаврилюк П.* Георгий Флоровский и религиозно-философский ренессанс / П. Гаврилюк.– Киев : Дух і Літера, 2017.– 536 с.
41. *Галяс В.Т.* Русский историк-славист А.В. Флоровский / В.Т. Галяс // Дерибасовская–Ришельевская : одес. альм.– 2003.– Т. 15.– С. 9–24.
42. *Галяс В.Т.* Георгий Флоровский – воспитанник Новороссийского университета / В.Т. Галяс // Одес. ун. т.– 1993.– 10 листоп.
43. *Голубицкая А.* Генезис философской рефлексии Георгия Флоровского (по материалам рецензий «одесского периода») / А. Голубицкая // Sententiae.– 2011.– № 2.– С. 194–208.
44. *Голубович И.В.* «Одесский период» жизни и творчества Г.В. Флоровского в контексте интеллектуальной биографии / И.В. Голубович // Вісн. Одес. нац. ун-ту.– 2007.– Т. 12, вип. 15 : Філософія.– С. 37–45.
45. *Голубович И.В.* «Поняв каждого...»: к 100-летию Г. Флоровского / И.В. Голубович // Веч. Одесса.– 1993.– 4 окт.
46. *Голубович И.* Г.В. Флоровский: Путь, начавшийся в Одессе (Фрагменты интеллектуальной биографии) / И.В. Голубович // Актуальні питання творчої спадщини Г.В. Флоровського / заг. ред. Е.І. Мартинюк.– Одеса : Фенікс, 2009.– С. 25–34.
47. Десятое очередное собрание Общества // Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ.– 1912.– Т. 1, вып. 6.– С. 187–188.

⁷¹ Автор висловлює найщиріші слова вдячності колезі, професору, доктору філософських наук І.В. Голубович за люб'язно надані матеріали цього архівосховища при підготовці даної публікації.

48. *Зленко Г.* Два семестри Дмитра Чижевського / Г. Зленко, А. Мисечко // Кур'єр Кривбасу. – 1995. – № 36. – С. 21–22.
49. *Зленко Г.* Флоровские: заметки об одном разоренном «культурном гнезде» / Г. Зленко // Веч. Одесса. – 1991. – 1 фев.
50. К 80-летию прот. Георгия Флоровского. Жизненный путь // Вестн. рус. христиан. движения. – Париж ; Нью-Йорк, 1973. – № 108–110. – С. 92–97.
51. К 100-летию со дня рождения Г.В. Флоровского // Вопр. философии. – 1993. – № 12. – С. 78–79.
52. *Ланге Н.Н.* Отзыв о сочинении на тему: «Современные учения об умозаключениях», представленном на соискание медали / Н.Н. Ланге // Зап. Новорос. ун-та. – 1917. – Вып. 9 : Офиц. отд. – С. 1–9.
53. *Левченко В.В.* Из истории высшей школы Одессы: первая женщина приват-доцент – Клавдия Васильевна Флоровская (1883–1965) / В.В. Левченко // Проблемы славяноведения. – 2012. – Вып. 14. – С. 161–174.
54. *Левченко В.В.* Новые страницы биографии «одесского» периода ученого-историка А.В. Флоровского / В.В. Левченко // Историогр. сб. – 2020. – Вып. 27. – С. 45–54.
55. Научное наследие Н.Н. Ланге в университетской библиотеке : монография / В.И. Подшивалкина, Р.Н. Свиначенко, Е.В. Полевщикова ; науч. ред. В.И. Подшивалкина ; отв. ред. М.А. Подрезова ; библиогр. ред. В.В. Самодурова. – Одеса : Астропринт, 2010. – 352 с.
56. Пятнадцатое очередное собрание Общества // Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ. – 1912. – Т. 1, вып. 7. – С. 236–237.
57. *Сумарокова Л.Н.* Философия в Одессе / Л.Н. Сумарокова // Очерки развития науки в Одессе / отв. ред. С.А. Андронати. – Одеса : НАН Украины, Юж. науч. центр, 1995. – С. 491–520.
58. *Флоровский Г.В.* Пути русского богословия / Г.В. Флоровский ; с предисл. прот. И. Мейендорфа и указ. имён. – 4-е изд. – Paris : YMCA-Press, 1988. – XVI, 603 с.
59. Георгий Васильевич Флоровский : [сб.] / под ред. А.В. Черняева. – М. : РОССПЭН, 2015. – 517 с. – (Философия России первой половины XX века).
60. Георгий Флоровский: священнослужитель, богослов, философ : [сб.] / общ. ред. Ю.П. Сенокосова. – М. : Прогресс ; Культура, 1995. – 416 с.
61. Флоровський Георгій Васильович // Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. – Вид. 2-е, допов. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 4 : Р-Я. – С. 337–339.
62. Флоровський Георгій Васильович // Філософський енциклопедичний словник / В.І. Шинкарук (голов. редкол.). – Київ : Ін-т філософії ім. Григорія Сковороди НАН України ; Абрис, 2002. – С. 685.
63. Четвертое очередное собрание Общества // Изв. Одес. библиогр. о-ва при ИНУ. – 1912. – Т. 1, вып. 4. – С. 95.
64. Union Seminary Names a Russian to Faculty // New York Times. – 1951. – 10 February.
65. Princeton to hold Theology Institute // New York Times. – 1956. – 8 July.

References

- [1]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 1024.
- [2]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 1552.
- [3]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 1714.
- [4]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 1716.
- [5]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2017.
- [6]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2026.
- [7]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2035.
- [8]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2560.
- [9]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2702.
- [10]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2706.
- [11]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2710.
- [12]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2713.
- [13]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2716.
- [14]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2719.
- [15]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 2885.
- [16]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 4, dossier 4029.
- [17]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 5, dossier 13753.

- [18]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 5, dossier 13754.
- [19]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 5, dossier 14570.
- [20]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 11, dossier 16 (1919).
- [21]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 18, dossier 3391.
- [22]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 19, dossier 102.
- [23]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 45, inventory 22, dossier 102.
- [24]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund 159, inventory 1, dossier 2.
- [25]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-150, inventory 1, dossier 3.
- [26]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-150, inventory 1, dossier 4.
- [27]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1359, inventory 1, dossier 3.
- [28]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1359, inventory 1, dossier 7.
- [29]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1359, inventory 1, dossier 15.
- [30]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-1359, inventory 1, dossier 23.
- [31]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-5432, inventory 1, dossier 1.
- [32]. Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti [State Archives of the Odessa Region]. Fund P-5432, inventory 1, dossier 5.
- [33]. Georges Florovsky Papers, 1916–1979. *Princeton University Library*, C0586, box 27: Florovsky, official documents.
- [34]. Bleyn E. Zhizneopisaniya ottsa Georgiya [Biographies of Father George]. *Georgiy Florovskiy: svyashchennosluzhitel, bogoslov, filosof [George Florovsky: clergyman, theologian, philosopher]*. Moscow, 1995, pp. 7–240.
- [35]. Borovoy S. *Vospominaniya [Memories]*. Moscow, 1993, 384 p.
- [36]. Bychkov S., Kolerov M. Florovskiy Georgiy Vasilevich [Florovsky Georgy Vasilevich]. *Russkoe zarubezhe: zolotaya kniga emigratsii, pervaya tret XX v.: entsikl. biogr. slov. [Russian Diaspora: The Golden Book of Emigration, the First Third of the 20th Century]: entsikl. biogr. slov.* Moscow, 1997, pp. 653–655.
- [37]. Valiavko I. Lystuvannia Dmytra Chyzhevskoho ta o. Heorhiia Florovskoho [Correspondence of Dmytro Chyzhevskiy and Fr. George Florovsky]. *Filosofska dumka*, 2010, no. 6, 79–89 pp.
- [38]. Vosemnadsatoe ocherednoe sobranie Obshchestva [Eighteenth Ordinary Meeting of the Society]. *Izvestiya Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete [Proceedings of the Odessa Bibliographic Society at the Imperial Novorossiysk University]*, 1912, vol. 1, iss. 10, p. 380.
- [39]. Vysshaya sovetskaya shkola v Odesse [Higher Soviet School in Odessa]. *Vestnik Odesskogo gubernskogo otdela narodnogo obrazovaniya [Bulletin of the Odessa provincial department of public education]*. 1920, no. 4, pp. 17–20.
- [40]. Gavriyuk P. *Georgiy Florovskiy i religiozno-filosofskiy renessans [Georgiy Florovsky and the Religious and Philosophical Renaissance]*. Kiev, 2017, 536 p.
- [41]. Galyas V.T. Russkiy istorik-slavist A.V. Florovskiy [Russian historian-Slavist A.V. Florovsky]. *Deribasovskaya–Rishlevskaya: Odesskiy almanakh*, 2003, vol. 15, pp. 9–24.
- [42]. Galyas V.T. Georgiy Florovskiy – vospitannik Novorossiyskogo universiteta [Georgiy Florovsky – a graduate of the Novorossiysk University]. *Odesskiy universitet [Odessa University]*, 1993, 10 nonovember.
- [43]. Golubitskaya A. Genesis filosofskoy refleksii Georgiya Florovskogo (po materialam retsenziy «odesskogo perioda») [The Genesis of Philosophical Reflection by Georgiy Florovsky (Based on Reviews of the Odessa Period)]. *Sententiae*, 2011, no. 2, pp. 194–208.
- [44]. Golubovich I. V. «Odesskiy period» zhizni i tvorchestva G. V. Florovskogo v kontekste intellektualnoy biografii [«Odessa period» of the life and work of G.V. Florovsky in the context of intellectual biography]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu [Odesa national university herald]*. 2007, vol. 12, iss. 15: Filosofia, pp. 37–45.
- [45]. Golubovich I. V. «Ponyav kazhdogo...»: k 100-letiyu G. Florovskogo [«Having understood everyone...»: to the 100th anniversary of G. Florovsky]. *Vechernyaya Odessa [Evening Odessa]*. 1993, 4-th oktober.
- [46]. Golubovich I. G.V. Florovskiy: Put, nachavshisya v Odesse (Fragmenty intellektualnoy biografii) [G.V. Florovsky: The path that began in Odessa (Fragments of an intellectual biography)]. *Aktualni pitannya tvorchoi spadshchini G. V. Florovskogo [Current issues of the creative heritage of H. V. Florovsky]*. Odessa, 2009, pp. 25–34.

- [47]. Desyatoe ocherednoe sobranie Obshchestva [Tenth Ordinary Meeting of the Society]. *Izvestiya Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete [Proceedings of the Odessa Bibliographic Society at the Imperial Novorossiysk University]*. 1912, vol. 1, iss. 6, pp. 188–187.
- [48]. Zlenko H., Mysechko A. Dva semestry Dmytra Chyzhevskoho [Two semesters of Dmytro Chyzhevsky]. *Kurier Kryvbasu [Kryvbas courier]*. 1995, no. 36, pp. 21–22.
- [49]. Zlenko G. Florovskie: Zametki ob odnom razorennom «kulturnom gnezde» [Florovskie: Notes on a Devastated «Cultural Nest»]. *Vechernyaya Odessa [Evening Odessa]*. 1991, 1-st february.
- [50]. K 80-letiyu prot. Georgiya Florovskogo. Zhiznenny put [To the 80th anniversary of Fr. George Florovsky. Life path]. *Vestnik russkogo khristianskogo dvizheniya [Bulletin of the Russian Christian Movement]*. Paris; New York, 1973, no. 108–110, pp. 92–97.
- [51]. K 100-letiyu so dnya rozhdeniya G. V. Florovskogo [To the 100th anniversary of the birth of G. V. Florovsky]. *Voprosy filosofii [Problems of philosophy]*. 1993, no. 12, pp. 78–79.
- [52]. Lange N. N. Otzyv o sochinenii na temu: «Sovremennye ucheniya ob umozaklyucheniakh», predstavlenno na soiskanie medali [Review of the essay on the topic: «Modern doctrines of inference», submitted for the medal]. *Zapiski Novorossiyskogo universiteta [Notes of the Novorossiysk University]*. 1917, iss. 9, pp. 1–9.
- [53]. Levchenko V. V. Iz istorii vysshey shkoly Odessy: pervaya zhenshchina privat-dotsent – Klavdiya Vasilevna Florovskaya (1883–1965) [From the history of higher education in Odessa: the first female Privatdozent – Claudia Vasilievna Florovskaya (1883–1965)]. *Problemy slavyanovedeniya [Problems of Slavic Studies]*. 2012, iss. 14, pp. 161–174.
- [54]. Levchenko V. V. Novye stranitsy biografii «odesskogo» perioda uchenogo-istorika A. V. Florovskogo [New pages of the biography of the «Odessa» period of the scientist-historian A. V. Florovsky]. *Istoriograficheskii sbornik [Historiographic collection]*. 2020, iss. 27, pp. 45–54.
- [55]. Podshivalkina V. I., Svinarenko R. N., Polevshchikova Ye. V. *Nauchnoe nasledie N. N. Lange v universitetskoj biblioteke [Scientific heritage of N. N. Lange in the university library]: monografiya*. Odessa, 2010, 352 p.
- [56]. Pyatnadsatoe ocherednoe sobranie Obshchestva [Fifteenth Ordinary Meeting of the Society]. *Izvestiya Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete [Proceedings of the Odessa Bibliographic Society at the Imperial Novorossiysk University]*. 1912, vol. 1, iss. 7, pp. 236–327.
- [57]. Sumarokova L. N. Filosofiya v Odesse [Philosophy in Odessa]. *Ocherki razvitiya nauki v Odesse [Essays on the development of science in Odessa]*. Odessa, 1995, pp. 491–520.
- [58]. Florovskiy G. V. *Puti russkogo bogosloviya [Ways of Russian theology]*. Paris, 1988, XVI, 603 p.
- [59]. *Georgiy Vasilevich Florovskiy [Georgiy Vasilievich Florovsky]*. Moscow, 2015, 517 p.
- [60]. *Georgiy Florovskiy: svyashchennosluzhitel, bogoslov, filosof [George Florovsky: clergyman, theologian, philosopher]*. Moscow, 1995, 416 p.
- [61]. Florovskiy Heorhii Vasylovych [Florovskiy Georgiy Vasyliovych]. *Profesory Odeskoho (Novorossiyskogo) universitetu [Professor of Odessa (Novorossiysk) University]: biohr. slov*. Odesa, 2005, vol. 4, pp. 337–339.
- [62]. Florovskiy Heorhii Vasylovych [Florovskiy Georgiy Vasyliovych]. *Filosofskiy entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv, 2002, pp. 685.
- [63]. Chetvertoe ocherednoe sobranie Obshchestva [Fourth Ordinary Meeting of the Society]. *Izvestiya Odesskogo bibliograficheskogo obshchestva pri Imperatorskom Novorossiyskom universitete [Proceedings of the Odessa Bibliographic Society at the Imperial Novorossiysk University]*. 1912, vol. 1, iss. 4, pp. 95.
- [64]. Union Seminary Names a Russian to Faculty. *New York Times*. 1951, 10-th February.
- [65]. Princeton to hold Theology Institute. *New York Times*. 1956. 8-th July.

Надійшла 30.09.2022 р.

ДОДАТКИ

Додаток 1

ПРОХАННЯ

**Г. В. Флоровського на ім'я ректора ІНУ С. В. Левашова
про надання дозволу на відвідування занять на фізико-математичному
факультеті в 1912/1913 навчальному році**

Императорский Новороссийский уни-
верситет
17 сент[ября] 1912
Канцелярия по студенческ[им] делам
№ 12793⁷²

Его превосходительству господину ректору
Императорского Новороссийского университета

По справке выдать
*Ректор*⁷³

Студента историко-филологического
факультета Георгия Васильевича Фло-
ровского

Прошение

При занятиях философией мне оказалось необходимым прослушать ряд курсов физико-математического факультета. В <...> 1911–12 уч[ебном] г[оду] мною с разрешения декана факультета⁷⁴ была сделана подписка на некоторые курсы, и в настоящем году вновь я подписался на два курса. В виду этого честь имею просить Ваше превосходительство сделать распоряжение о выдаче разрешения на вход для слушания лекций в здании математического факультета, как в здание физико-химического института, так и в главное здание.

Георгий Флоровский [підпис]

Временный билет получил

Г. Флоровский [підпис]

ДАОО. Ф. 45. Оп. 18. Спр. 3391. Арк. 1. Автограф.

⁷² Надпис зроблено прямокутним штемпелем фіолетового кольору, який свідчить про дату і номер прохання, як вхідного документу до канцелярії зі справ студентів ІНУ.

⁷³ Надпис зроблено прямокутним штемпелем фіолетового кольору, який свідчить про позитивну резолюцію щодо вирішення цього питання з боку ректора ІНУ.

⁷⁴ Мова іде про в. о. декана заслуженого ординарного професора Ю. Ф. Клименка.

ПРОХАННЯ

**Г. В. Флоровського на ім'я проректора ІНУ С. Г. Вілінського
про надання дозволу на відвідування занять на фізико-математичному
факультеті в 1913/1914 навчальному році**

Императорский Новороссийский уни-
верситет
17 сент[ября] 1912
Канцелярия по студенческ[им] делам
№ 12849⁷⁵

Его превосходительству господину проректору
Императорского Новороссийского университета

Разрешается
Проректор С. Вилинский [підпис]
17 сент[ября] 1913⁷⁶

Студента V-го семестра
историко-филологического факультета
Георгия Флоровского

Прошение

По примеру двух прошедших лет честь имею покорнейше просить Ваше превосходительство разрешить мне беспрепятственный доступ в главное здание университета и в здание физико-химического института для посещения лекций по математическому факультету и практических занятий, необходимых для моих специальных занятий философией. Разрешение на подписку мною получено от г[осподина] декана физико-математического факультета; на лекции я подписался 26 августа и того же числа уплачены все деньги в университетское казначейство. В виду этого прошу сделать распоряжение о выдаче мне постоянного входного билета для посещения лекций физико-математического факультета.

16 IX 1913
Г. Флоровский [підпис]

ДАОО. Ф. 45. Оп. 18. Спр. 3391. Арк. 4. Автограф.

⁷⁵ Надпис зроблено прямокутним штемпелем фіолетового кольору, який свідчить про дату і номер прохання, як вхідного документу до канцелярії зі справ студентів ІНУ.

⁷⁶ Надпис зроблено прямокутним штемпелем фіолетового кольору, який свідчить про позитивну резолюцію щодо вирішення цього питання з боку проректора ІНУ.

**Ресстр праць Г. В. Флоровського,
опублікованих в «одеський період» життя**

1. Ф-ій Г. [Рецензия] / Г. Ф-ій // Изв. Одес. библиогр. о-ва при Императ. Новорос. ун-те. – 1912⁷⁷. – Т. 1, вып. 6. – С. 226–227. – Рец. на кн.: Вундт В. Введение в психологию / В. Вундт ; пер. А. К-на под ред. Н.Н. Ланге. Одесса, 1912 ; Вундт В. Введение в психологию / В. Вундт ; пер. Н. Самсонова. М., 1912 ; Вундт В. Проблемы психологии народов / В. Вундт ; пер. Н. Самсонова. М., 1912 ; Вундт В. Основы искусства : извлеч. из 3 т. W. Wundt «Völkerpsychologie» / В. Вундт ; пер. Н. К. [Ядрышева]. СПб., 1910. (Прил. к журн. «Гермес» 1911 и 1912 г., не окончено).
2. Ф-ій Г. [Рецензия] / Г. Ф-ій // Изв. Одес. библиогр. о-ва при Императ. Новорос. ун-те. – 1912⁷⁸. – Т. 1, вып. 6. – С. 227–228. – Рец. на кн.: Ницше Ф. Полное собрание сочинений. Т. 1 / Ф. Ницше. М. : Моск. книгоизд-во, 1912.
3. Флоровский Г. Новые книги о Владимире Соловьеве / Г. Флоровский // Изв. Одес. библиогр. о-ва при Императ. Новорос. ун-те. – 1912. – Т. 1, вып. 7. – С. 237–255.
4. Ф-ій Г. [Рецензия] / Г. Ф-ій // Изв. Одес. библиогр. о-ва при Императ. Новорос. ун-те. – 1912⁷⁹. – Т. 1, вып. 8. – С. 318–320. – Рец. на кн.: Штекель В. Что на дне души таится...⁸⁰ / В. Штекель. Одесса : Жизнь и душа, 1912. 135 с.
5. Ф-ій Г. [Рецензия] / Г. Ф-ій // Изв. Одес. библиогр. о-ва при Императ. Новорос. ун-те. – 1912⁸¹. – Т. 1, вып. 8. – С. 320–322. – Рец. на кн.: Новые идеи в философии : неперіод. изд. / под ред.: Н.О. Лосского, Э.Л. Радлова. СПб. : Образование, 1912. Сб. 1 : Философия и ее проблемы; Сб. 2 : Борьба за физическое мировоззрение.
6. Флоровский Г. Из прошлого русской мысли / Г. Флоровский // Изв. Одес. библиогр. о-ва при Императ. Новорос. ун-те. – 1912. – Т. 1, вып. 10. – С. 382–403.
7. Флоровский Г. [Рецензия] / Г. Флоровский // Богосл. вестн. – 1912⁸². – Т. 4, № 11. – С. 654–657. – Рец. на кн.: Аскольдов С. Алексей Александрович Козлов / С. Аскольдов. М. : Путь, 1912.
8. Флоровский Г. В. Новые книги о Владимире Соловьеве (Библиографическая заметка) / Г. В. Флоровский. – Одесса : Центр. тип., 1912. – 18 с.
9. Флоровский Г. В. Из прошлого русской мысли / Г. В. Флоровский. – Одесса : Центр. тип., 1912. – 22 с.
10. Florovsky G. On the mechanism of reflex salivary secretion / G. Florovsky // Изв. Императ. Акад. наук. 6 серия. – 1917. – № 2. – С. 119–136.

⁷⁷ А. В. Голубицька помилково наводить 1913 р. видання цієї рецензії [43, с. 208].

⁷⁸ А. В. Голубицька невірно вказала видання цієї рецензії 1913 р. [43, с. 208].

⁷⁹ А. В. Голубицька рік видання цієї рецензії неправильно датувала 1913 р. [43, с. 208].

⁸⁰ А. В. Голубицька надала хибну назву – «Что на душе таится...» [43, с. 208].

⁸¹ А. В. Голубицька вказала рік появи цієї рецензії невірно – 1913 р. [43, с. 208].

⁸² П. Л. Гаврилюк помилково вказую на публікацію цієї праці 1913 р. [40, с. 55].

ДОПОВІДНА ЗАПИСКА
декана історико-філологічного факультету ІНУ О. П. Доброклонського
ректору ІНУ Д. П. Кишенському від 30 вересня 1916 р.
щодо залишення Г. В. Флоровського для підготовки
до професорського звання на кафедрі філософії

Министерство
народного просвещения

историко-филологический
факультет
Императорского
Новороссийского университета

30 сентября 1916 г.
№ 265
Одесса

ВЕСЬМА СПЕШНО

Его превосходительству
г[осподину] ректору Императорского
Новороссийского университета

Императорский
Новороссийский университет
4 окт[ября] 1916
№ 7620⁸³

На основании постановления факультета 29 сего сентября честь имею довести до сведения Вашего превосходительства, что проф[ессор] Н. Н. Ланге вошел в факультет со следующим заявлением:

«Имею честь внести на обсуждение факультета мое предложение об оставлении при университете для приготовления к магистерскому экзамену по философии ныне окончившего экзамены Георгия Флоровского. Флоровский, как известно факультету, удостоен золотой медали за сочинение «Современные теории умозаключения», а перед тем серебряной медали за сочинение по истории литературы. Обладая живым и разносторонним умом, он кроме факультетских наук прослушал ряд курсов по физико-математическому факультету, а также произвел специальную работу в физиологической лаборатории под руководством профессора Б. П. Бабкина, которая ныне печатается. Все это в совокупности внушает мне твердую надежду, что из г. Флоровского может выработаться талантливый и дельный ученый».

Заслушав это заявление, и выслушав мнение других профессоров, которые знакомы с занятиями Флоровского в области их специальности, факультет в заседании своем 29 сего сентября постановил представить к оставлению при университете для подготовки к профессорскому званию Г. В. Флоровского по кафедре философии.

⁸³ Надпис зроблено прямокутним штемпелем червоного кольору, який свідчить про дату і номер доповідної записки, як вхідного документу до канцелярії ректора ІНУ.

Ходатайство о назначении стипендии будет возбуждено особо.

При сем прилагаются метрическое свидетельство за № 5411; свидетельство о явке к исполнению воинской повинности за № 10504; свидетельство об окончании курса Одесской 5 гимназии за № 711; диплом первой степени об окончании курса наук историко-филологического факультета Императорского Новороссийского университета осенью текущего года будет выслан в канцелярию Одесского учебного округа по изготовлению; протокол устного испытания по французскому языку, произведенного 22 сентября с[его] г[ода] и протокол устного испытания по немецкому языку, произведенного 17 сентября с[его] г[ода]; врачебное свидетельство, выданное доктором Шемаевым; в дипломе же имеются сведения о получении Флоровским двух медалей за сочинения – серебряной и золотой.

Из отношения г. проректора Новороссийского университета от 30 сего сентября за № 3170 видно, что Георгий Флоровский в бытность свою в числе студентов сего университета в стенах оногo ни в чем предосудительном замечен не был.

Декан А. Доброклонский [підпис]

Секретарь Ев. Трифильев [підпис]

ДАОО. Ф. 45. Оп. 4. Спр. 1716. Арк. 10–10 зв. Машинопис.

**Прохання Г. В. Флоровського
до історико-філологічного факультету ІНУ від 11 (24) лютого 1919 р.**

В засед[ание] фак[ультета]
А. Доброклонский [підпис]

В историко-филологический факультет
Новороссийского университета

Имею честь покорнейше просить историко-филологический факультет разрешить мне начатые мною устные испытания на ученую степень магистра философии закончить в сентябре месяце текущего года, т. е. по истечении 6-месячного срока во внимание к исключительным обстоятельствам настоящего времени. Частые отсутствие электрического света, недостаток и даже отсутствие отопления и т. п., с одной стороны, слабое здоровье, расстраиваемое и материальными лишениями, и постоянными нравственными потрясениями, с другой, делают для меня крайне затруднительной напряженную, сосредоточенную и систематическую работу, принуждая иногда к полному прекращению на время ученых занятий; к тому же неправильное функционирование университетской библиотеки и др. затруднения пользования необходимыми пособиями.

24/11 февраля 1919 г.

Георгий Флоровский [підпис]

оставленный при университете для приготовления к профессорскому званию

ДАОО. Ф. 45. Оп. 1. Спр. 1024. Арк. 2. Автограф.

ІЛЮСТРАЦІЇ

*Іл. 1. Клавдія Васи́лівна Фло́ровська.
Фото 1950-х рр.*

*Іл. 2. Антоній Васи́льович
Фло́ровський. Фото 1903 р.*

*Л. 3. Василь Васильович
Флоровський. Фото 1900 р.*

*Л. 4. Георгій Васильович
Флоровський. Фото 1916 р.*

*Іл. 5. Василь Антонович
Флоровський. Фото 1880-х рр.*

Іл. 6. Георгій Васильович Флоровський (у центрі) з друзями. Фото середини 1910-х рр.

Levchenko V. V.,

Candidate of Historical Sciences (Ph. D.),

Associate Professor at the Department of ukrainoznavstvo, historical,
legal and linguistic disciplines

Odesa National Maritime University

34 Mechnikov St., Odesa, 65029, Ukraine

tel.: (048) 728 31 18

e-mail: levchenko_lav@ukr.net

PRIORITY DIRECTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH H. V. FLOROVSKY IN THE «ODESA» PERIOD OF LIFE: PHILOSOPHY, PSYCHOLOGY, BIBLIOGRAPHY, PHYSIOLOGY

Summary

The article attempts to consider the nature of the formation of priority areas of scientific activity and spiritual formation in the «Odesa» period of the life of the religious thinker, theologian, philosopher, historian, Orthodox priest, activist of the ecumenical movement and one of the founders of the World Council of Churches. His name is H. V. Florovsky. On the basis of previously not introduced into scientific circulation historical sources located in the State Archive of the Odesa Region, Princeton University Library and a layer of published sources and scientific literature, many new facts of the biography were discovered and inaccuracies and incorrect data regarding the main events of the scientist's life were eliminated. Both general scientific (analysis and synthesis, induction and deduction) and special historical methods became the main methods of researching the life and intellectual work of H. V. Florovsky. The historical-genetic method made it possible to recreate the creative portrait of the scientist within the chronological framework of the period under study. The historical-comparative method was used to highlight what was new, which the scientist brought to the study of humanitarian fields of knowledge. Chronological, historical-biographical methods, techniques of historiographical and source analysis were also used. The essence and role of the main components of the scientist's personality, which later determined the success of his professional activity, were revealed. It has been proven that the family played a significant role in the formation of H. V. Florovsky's personality. The main milestones of life and spiritual formation are presented through the prism of his studies, work and scientific activity at the Imperial Novorossiysk University. The importance of the obtained results lies in the fact that, on the basis of archival material and scientific literature, the formation of scientific priorities and scientific and pedagogical experience of a scientist, a component of ensuring the relationship of traditions and innovations in the development of humanitarian knowledge, are analyzed. It has been established that the defining topic in the comprehensive study of the «Odesa» period of H. V. Florovsky should be the further research of the scientist's creativity against the background of the specific circumstances of his biography.

Keywords: H. V. Florovsky, Odesa, biography, scientific research, history, philosophy, bibliography, natural history, generations.

УДК 081.891Болдирєв:323.13]:378.4(477.74–25)“1990/1999”
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267812](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267812)

Музичко Олександр Євгенович,

доктор історичних наук,
професор кафедри історії України
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Єлісаветинська, 12, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 723 58 42
e-mail: sandro06@ukr.net

ВНЕСОК О. В. БОЛДИРЄВА (1963–2001) У ВІДРОДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ УКРАЇНІСТИКИ В ОДЕСЬКОМУ ДЕРЖАВНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА У 1990-Х РОКАХ

Метою цієї статті є висвітлення наукової та громадської праці відомого одеського історика О. В. Болдирєва у 1990-х роках, спрямованої на формування української моделі історичної пам'яті в Одесі, вивчення історії українського національного руху. З'ясований тісний зв'язок історика з Одеським державним університетом імені І. І. Мечникова як випускника історичного факультету та аспіранта кафедри політології. Резонансні праці історика, видані ним у період його навчання та аспірантури в університеті, сприяли популяризації цього закладу вищої освіти як центру вільної, новаторської, думки. Дисертація вченого на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук була одним з найуспішніших аспірантських проектів того часу, що продукував університет. Вчений мислив широкими міжнародними категоріями, прагнув долучити вітчизняну історичну та політологічну науки до міжнародних здобутків, що, безумовно, відповідає сучасним магістральним шляхам розвитку університету. Ім'я О. В. Болдирєва має бути включене у своєрідний канон видатних випускників ОНУ імені І. І. Мечникова серед осіб, що досягли регіонального визнання, науковців, ентузіастів, що торували нові шляхи пізнання, що мають і сьогодні надихати нові покоління.

Ключові слова: історична україністика, історіографія, книгознавство, український національний рух, Одеса, університет

Кінець 1980-х – початок 1990-х рр. був одним з найважливіших історичних етапів складної та багатошарової історії Центрально-Східної Європи. «Карнавал історії», за влучним виразом одного з науковців, активізація населення, зв'язав комуністичні окупаційні режими, що за ще десятиліття до цього здавалися міцними. Кожен з цих комуністичних режимів мав свою специфіку та ступінь інфікування суспільства. В «УСРСР» у 1920-х – 1930-х рр. ще зберігалась можливість для розвитку української національної україністики, що базово спиралася на доробок В. Б. Антоновича, П. О. Куліша, М. І. Костомарова, М. С. Грушевського, ставила у центр уваги інтереси українського народу як самостійного

суб'єкту історії. Однак вже тоді почала проявлятися комуністична уніфікація та, головне, прагнення прив'язати історію українського народу до російської з подальшим розчиненням у ній. Жорстокі репресії 1930-х – початку 1950-х рр. унеможливили хоча б такий сякий синтез між національною концепцією української історії та лівим комуністичним космополітизмом забарвленим російсько-центричністю. Попри позірне пом'якшення репресій у другій половині ХХ ст., сутність «єссерівського» режиму не змінилась, що яскраво засвідчили гоніння на М. Ю. Брайчевського, Я. Р. Дашкевича, О. М. Апанович, О. С. Компан та інших істориків, представників українського національного руху опору (часто їх невдало розчиняють у загальному явищі так званого «дисидентства»), які намагалися зберегти українську національну основу історичної україністики. Закономірно, що на момент ліквідації червоної імперії низка істориків висловлювала обґрунтовані сумніви щодо самого факту існування в Україні україністики і навіть загалом історичної науки [3]. Завдання відродження найкращих традицій історичної україністики лягло на плечі нової генерації вчених, зокрема університетського середовища.

Метою цієї статті є внесок у становлення нової національної україністики одеського історика Олександра Васильовича Болдирева (1963–2001). Головним контекстом, що ми обрали, є тогочасний розвиток Одеського державного університету імені І. І. Мечникова (далі – ОДУ), учасником навчально-наукового процесу якого й був О. В. Болдирев.

О. В. Болдиреву Бог відвів лише 38 років життя, тому не дивує, що історіографічна база нашої статті не є великою, якщо вважати такою ґрунтовною статтю спеціально та комплексно присвячену постаті історика. Власне, така стаття є лише одна. Належить вона перу передусім доцента кафедри історії України ОДУ/ОНУ імені І. І. Мечникова А. І. Мисечка (на жаль, вже покійного) [12]. А. І. Мисечко був другом та однодумцем О. В. Болдирева, тому стаття певною мірою має й мемуарний відтінок. Автор зосередився на такій категорії, як новаторство свого колеги, бажання активного наукового пошуку. Основними джерелами для написання статті були публікації покійного на той час історика. А. І. Мисечко справедливо наголосив на тісному зв'язку між його науковою та громадською діяльністю. З іншого боку, контент-аналіз побіжних та принагідних згадок про О. В. Болдирева у тематично споріднених його науковій діяльності статтях переконливо свідчить про те, що вченого не можна зараховувати до розряду «забутих», в чому, безумовно, передусім є саме його заслуга, вага його доробку. Водночас є прикриття, що заслуга О. В. Болдирева у становленні нової україністики, відродженні традицій справжньої, національної україністики в стінах ОНУ імені І. І. Мечникова є недостатньо оціненою та висвітленою. Про це, зокрема, свідчить відсутність хоча б короткої згадки про історика у капітальній ювілейній історії закладу 2015 р. Бракує статті про вченого в енциклопедичному словнику про випускників ОНУ.

Джерельна база нашої статті разом з вивченням праць О. В. Болдирєва розширена за рахунок аналізу документів особових справ вченого з Архіву ОНУ імені І. І. Мечникова (Відділ діловодства та архівного зберігання документів), що вперше вводяться у науковий обіг. Ці актові документи дозволяють дізнатися більш докладно про тісний зв'язок вченого з університетом, розкрити обставини захисту ним своєї кандидатської дисертації. Матеріали преси ілюструють деякі факти участі вченого в історіографічному процесі. Використано також матеріали усної історії, спогади, що є неодмінним елементом жанру вивчення нещодавньої, сучасної історії.

Незважаючи на несприятливі суспільно-політичні обставини, в Одесі здавна розвивалась україністика, зокрема й історична. Біля її витоків у ХІХ – на початку ХХ ст. стояли передусім О. І. Маркевич, П. Г. Клепацький та М. Є. Слабченко, які брали участь в українському національному русі, й усі були пов'язані з Новоросійським університетом. М. Є. Слабченко у 1920-х роках був постаттю, що сполучала попередні та нові тенденції україністики у стінах одного з епігонів попереднього університету, частини його історії – Одеського інституту народної освіти. Після розгрому школи істориків М. Є. Слабченка, історична україністика в Одесі й передусім в Одеському державному університеті (з 1945 р. – імені І. І. Мечникова) не припинила свого існування, але була значно деформована впливом проросійської в своїй основі «советської» комуністичної ідеологічної машини, що обмежувала істориків прокрустовим ліжком цензури та покарань, що й відчули на собі такі особи, як, наприклад, П. І. Воробей, так би мовити «дисиденти мимоволі». Працювали та навчалися в ОДУ і особи, що були реально залучені до українського руху опору та дисидентського руху, як, наприклад, В. Барладяну-Бирладник, онук генерал-хорунжого армії УНР Андрія Гулого-Гуленка. Револьюційна ситуація 1989–1991 рр. прискорила процес проникнення у стіни ОДУ вітру змін, залучаючи його у процес українського національного відродження.

Саме у цих переламних умовах відбувся гуманітарний та світоглядний вибір уродженця Одеси О. В. Болдирєва. Цей вибір не був тривіальним. У 1985 р. він скінчив Одеський інститут холодильної промисловості, але не обрав шлях «технаря». У серпні 1986 р. він поступив на заочне відділення історичного факультету ОДУ, як раз тоді, коли Україну почала накривати хвиля «перестройки» з її неодмінним компонентом – історичними дискусіями. Завершив навчання О. В. Болдирєв вже у державі Україна, 22 червня 1992 р., отримавши диплом викладача історії та суспільствознавства. Символічно, що за складання предмету «Історія УРСР» він отримав лише задовільно (загалом же навчався переважно на відмінно), тоді як на держіспиті за вже «Історію України» отримав оцінку «відмінно». Серед яскравих викладачів, в яких він навчався, згадаємо П. О. Каришковського-Ікара (курс «Історія первісного суспільства») [1].

Головним «хрещеним батьком» О. В. Болдирєва у «дорослій» історичній науці став провідний україніст Одеси на зламі епох, будівничий нового етапу іс-

торичної україністики та краєзнавства в Одесі А. Д. Бачинський. Вже у 1990 р. під керівництвом А. Д. Бачинського О. В. Болдирев написав курсову роботу. Як часто буває і має бути, його подальша дисертація «виросла» з його дипломної роботи, що мала назву: «Національно-політичний рух на півдні України у 70-х роках ХІХ – початку ХХ ст.» [1]. Паралельно з навчанням О. В. Болдирев від 3 серпня 1987 р. – 8 жовтня 1992 р. працював на посаді молодшого наукового співробітника в Одеському історико-краєзнавчому музеї. У 1991–1992 рр. він набував педагогічний досвід в Одеському педагогічному училищі, де читав курс історії України. Цінну згадку про ці роки залишив інший випускник ОДУ, нині відомий ізраїльський історик, М. Поліщук, шляхи якого та О. В. Болдирева тісно переплелися як співробітників музею: «я був свідком бурхливого розвитку українського національного руху в Одесі. Незважаючи на цілком зрозумілі сумніви, мої симпатії були на боці українських інтелігентів, які шукали у нагнених суперечках та осяяннях кінця 1980-х років шлях України до Європи. Мене залучив до участі в їх зібраннях Олександр Болдирев... В подальшому він перетворився у помітну постать українського руху в Одесі. Я вдячний йому за повчальний урок націоналізму, який прискорив мій шлях до єврейського націоналізму» [13, с. 7].

Для істориків доби становлення новітньої незалежності України була очевидно істина, яку поділяємо і ми, що історик має передусім бути представником власної нації та держави. Руйнівна позиція «безсторонньої об'єктивності та космополітизму» стала прищеплюватися серед українців дещо пізніше, хоча і тоді використовувалася прибічниками «новоросійської» та й просто російської ідеї в кості контраргументу проти поширення української моделі українського історіописання та історичної пам'яті. Толерування цих поглядів ледве не коштувало українцям їх державності, і ці наслідки ми долаємо до сьогодні вже в умовах кривавої війни з нашим одвічним ворогом – Росією. Одним з більш локальних «святощів» «новоросійців» та «російців» в Одесі у 1990-х було плекання історичних міфів, власне, відбиття російсько-імперської моделі історичної пам'яті, що втілилось в ідею (на жаль, реалізовану) відновлення пам'ятника Єкатерині ІІ. Слід було мати неабияку відважність аби у статусі студента кинути виклик з тогочасним сонмом українофобів-краєзнавців. Таким викликом безумовно стала вже широко відома на цей час концепція «Одеси – 600». Насправді, цю концепцію не слід зводити до виключно уточнення датування заснування міста Одеси, а на думку О. В. Болдирева цією подією була перша писемна згадка про Качибей-Хаджибей, в чому він розвивав погляди О. І. Маркевича [4]. Вочевидь йшлося про цивілізаційний вибір Одеси, звісно, в бік західної культури, яку уособлювало Велике князівство Литовське, руське та Жомоїтське. Це чудово розуміли усі опоненти О. В. Болдирева, що надало полеміці додаткової гостроти та підтекстів. Маючи загалом радянський світогляд, більшість з цих осіб, через свої проросійські погляди, вступали у протиріччя самі з собою, воскрешаючи суто російсько-імперські міфи

про царів-матушек та батюшок як таких собі міфо-епічних деміургів. Тоді як О. В. Болдирев, що заперечував «совети», пропонував погляд насправді більш суголосний з позицією про діяльність народних мас як рушійну силу історії, зокрема урбаністичних процесів. Гострота полеміки була цілком у дусі часу, коли навіть в університетській газеті «Одеський університет» точилися баталії щодо статусу російської та української мов в Україні. На жаль, не бракувало тих, хто й далі пропонував стару тезу про українську мову як «мову хатнього вжитку». До речі, О. В. Болдирев в університетській анкеті студентських років зазначав себе росіянином. При тому він чудово оволодів українською мовою, досконало знаючи й англійську мову.

Сьогодні концепція О. В. Болдирева під кодовою назвою «Одесі – 600» (зараз вже вочевидь більше, як і з кожним роком) має як прибічників, так і опонентів. Але, безумовним фактом є зростання кількості та помітності саме перших. Більш того, концепція вже конкурує із закріпленими згаданими краєзнавцями здавалося навічно у туристичні канони міжнародними образами історії та сучасності Одеси. В якості яскравого прикладу згадаймо про відомого кувейтського письменника та журналіста Хусейна Раві, який під час відвідин Одеси у 2021 р. зауважив: «Безсумнівно, після приїзду до Одеси я більше дізнався про її історію та культурну спадщину, що змусило мене закохатися в неї. Зокрема, дізнався, що Одесі – більше 600 років і до її перейменування у 1794-му вона називалася Хаджибеєм» [8].

Однозначно пов'язавши себе з українською національною історіографічною та політичною традицією, одеський історик цілком солідаризувався з негативною оцінкою історіографії часів СРСР: «після 1917 року говорити про розвиток української історичної науки можна лише маючи на увазі доробок вчених з діаспори» [9, с. 3]. Навесні 1991 р. О. В. Болдирев отримав стипендію від Канадського інституту українських студій. У період навчання О. В. Болдирев взяв участь у дуже представницькій міжнародній конференції «Культура півдня України» (жовтень 1991 р.), що стала фактично вперше після проголошення незалежності заманіфестувала потенціал нової української гуманітаристики (виголосив доповідь «Ідейні засади Одеської громади 70-х років XIX ст.»). Доповідь на подібну тему він виголосив й у Запоріжжі. У тому ж році на другій обласній історико-краєзнавчій конференції вчений вперше висунув свою концепцію переоцінки часу датування заснування Одеси.

Закономірним було рішення О. В. Болдирева увійти до числа науковців шляхом вступу до аспірантури та захисту кандидатської дисертації. Але й тут його шлях виглядає нетиповим. У жовтні 1992 р. він вступив до аспірантури в альма-матер за спеціальністю теорія та історія політичної науки (перебував до жовтня 1995 р.). Політологія в ОДУ тоді перебувала тільки у зародковому стані, виходячи з шат «марксизму-ленінізму», як і загалом в Україні. Такий крок дозволив вченому претендувати на значне розширення наукових обріїв

у душі міждисциплінарності, що найбільш повно розкривається як тенденція у наш час.

Темою свого дослідження він закономірно обрав спираючись на дипломну роботу «Політичний світогляд українських «громад» другої половини XIX – початку XX ст.». Спочатку керівником аспіранта планувався завідуючий кафедрою професор Д.С. Шелест, але у зв'язку з його поверненням на історичний факультет, керівником аспіранта був призначений Ф.В. Резнік, кандидат історичних наук, доцент, кафедри політології Інституту соціальних наук ОДУ. В обґрунтуванні актуальності теми він зазначив: «Тільки за умов одержання об'єктивної картини політичних засад цих українських гуртків, можна досягнути проблематику трагічних результатів національно-визвольних змагань 1917–1920-х рр., чіткіше зрозуміти хід політичного життя в сучасній Україні» [2].

Під час перебування в аспірантурі О.В. Болдирев проводив семінарські заняття зі студентами 4-го курсу геолого-географічного факультету, брав участь у кафедральних заняттях для аспірантів, де зачитував свої реферати.

В той час як Г.Д. Зленко, А.І. Мисечко, В.Б. Кузьменко досліджували український національний рух в Одесі у традиційно історико-джерелознавчому сенсі, О.В. Болдирев намагався повернути своє дослідження у світоглядний дискурс, розглянути локальну проблему у широкому загальноукраїнському та навіть світовому контекстах, що відповідало жанру інтелектуальної історії. Результати своєї роботи передусім в Державному архіві Одеської області та київських архівах (він одним з перших ґрунтовно опрацював фонд Одеської жандармерії, що зберігається у Центральному державному історичному архіві України у м. Києві), та бібліотеках він апробував на низці конференцій, зокрема одеській «Просвіта»: минуле, сучасне, майбутнє» (26 листопада 1993 р.) (доповідь «Одеська громада» – попередниця «Просвіти») та інших, тези трьох з яких були опубліковані. З огляду на важкі матеріальні умови першої половини 1990-х, неабияким успіхом було видання невеликої книжки про діяльність Одеської української громади у другій половині XIX – на початку XX ст. в авторитетному одеському видавництві «Маяк» у 1994 р. [5].

Але головним досягненням вченого була публікація його статті у найавторитетнішому часописі українських істориків, виданні Інституту історії України НАНУ «Українському історичному журналі» [6].

23 жовтня 1995 р. в ОДУ відбувся захист дисертації О.В. Болдирєва. Щоправда, в остаточному вигляді хронологічні рамки дисертації були звужені до другої половини XIX ст. Позитивним було охоплення автором усієї Наддніпрянської України. На жаль, згодом українознавство в Одесі переважно стало самозатискатися у вузькі, локальні, південноукраїнські і навіть суто одеські краєзнавчі рамки, що провінціалізувало (і за великим рахунком провінціалізує зараз) одеську україністику. За визнанням Ф.В. Резніка чорновий варіант роботи за обсягом у два чи більше разів перевищував остаточний, тому багато цінного тексту довелося опустити, аби втиснутися у дозволені рамки – 173 ар-

куші. Головою спеціалізованої вченої ради був доктор юридичних наук, професор М. П. Орзіх, опонували доктор філософських наук, професор Одеського державного політехнічного університету, академік Української академії політичних наук А. В. Мусіно та кандидат філософських наук, професор Одеського державного економічного університету О. С. Кирилюк. Провідною організацією був Львівський університет імені І. Франка. Серед 12 присутніх членів Ради були такі відомі особи, як Д. С. Шелест, І. М. Коваль та В. В. Глебов.

Під час дискусії були обговорені такі глибокі питання, як погляди на державницький потенціал українського народу, сутність поняття націоналізм, суб'єктивності мемуарних джерел, співвідношення понять анархізм, соціалізм у світогляді громадянців, співвідношення понять «нація, народ» і навіть пролунала пізніша «кучмівська» фраза «національна ідея не спрацювала у 1991 році». Очікуваним було зауваження від львів'ян, звернене до історика на політологічному полі, у «надмірному використанні історичних методів дослідження».

Відповіді О. В. Болдирева виявилися переконливими для 11 з 12 членів Ради, яка і надала вченому відповідну наукову ступінь. Найбільшим досягненням виглядав третій розділ дисертації «Формування націоналістичного світогляду в громадівському русі». Показово, що у деяких відгуках на автореферат, що надійшли до Ради, саме це поняття викликало несприйняття. Припустимо, що така постановка питання чи не вперше після років цькування за це поняття пролунала у стінах Одеського університету. Уперше автор спромігся обґрунтовано довести, що громадівство було не суто культурницьким, а протополітичним явищем, глибоко пов'язаним таким чином з Українською революцією. Автор зробив внесок у формування специфічної наукової галузі «етнополітології». У висновку Вченої Ради було наголошено, що «висновки дисертації можуть допомогти в подоланні шкідливих антидержавних політичних течій, спрямованих на розчленування єдиного національного і територіального простору України».

Дослідження О. В. Болдирева міцно увійшли до історіографічного канону відповідного сегменту модерної україністики. І хоча поглиблюючи та уточнюючи фактаж дослідники не завжди погоджуються з певним трактуванням фактів, вони неодмінно віддають належне працям одеського дослідника як першо-проходця громадознавчих студій [10; 11; 14].

Незважаючи на те, що формальний зв'язок О. В. Болдирева з альма-матер завершився у 1995 р. і йому не вдалося попри бажання та деякі перспективні кроки у цьому напрямку отримати посаду, його зв'язок з університетом зберігався до самого трагічного фіналу. Так, у 1997 р. він нетривалий час редагував газету «Одеський університет». О. В. Болдирев опублікував у цій газеті статтю з викладом своєї оригінальної концепції історії повстання Б. Хмельницького («Велика Східноєвропейська війна»), тісно вплітаючи цю подію у загальноєвропейський контекст. Конструктивні та дружні взаємини єднали його з цілою низкою університетських колег, передусім А. І. Мисечко та Т. Г. Гончаруком,

які продовжили та поглибили його висновки щодо переоцінки раннього етапу історії Одеси, відвідував археологічні розкопки, студентську практику, що проводив університет у Роксоланах. До останнього подиху О.В. Болдирев залишався вірним читачем Наукової бібліотеки університету. Представники кафедри історії України зробили посильний внесок у посмертне видання книги О.В. Болдирева «Шляхетська Полонія над Чорним морем», в якій вчений вперше в історіографії зробив спробу комплексного дослідження історії польської громади старої Одеси.

Отже, наукова діяльність О.В. Болдирева яскраво відбила динамізм історії України 1990-х років, романтичне та ідеалістичне у своїй основі бажання української інтелігенції повернути Україну у вільний світ після років тоталітарного «небуття», відродити та просвітити її народ з перетворенням його на націю. Частина молодих істориків вже не сприймала усталену кон'юнктуру та правила і намагалась піддати їх переоцінці, зокрема й щодо усталених історичних міфів. Специфікою Одеси було не настільки гостре протистояння між епігонами комунізму та націоналізму, як між прибічниками «новоросійського міфу» та прибічниками незалежної України (втім, це далеко не завжди означало та означає їх приналежності до якоїсь з течій українського націоналізму як ідеологічної доктрини). Одним з головних інструментів у цьому процесі мала стати історична освіта та наука. ОДУ не залишався осторонь усіх суспільних процесів передусім завдяки зусиллям низки студентів та викладачів, що не обирали, на жаль, поширену в усі часи вичікувальну та безсторонню позицію. Діяльність О.В. Болдирева була тісно інтегрована у розвиток університету, є органічною частиною його історії як одного з представників школи істориків-україністів А.Д. Бачинського. В умовах українсько-російської війни особливо актуалізуються основні ідеї таких осіб, як О.В. Болдирев, що цілком співпадають з подальшим вектором розвитку ОНУ імені І.І. Мечникова як осередку української освіти та науки, частини європейського культурного простору.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. – Спр. 23. – Студент О.В. Болдирев.
2. Архів Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. – Справа Аспіранта О.В. Болдирева (не має номеру).
3. Білокін С. Чи маємо ми історичну науку? / С. Білокін // Наше минуле. – 1993. – № 1. – С. 4–16.
4. Болдирев О. Одесі – 600 / О.В. Болдирев. – Одеса : ВМВ, 2014. – 80 с.
5. Болдирев О.В. Одеська громада: історичний нарис про українське національне відродження в Одесі у 70-ті рр. XIX – початку XX ст. / О.В. Болдирев. – Одеса : Маяк, 1994. – 144 с.
6. Болдирев О.В. Перша спроба організації української політичної партії / О.В. Болдирев // Укр. іст. журн. – 1995. – № 6. – С. 47–55.
7. Болдирев О. Політичний світогляд українських громад другої половини XIX ст. : автореф. дис. ... канд. політ. наук : 23.00.01 / О.В. Болдирев. – Одеса, 1995. – 17 с.
8. Волович О. Україна – Кувейт: спільне і відмінне / О. Волович // Чорном. новини. – 2021. – 22–24 лип.
9. Історичні постаті України: іст нариси : зб. / упоряд. та авт. вступ. ст. О.В. Болдирев. – Одеса : Маяк, 1993. – 384 с.

10. Козирев О. С. «Програма діяльності і організації української соціально-революційної партії на федеративних началах» (1883 р.) / О. С. Козирев // *Наук. пр. Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили. Серія: Політологія*. – 2012. – Т. 204, вип. 192. – С. 27–31.
11. Крasiнська Г. М. Створення та діяльність Одеської громади на теренах України / Г. М. Крasiнська // *Гілея : наук. вісн.* – 2016. – № 104. – С. 18–20.
12. Мисечко А. Олександр Болдырев як історик-новатор / А. Мисечко, Т. Мисечко // *Чорномор. минувшина : зб. наук. пр.* – 2014. – Вип. 9. – С. 71–81.
13. Полицук М. Евреи Одессы и Новороссии: социально-политическая история евреев Одессы и других городов Новороссии. 1881–1904 / М. Полицук. – Иерусалим : Гешарим, 2002. – 446 с.
14. Чмир С. Г. Одеська громада в українському національному русі (кінець XIX – початок XX ст.) / С. Г. Чмир // *Південна Україна XX століття : зап. н.-д. лаб. історії Південної України. – Запоріжжя : ЗДУ, 1998. – С. 107–114.*

References

- [1]. Arkhiv Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova [Archive of Odesa I.I. Mechnikov National University], Dossier 23, Student O. V. Boldyriev.
- [2]. Arkhiv Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova [Archive of Odesa I.I. Mechnikov National University], Sprava Graduate student O. V. Boldyriev.
- [3]. Bilokin S. Chy maiemo my istorychnu nauku? [Do we have historical science?]. *Nashe mynule [Our past]*, 1993, no 1, pp. 4–16.
- [4]. Boldyriev O. *Odesi – 600* [Odesa – 600], Odesa, 2014, 80 p.
- [5]. Boldyriev O. V. *Odeska hromada: istorychnyi narys pro ukrainske natsionalne vidrodzhennia v Odesi u 70-ti rr. XIX – pochatku XX st.* 1994 [Gromada of Odesa: a historical essay on the Ukrainian national revival in Odesa in the 1970s – early 20th centuries], Odesa, 1994, 144 p.
- [6]. Boldyriev O. V. Persha sproba orhanizatsii ukrainskoi politychnoi partii [The first attempt to organize a Ukrainian political party]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal* [Ukrainian Historical Journal], 1995, no 6, pp. 47–55.
- [7]. Boldyriev O. *Politychnyi svitohliad ukrainskykh hromad druhoi polovyny XIX st.* [The political outlook of the Ukrainian communities of the second half XIX]. Odesa, 1995, 17 p.
- [8]. Volovych O. Ukraina – Kuveit: spilne i vidminne [Ukraine – Kuwait: common and different]. *Chornomorski novyny* [Black sea news], 2021, July 22–24.
- [9]. *Istorychni postati Ukrainy: ist narysy: zbirnyk* [Historical figures of Ukraine: Historical essays]. Odesa. 1993, 384 p.
- [10]. Kozyrev O. S. «Prohrama diialnosti i orhanizatsii ukrainskoi sotsialno-revoliutsiinoi partii na federatyvnykh nachalakh» (1883 r.) [“Program of activity and organization of the Ukrainian social-revolutionary party on federal principles” (1883)]. *Naukovi pratsi Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly* [Scientific works of Petro Mohyla Black Sea State University]. Serii: Politologiya, 2012, vol. 204, iss. 192, pp. 27–31.
- [11]. Krasnitska H. M. Stvorennia ta diialnist Odeskoi hromady na terenakh Ukrainy [The creation and activity of the Odesa community on the territory of Ukraine]. *Hileia: naukovyi visnyk* [Gileia: scientific bulletin], 2016, no. 104, pp. 18–20.
- [12]. Mysechko A., Mysechko T. Oleksandr Boldyriev yak istoryk-novator [Oleksandr Boldyrev as a historian-innovator]. *Chornomorska mynuvshyna* [Black Sea past], Odesa, 2014, no. 9, pp. 71–81.
- [13]. Polyshchuk M. *Evrey Odessy y Novorossyy: sotsyalno-polytycheskaia ystoriia evreev Odessy y druhykh horodov Novorossyy. 1881–1904* [Jews of Odessa and Novorossii: socio-political history of Jews of Odessa and other cities of Novorossii]. Jerusalem, 2002, 446 p.
- [14]. Chmyr S. H. Odeska hromada v ukrainskomu natsionalnomu rusi (kinets XIX – pochatok XX st.) [Odesa community in the Ukrainian national movement (end of the 19th – beginning of the 20th century)]. *Pivdenna Ukraina XX st. Zapysky naukovo-doslidnoi laboratorii istorii Pivdennoi Ukrainy* [Southern Ukraine of the 20th Century. Notes of the Scientific Research Laboratory of the History of Southern Ukraine], Zaporizhzhya. 1998, pp. 107–114.

Надійшла 14.09.2022 р.

Muzychko O. E.,

Doctor of Historical Sciences (D. Sc.)

Professor of the Department of history and philosophy of Ukraine

Odesa I. I. Mechnikov National University,

12 Elisavetinska St., Odesa, 65082, Ukraine

tel.: (048) 723 58 42

e-mail: sandro06@ukr.net

CONTRIBUTION OF O. V. BOLDYREV (1963–2001) IN THE REVIVAL OF THE TRADITIONS OF UKRAINIAN NATIONAL UKRAINISTS IN THE ODESA I. I. MECHNIKOV STATE UNIVERSITY IN THE 1990S

Summary

The purpose of this article is to study the scientific and public work of the famous Odesa historian O.V. Boldyrev in the 1990s. His activity was studied, which was aimed at the formation of the Ukrainian model of historical memory in Odesa, the study of the history of the Ukrainian national movement. The close connection of the historian with the Odesa I. I. Mechnikov State University.

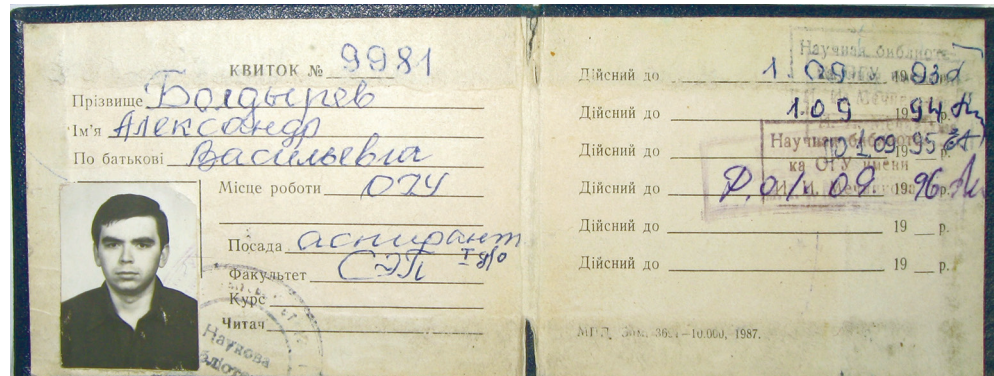
He was a graduate of the Faculty of History and a graduate student of the Department of Political Science. Historian's high-profile works, which he published while he was a graduate student at the university, made the university known to as many people as possible as a center of free, innovative thought. The thesis of a scientist for the degree of candidate of political sciences was one of the most successful postgraduate projects of that time from the university. The scientist thought in broad international categories, sought to include domestic historical and political science in international achievements, which is certainly a task for the development of the university now.

Scientific activity of O. V. Boldyrev vividly reflected the dynamism of Ukrainian history in the 1990s, the romantic and idealistic desire of the Ukrainian intelligentsia to return Ukraine to the free world after years of totalitarian «non-existence», to revive and enlighten its people and transform them into a nation. Some of the young historians no longer accepted the established conjuncture and rules and tried to reassess them, in particular, regarding established historical myths. The specificity of Odesa was not so much a sharp confrontation between the epigones of communism and nationalism, as between supporters of the «new Russian myth» and supporters of independent Ukraine (however, this did not always mean and still means their affiliation to one of the currents of Ukrainian nationalism as an ideological doctrine). One of the main tools in this process was to become historical education and science. The name O. V. Boldyrev should be included in a kind of canon of outstanding graduates of Odesa I. I. Mechnikov State University among the persons who achieved regional recognition, scientists, enthusiasts who paved new ways of knowledge. It should inspire new generations even now.

Keywords: historical Ukrainian studies, historiography, bibliography, Ukrainian national movement, Odesa, university

ІЛЮСТРАЦІЇ

Іл. 1. Читацький аспірантський квиток університетської наукової бібліотеки О. В. Болдирева, дійсний у 1993–1996 рр.

Іл. 2. Сучасний читацький квиток Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова О. В. Болдирева, виданий у 2000 р.

**КНИЖКОВІ КОЛЕКЦІЇ, СТАРОДРУКИ
ТА РІДКІСНІ ВИДАННЯ**

УДК 097:929Сковорода:[027.7:378.4(477.74–25)
DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267813](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267813)

Алексєенко Майя Володимирівна,
завідувач відділу рідкісних книг та рукописів
Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова,
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна,
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

ВЛАСНИЦЬКІ ОЗНАКИ НА ПРИМІРНИКАХ ВИДАНЬ Г. С. СКОВОРОДИ З ФОНДУ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ОДЕСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА (ДО 300-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ФІЛОСОФА)

Стаття присвячена виданням відомого філософа та мислителя світового рівня Г. С. Сковороди та літературі про нього, примірники яких зберігаються у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. На основі аналізу власницьких ознак та штампів установ простежується історія побутування примірників книг та доля дослідників спадщини Г. С. Сковороди.

Ключові слова: Г. С. Сковорода, формування фонду бібліотеки, власницькі ознаки, масони, книжкові колекції, цензура.

2022 – рік ювілейних шанувань відомого філософа та мислителя світового рівня Григорія Савича Сковороди (1722–1794). Російська агресія, від якої страждають пам'ятки культури та історії України, не може зупинити бажання українців вивчати свою історію, зберігати об'єкти культурної спадщини та презентувати їх світу. Одним з таких об'єктів національного надбання є рідкісні книги. Примірники творів Г. С. Сковороди та література про нього зберіглися у Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова у виданнях XIX – I третини XX ст.

Наше завдання не полягає у тому, щоб аналізувати спадщину видатного українського філософа, просвітителя-гуманіста, поета, педагога та музиканта. Для цього існують спеціальні установи, серед яких Інститут філософії імені Г. С. Сковороди НАН України, Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди, Меморіальний музей Г. С. Сковороди Національного історико-етнографічного заповідника «Переяслав», Чорнухинський літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди, Лохвицький краєзнавчий музей імені Г. С. Сковороди, відповідні факультети різноманітних закладів вищої освіти тощо. Мета цієї статті – проаналізувати невеличку колекцію творів Г. С. Сковороди та видань про нього в університетській бібліотеці. Крізь призму влас-

ницьких ознак на рідкісних книгах XIX – I третини XX ст. спробувати побачити історію формування цікавості до творчості філософа саме в конкретному університеті на півдні України.

При житті Г.С. Сковороди його твори не видавались. Вперше в 1798 р. релігійно-філософський трактат Г.С. Сковороди «Наркіс. Розмова про те: пізнай себе»¹ видав український і російський історик, публіцист, державознавець та перекладач М.І. Антоновський у збірці «Библиотека духовная, содержащая в себе дружеские беседы о познании самого себя». У 30-ті рр. XIX ст. московське «Людинолюбное товариство» (Человеколюбивое общество) видало п'ять окремих книжок із творами Г.С. Сковороди [12]. Від початку XIX ст. у періодичних виданнях з'являються окремі твори філософа та дослідження його спадщини. Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І.І. Мечникова зберігає окремі примірники подібних видань із власницькими ознаками, як приватними, так і штампамі різноманітних закладів освіти.

Серед представлених – курс лекцій з етики «Вступні двері до християнської добронравності» («Начальная дверь ко христианскому добронравию»)², який Г.С. Сковорода прочитав як викладач катехізису в додаткових класах при Харківському колегіумі. Лекції були написані в 1766 р., а оновлені в 1780 р. Вперше, з коротким життєписом Сковороди, були надруковані 1806 р. у Санкт-Петербурзькому масонському періодичному виданні «Сіонський вісник» («Сионский вестник»). До складу цього щомісячного періодичного видання входили твори різних авторів, які були підібрані та тематично об'єднані так, що створювали враження цілісного, добре продуманого та глибоко відчутного оповідання. Серед авторів «Сіонського вісника», крім Григорія Сковороди, Франсуа Фенелон, Йоганн Генріх Юнг-Штіллінг, Фома Кемпійський, Йоганн Каспар Лафатер, Френсіс Бекон та ін.

Духовно-моральний журнал «Сіонський вісник» виходив у 1806–1818 рр. за редакцією Олександра Федоровича Лабзіна (1766–1825), котрий у 1806 р. видавав його під псевдонімом Феопемпт Місаїлов. Віце-президент Імператорської академії мистецтв О.Ф. Лабзін до кінця своїх днів очолював у російському суспільстві релігійно-філософський напрямок містичних християн, або масонів, які надавали перевагу морально-духовному ідеалу та незалежній думці. Ним була створена масонська ложа «Вмираючий сфінкс», яку він очолював до заборони діяльності масонів у Російській імперії в 1822 р.

У фонді Наукової бібліотеки зберігається комплект «Сіонського вісника» за 1806 р. у трьох книгах. На всіх примірниках присутні власницькі записи російською мовою: Из книг Телесничаго |18 VIII/1818 (іл. 1); Принадлежит Протоірею | Отцу Михаилу Павловскому |9-го февраля 1845 года | (іл. 2).

Степан Михайлович Телесницький (176? – після 1821) – морський офіцер, учасник російсько-турецької війни 1788 р., морського переходу з Лівонії до Кавказу.

¹ [Сковорода Г.С.]. Наркіс. Разглагол о том: узнай себе. Библиотека духовная, содержащая в себе дружеские беседы о познании самого себя. СПб., 1798. С. 1–93.

² Сковорода Г.С. Начальная дверь ко христианскому добронравию. Сионский вестн. СПб., 1806. С. 156–202.

рно до Кронштадту, військовий розвідник, кавалер ордену Св. Георгія, директор Одеського відділення Біблійного товариства, статський радник і масон. У 1801 р. С.М. Телесницького призначили капітаном Одеського порту, він одночасно очолив дві гавані – Карантинну та Практичну. У його будинку, що приблизно знаходився за сучасною адресою: м. Одеса, площа Катерининська, 3, проводились перші зібрання місцевої масонської ложи «Понт Евксинський» (1817 р.), яка була частиною «Великої Провінційної ложи». Одеська масонська ложа була однією з найчисельніших у тогочасній Російській імперії, в 1817 р. до її складу входило 73 особи, серед яких були й деякі викладачі Рішельєвського ліцею [6, с. 113]. Під час знесення будинку С.М. Телесницького під ним виявилися ритуальні масонські підземелля з розписними стінами, подібна знахідка породила чимало легенд. Дотепер більше власницьких ознак С.М. Телесницького на книгах із Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І.І. Мечникова поки не виявлено.

Але відомо ім'я наступного власника примірників «Сіонського вісника». Ним став Михайло Карпович Павловський (1810–1898) – богослов, викладач Закону Божого у Рішельєвському ліцеї (1833–1865 рр.), настоятель ліцейської церкви та професор кафедри богослов'я (1838–1865 рр.), настоятель університетської церкви Св. Олександра Невського та професор богослов'я в Новоросійському університеті (1865–1875 рр.), з 1885 р. – почесний член ІНУ. У 1889–1891 рр. М.К. Павловський подарував бібліотеці Новоросійського університету за різними даними від 343 до 502 назв видань у 450/809 томах [4, с. 143]. У будь-якому разі, це величезна кількість книг, серед яких знаходились і номери «Сіонського вісника» за 1806 р. із книжкового зібрання С.М. Телесницького.

Цікаве дослідження про життя та творчість Г.С. Сковороди представлено окремим відбитком із літературно-критичного і громадсько-публіцистичного часопису «Українська хата», що виходив у 1909–1914 рр. у Києві. Сам журнал за напрямом позиціонував себе як національно-поступово-демократичний. Публіцист Андрій Іванович Товкачевський (1885–1865) у 1913 р. презентував свою розвідку «Г.С. Сковорода»³. На примірнику присутні друкований екслібрис російською мовою: Борис Витальевич | Юркевский | Киевъ | та власницький запис українською мовою: Б. Юрківський | Київ 1924 р. | (іл. 3).

Борис Віталійович Юрківський (1881 – після 1944?) – мовознавець та перекладач, випускник університету Св. Володимира, член етнографічно-діалектичної секції ОКК при ВУАН; з 1924 р. мешкав в Одесі. Б.В. Юрківський був одружений зі співробітницею бібліотеки Одеського університету Оленою Єпіфанівною Іващенко [8, с. 258]. Достеменно відомо, що в Науковій бібліотеці ОНУ зберігається ще декілька примірників із бібліотеки Б.В. Юрківського – робота українського лексикографа В.Г. Дубровського «Московсько-українська фразеологія» (Київ, 1917) [8, с. 258] та дослідження історика, політичного

³ Товкачевський А.Г. С. Сковорода. Київ : Життя й Мистецтво, 1913. 67, [1] с.

та громадського діяча М. Є. Слабченка «Судьбы фабрики и промышленности в Гетманщине в XVII–XVIII ст.» (Київ, 1922) [9, с. 102].

У 1913 р. вийшло дослідження одеського краєзнавця та книголюба Луки Олексійовича Чижикова (1861–1924) «Григорий Саввич Сковорода. Библиографические о нем материалы»⁴. На примірнику університетської бібліотеки друкований екслібрис: ЛУКА АЛЕКСЕЕВИЧЪ | ЧИЖИКОВ | Коблевская № 47, кв. 3. | ОДЕССА. |, а також дарчий напис-інскрипт російською мовою: Многоуважаемому | Ивану Андреевичу | Линниченко | почтительная дань | Л. Чижиков | 12/II 913 г. (іл. 3).

Л. О. Чижиков – одеський бібліофіл, власник особистої бібліотеки в кількості 3500–4000 томів, дійсний член Одеського бібліографічного товариства при Новоросійському університеті. Автор-власник подарував свою роботу професору Новоросійського університету Івану Андрійовичу Линниченку (1857–1926).

І. А. Линниченко – історик-медієвіст, музеєзнавець, архівознавець, джерелознавець, археограф, історіограф, бібліограф, книгознавець та педагог. Уродженець Києва, І. А. Линниченко у 1884–1885 рр. та 1896–1919 рр. мешкав в Одесі та працював у Новоросійському університеті. На думку все того ж Л. О. Чижикова, в особистій бібліотеці І. А. Линниченка було 4 тис. книг, сам власник вважав, що книг було приблизно 10 тис., а його колеги з Новоросійського університету літературознавець В. Ф. Лазурський та історик і славіст А. В. Флоровський називали цифру 15 тис. примірників [10, с. 229]. Подарунки були стабільним джерелом поповнення бібліотеки І. А. Линниченка [10, с. 231]. Його бібліотека ще чекає свого дослідника, але виявлення окремих примірників із цієї бібліотеки може бути маленьким кроком на цьому шляху.

Всі наступні примірники видань Г. С. Сковороди та досліджень про нього супроводжуються ознаками закладів освіти Одеси: Благородного інституту, Рішельєвського ліцею, Новоросійського університету та тих закладів вищої освіти, що виникли в Одесі після реорганізації класичного університету у 1920 р. Цікаво зупинитися на деяких із них.

У літературно-мистецькому, науковому та громадсько-політичному харківському місячнику «Український вісник» (Украинский Вѣстник) 1817 р. були надруковані перші статті про життя та діяльність Г. С. Сковороди (іл. 5). Автори цих статей – особисті знайомі українського філософа та мислителя – мінералог, композитор, музикант і доктор філософії Густав Густавович Гесс де Кальве (Gustav Adolf Hess de Calve; 1784 – після 1837)⁵ та письменник, педагог і журналіст Іван Пилипович Вернет (Jean Vernet; 1760–1825)⁶. Саме ці публікації про Г. С. Сковороду вважаються одними з перших біографій видатного мислителя. Відомо, що бібліотеки Благородного інституту та Рішельєвського

⁴ Чижиков Л. А. Григорий Саввич Сковорода: библиографические о нем материалы. Одесса : Центр. тип., 1913. 21, [1] с.

⁵ Гесс де Кальве Г. Г. Сковорода, украинский философ. *Укр. вестн.* Харьков, 1817. Кн. 4. С. 106–119.

⁶ Вернет И. Ф. [Сковорода + письма]. *Укр. вестн.* Харьков, 1817. Кн. 4. С. 120–131.

ліцею передплачували «Український вісник» для своїх читачів [5, с. 13], з того часу повний комплект цього важливого українського періодичного видання за 1816–1819 рр. зберігається у фонді бібліотеки.

Ювілейні дати народження та смерті Г. С. Сковороди привертала увагу дослідників до творчості відомого філософа. Питання історії української культури посідають у спадщині видатного українського історика, філософа та громадського діяча Дмитра Івановича Багалія (1857–1932) одне з чільних місць. Низка його видань чітко показує подібну тенденцію. Наприклад, примірник дослідження Д. І. Багалія до 120-річчя від дня кончини філософа «Издания сочинений Г. С. Сковороды и состоящие в связи с ними исследования о нем (к 120 годовщине со времени его кончины: 1794–1914 г.)»⁷ супроводжується штампами: Бібліотека Новоросійського Університета; Ucrainica; АБОНЕМЕНТ НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. ОДЕСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ. Всі власницькі ознаки належать одній бібліотеці, що змінювала свої назви та підпорядкування (іл. 6).

Найбільш цікавим серед власницьких ознак є штамп Ucrainica. З'являється він на книгах Центральної наукової бібліотеки (ЦНБ) м. Одеси, під такою назвою функціонувала бібліотека колишнього Новоросійського університету у 1924–1930 рр. Створення українського відділу у бібліотеці було пов'язане з політикою українізації, яка здійснювалась шляхом залучення до роботи національних кадрів, організації гуртків української мови, комплектування бібліотек українською літературою [5, с. 148].

До українського фонду літератури відносились всі книжки та рукописи, друковані й писані українською мовою, а також іншими мовами, які містили в собі дані, що належать до Ucrainica [5, с. 149]. На відібрані книги ставився подібний штамп, на 1928 р. подібних книг налічувалось близько 50 тис. [5, с. 149].

Ще одна помітна робота академіка Д. І. Багалія «Украинский странствующий философ Г. С. Сковорода с приложением статьи М. И. Яворского «Сковорода и его общество»»⁸. Примірник видання супроводжується штампами: УСРР НКО УКРНАУКА | Центральна наукова бібліотека м. Одеси |; АБОНЕМЕНТ НАУКОВА БІБЛІОТЕКА. ОДЕСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ |; ОГР. | (іл. 7). Цікаво, що ім'я автора статті М. І. Яворського закреслено на обкладинці та титульному аркуші примірника, а сама стаття відсутня.

Матвій Іванович Яворський (1885–1937) – український історик, політичний діяч, академік ВУАН. Випускник Львівського університету, член галичанських українських наукових та патріотичних товариств. Був військовим у австрійській армії, після Першої світової війни переїхав до Києва, потім до Харкова,

⁷ Багалей Д. И. Издания сочинений Г. С. Сковороды и состоящие в связи с ними исследования о нем (к 120 годовщине со времени его кончины: 1794–1914 г.) I–VIII. Петроград, 1915. [2], 58 с.

⁸ Багалей Д. И. Украинский странствующий философ Г. С. Сковорода (с приложением статьи М. И. Яворского «Сковорода и его общество»). Харьков : тип. Народного Комиссариата Просвещения, 1923. 44 с. (Б-ка журн. «Путь просвещения»; № 8).

де вступив до партії більшовиків. У 1920-х рр. М. І. Яворський завідував управлінням Укрнауки у Харкові, очолював історичний відділ Українського інституту марксизму. Займався історією революційного руху в Україні та створенням загальних курсів української історії.

У 1930 р. М. І. Яворського звинуватили в українському націоналізмі та виключили з партії та всіх громадських організацій [11, с. 49–50]. У березні 1931 р. йому інкримінували участь у так званому «Українському національному центрі» та заарештували. За цією справою проходило 50 осіб, у тому числі академік М. С. Грушевський [11, с. 50]. М. І. Яворського засудили на 6 років, покарання він відбував на Соловках [11, с. 51]. Історик був розстріляний у листопаді 1937 р., під кінець його та ще 133-х в'язнів звинуватили у створенні табірної підпільної організації «Всеукраїнський центральний блок» [11, с. 52–53]. Реабілітований М. І. Яворський був тільки у 1989 р. [11, с. 54].

У зв'язку з тим, що автор статті М. І. Яворський був репресований, зовсім не дивно виглядає відсутність його дослідження у примірнику та штамп «ОГР». Можна припустити, що подібний штамп ставили у бібліотеці на книгах, автори яких зазнали переслідувань та були репресовані радянською владою.

Наступний примірник с подібними штампами – дослідження Володимира Васильовича Білого (1894–1937) «Г. С. Сковорода. Життя й наука»⁹. Етнограф і літературознавець, вихованець університету Св. Володимира у Києві В. В. Білий викладав у закладах середньої освіти та працював у Катеринославському крайовому музеї, був членом Етнографічної комісії ВУАН. У червні 1937 р. В. В. Білий був заарештований та розстріляний у листопаді того ж року за сфабрикованою справою як член націоналістичної організації [13]. Штамп «ОГР» свідчить про обмеження для читачів бібліотеки щодо користування подібною літературою (іл. 8).

Наприкінці нашої невеликої розвідки про примірники видань Г. С. Сковороди та дослідження про його спадщину хотілось би звернути увагу на зібрання творів філософа. У розпорядженні читачів університетської бібліотеки є два важливих академічних видання кінця XIX – початку XX ст.

До 100-річчя від дня смерті Г. С. Сковороди 1894 р. вийшла як сьомий том Харківського історико-філологічного товариства перша академічна збірка творів філософа «Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем: юбилейное издание (1794–1894 год)»¹⁰. До видання увійшли більша частина трактатів, діалогів, поетичних творів, листів філософа, а також біографія Г. С. Сковороди, написана його учнем М. Ковалінським та нарис самого Д. І. Багалія про філософа (іл. 9). Багалій один з перших висвітлив роль Г. С. Сковороди в житті Харківського універси-

⁹ Білий В. В. Г. С. Сковорода. Життя й наука. Київ : друк. військ.-ред. Ради УВО, 1924. 46 с.

¹⁰ Сковорода Г. С. Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем : юбилейное изд. (1794–1894 год) ; с портретом его, видом могилы и снимками почерка. Харьков : тип. Губерн. правления, 1894. [8], СХХІ, [1], 352 с. (Сб. Харьк. ист.-филол. о-ва ; т. 7).

тету. Багаторічна робота академіка Д.І. Багалія у цьому напрямку дозволила йому видати у 1926 р. фундаментальне дослідження «Український філософ Григорій Сковорода»¹¹. За цю роботу Д.І. Багалій отримав престижну вищу премію Всеукраїнського комітету сприяння вченим [2, с. 12].

Наступним важливим академічним виданням стали «Сочинения Г.С. Сковороды, с биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского, с заметками и примечаниями Владимира Бонч-Бруевича»¹². До першого тому ввійшли майже всі основні філософські твори мислителя. Видання було надруковано у серії «Матеріали до історії та вивчення російського сектантства та старообрядництва» (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества), але лишилося незакінченим: другий том так і не вийшов у світ. Книжкова серія була заснована Володимиром Дмитровичем Бонч-Бруєвичем (1873–1955). Перші випуски друкувались у 1901–1902 рр. видавництвом «Вільно слово» толстовця В.Г. Черткова у Лондоні, у 1908–1916 рр. випуски серії виходили у Санкт-Петербурзькому видавництві «Життя та Знання». Атеїст В.Д. Бонч-Бруєвич вважав церкву інститутом буржуазної ідеології та вивчав релігійно-громадські рухи за для використання їх досвіду в боротьбі з російським самодержавством [1]. У цьому ключі розглядалась біографія та філософське вчення Г.С. Сковороди. Цікаво, що В.Д. Бонч-Бруєвич активно критикував Д.І. Багалія за недоліки у його виданні, останній відповідав тим самим [12].

Примірники супроводжуються штампами: Кабінет Історії України Од. І. П. О. |; Держуніверситет Історичний Кабінет | (іл. 10). Ці штампи дають змогу прослідкувати еволюцію закладів вищої освіти Одеси: Вищий педагогічний заклад Одеський інститут професійної освіти (ОПО; 1930–1933) – Одеський державний університет (відновлений у 1933 р.) [7, с. 98].

Вивчаючи власницькі ознаки на примірниках видань, можна прийти до висновку, що доробок великого українського мандрівного філософа Г.С. Сковороди знаходив відгук у різні часи. Масштаб особистості Г.С. Сковороди мав велике значення для представників різноманітних кіл одеського суспільства. Представники масонського руху та православні священики, університетська професура та члени наукових і бібліофільських товариств – усі шукали відповіді на свої питання у надбанні Г.С. Сковороди. Власницькі ознаки та бібліотечні штампи на книгах університетської бібліотеки свідчать як про трагічну історію багатьох авторів-українців, що досліджували творчість великого філософа, так і про прояви радянської цензурної політики у діяльності бібліотек. Усі ці питання потребують додаткових досліджень, матеріал для яких може надати фонд університетської бібліотеки.

¹¹ Багалій Д.І. Український мандрований філософ Гр. Сав. Сковорода. Харків : Держ. вид-во України, 1926. 397 с.

¹² Сковорода Г.С. Сочинения Г.С. Сковороды. Т. 1 : ... / с биографией Г.С. Сковороды М.И. Ковалинского ; заметки и примеч. В. Бонч-Бруевича ; портрет и факсимиле автора. СПб. : тип. Б. М. Вольфа, 1912. XV, [1], 544 с., 2 л. ил. (Материалы к истории и изучению русского сектантства и старообрядчества ; вып. 5).

Список використаної літератури

1. Бонч-Бруевич Володимир Дмитрович [Електронний ресурс] // Вікіпедія : вільна енциклопедія. – Електрон. дані. – [Україна], 2022, 02 листоп. – Режим доступу: <https://bit.ly/3UpiWb2> (дата звертання: 01.10.2022). – Назва з екрана.
2. *Вегеш М. М.* Академік Дмитро Багалій про Григорія Сковороду / М. М. Вегеш // Мандрівний університет України : тези доп. наук.-практ. конф., присвяч. 200-річчю від дня смерті Г. С. Сковороди. – Ужгород, 1995. – С. 12–14.
3. Вісник Одеської комісії краєзнавства при Всеукраїнської Академії наук, 1924–1930 : систематичний розпис змісту / упоряд. Л. О. Жирнова ; наук. ред. і авт. вступ. ст. Г. Д. Зленко. – Одеса : Друк, 1999. – 40 с.
4. Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета (1865–1920) : материалы к ист. Одес. нац. ун-та им. И. И. Мечникова / сост.: Е. В. Полевщикова [и др.] ; науч. ред. В. А. Смынтына ; ред. М. А. Подрезова. – Одесса : Астропринт, 2005. – 422 с.
5. Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 / М. В. Алексєєнко, М. О. Подрезова, О. В. Полевщикова, В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – Одеса : ОНУ, 2017. – 290 с.
6. Історія Одеси / В. П. Вашенко [та ін.] ; гол. редкол. В. Н. Станко ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. – Одеса : Друк, 2002. – 558 с.
7. *Левченко В. В.* Історія Одеського інституту народної освіти (1920–1930 рр.): позитивний досвід невдалого експерименту: до 145-річчя від дня заснування ОНУ ім. І. І. Мечникова / В. В. Левченко ; відп. ред. В. М. Хмарський ; наук. ред. Т. М. Попова ; Одес. нац. морс. ун-т [та ін.]. – Одеса : ТЕС, 2010. – 427 с. – (Реабілітовані історією).
8. *Ляшенко О. Л.* «Московсько-українська фразеологія» В. Г. Дубровського у світлі сучасного розуміння проблем перекладознавства / О. Л. Ляшенко // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2009. – Т. 14, вип. 19. – С. 252–262.
9. *Мерзлякова С. О.* Наукова спадщина М. Є. Слабченка / С. О. Мерзлякова // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. – 2010. – Т. 15, вип. 21. – С. 98–109.
10. *Музичко О. Є.* Книга та слово: історик І. А. Линниченко у культурному та громадському житті України кінця XIX – першої чверті XX ст. / О. Є. Музичко. – Одеса : ОНУ, 2016. – 425 с.
11. *Санцевич А. В.* М. І. Яворський: нарис життя та творчості / А. В. Санцевич ; голов. ред. С. В. Кульчицький. – Київ : НАН України, Ін-т історії України, 1995. – 61 с.
12. *Ушкалов Л. В.* Передне слово / Л. В. Ушкалов // Сковорода Г. С. Повна академічна збірка творів / за ред. Л. В. Ушкалова ; АН України, Ін-т літ. ім. Т. Г. Шевченка. – 2-ге вид., стереотип. – Харків : Савчук О. О., 2016. – 1398 с. – Відомості доступні також через Інтернет: <http://www.artsm.ualberta.ca/skovoroda/documents/UshkalovForeword.pdf> (дата звернення: 01.10.2022).
13. *Чабан М. П.* Білий Володимир Васильович [Електронний ресурс] / М. П. Чабан // Енциклопедія Сучасної України / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2003. – Т. 2. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=40026 (дата перегляду: 01.10.2022). – Назва з екрана.

References

- [1]. Bonch-Bruevych Volodymyr Dmytrovych [Bonch-Bruevych Volodymyr Dmytrovych]. *Wikipedia: vilna entsyklopediia* [Wikipedia. Free encyclopedia]. Available at: <https://bit.ly/3UpiWb2> (accessed: 01.10.2022).
- [2]. Vehesh M. M. Akademik Dmytro Bahalii pro Hryhoriia Skovoroda [Academician Dmytro Bagaliy about Hryhoriy Skovoroda]. *Mandrivnyi universytet Ukrainy: tezy dopovidei nauково-praktychnoi konferentsii, prysviachenoi 200-richchiiu vid dnia smerti H. S. Skovorody* [Traveling University of Ukraine: abstracts of reports of the scientific and practical conference dedicated to the 200th anniversary of the death of H. S. Skovoroda], 1995, pp. 12–14.
- [3]. *Visnyk Odeskoi komisii kraieznavstva pry Vseukrainskoi Akademii nauk, 1924–1930: systematychnyi rozpyis zmistu* [Bulletin of the Odesa Regional Studies Commission at the All-Ukrainian Academy of Sciences. 1924–1930: a systematic list of contents], Odesa, 1999, 40 p.
- [4]. *Darytely Nauchnoi byblyoteki Odesskoho (Novorossyiskoho) unyversyteta (1865–1920): materyal k yst. Odesskoho nats. un-ta im. Y. Y. Mechnykova* [Donors of the Scientific Library of the Odesa (Novorossiysk) University (1865–1920): materials for historical Odesa I. I. Mechnikova National University], Odesa, 2005, 422 p.

- [5]. *Dva stolittia sluzhinnia knyzi. Istorii Naukovoï biblioteki Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova, 1817–2017* [Two centuries of service to the book. History of the Scientific Library of the Odesa I.I. Mechnikov National University, 1817–2017], Odesa, 2017, 290 p.
- [6]. *Istoriia Odesy* [History of Odesa], Odesa, 2002, 558 p.
- [7]. Levchenko V.V. *Istoriia Odeskoho instytutu narodnoi osvity (1920–1930 rr.): pozytyvnyi dosvid nevdaloho eksperymentu: do 145-richchia vid dnia zasn. ONU im. I.I. Mechnykova* [History of the Odessa Institute of Public Education (1920–1930): positive experience of an unsuccessful experiment: to the 145th anniversary of its founding. ONU named after I.I. Mechnikova], Odesa, 2010, 427 p.
- [8]. Liashenko O. L. «Moskovsko-ukrainska frazeolohiia» V.H. Dubrovskoho u svitli suchasnoho rozuminnia problem perekladoznavstva [“Moscow-Ukrainian phraseology” by V.G. Dubrovsky in the light of the modern understanding of the problems of translation studies]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliografiznavstvo, knyhoznavstvo* [Odesa National University Herald. Library studies, Bibliography studies, Bibliology], 2009, vol. 14, no. 19, pp. 252–262.
- [9]. Merzliakova S.O. Naukova spadshchyna M. Ye. Slabchenka [Scientific heritage of M.E. Slabchenko]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Bibliotekoznavstvo, bibliografiznavstvo, knyhoznavstvo* [Odesa National University Herald. Library studies, Bibliography studies, Bibliology], 2010, vol. 15, no. 21, pp. 98–109.
- [10]. Muzychko O. Ye. *Knyha ta slovo: istoryk I.A. Linnychenko u kulturnomu ta hromadskomu zhytti Ukrainy kintsia KhKh – pershoi chverti KhKh st.* [The book and the word: the historian I.A. Linnychenko in the cultural and public life of Ukraine at the end of the 19th – the first quarter of the 20th century], Odesa, 2016, 425 p.
- [11]. Santsevych A. V. *M.I. Yavorskyi: narys zhyttia ta tvorchosti* [M.I. Yavorskyi: a sketch of life and creativity], Kyiv, 1995, 61 p.
- [12]. Ushkalov L. V. Peredne slovo [Foreword]. *Skovoroda H.S. Povna akademichna zbirka tvoriv* [A complete academic collection of works], Kharkiv, 2016. Available at: <http://www.artsm.ualberta.ca/skovoroda/documents/UshkalovForeword.pdf> (accessed: 01.10.2022).
- [13]. Chaban M. P. Bilyi Volodymyr Vasylovych [Bilyi Volodymyr Vasylovych] *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy: entsyklopediia* [Encyclopedia of modern Ukraine], Kyiv, 2003, vol. 2. Available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=40026 (accessed: 01.10.2022).

Надійшла 08.09.2022 р.

Alekseenko M. V.,
Chief of the Department of Rare Books
and Manuscripts Scientific Library
of the Odesa I. I. Mechnikov National University
24 Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine,
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

**OWNERSHIP MARKS ON THE COPIES
OF G. S. SKOVORODA'S PUBLICATIONS FROM THE
STOCKS OF THE SCIENTIFIC LIBRARY OF THE ODESA
I. I. MECHNIKOV NATIONAL UNIVERSITY (ON THE 300TH
ANNIVERSARY OF THE PHILOSOPHER'S BIRTHDAY)**

Summary

The article is devoted to the publications of a famous Ukrainian philosopher, humanist, poet, teacher and musician Grigory Savvich Skovoroda (1722–1794) from the collections of the Scientific Library of the Odesa I.I. Mechnikov National University. The author aims to analyze a relatively small collection of editions of G. S. Skovoroda's works as well as studies on his philosophical and literary heritage

in rare editions of the 19th – 1st third of the 20th century which are stored in the university library. Ownership marks on copies of books make it possible to trace how the interest in the oeuvre of the great philosopher aroused in a particular university in southern Ukraine.

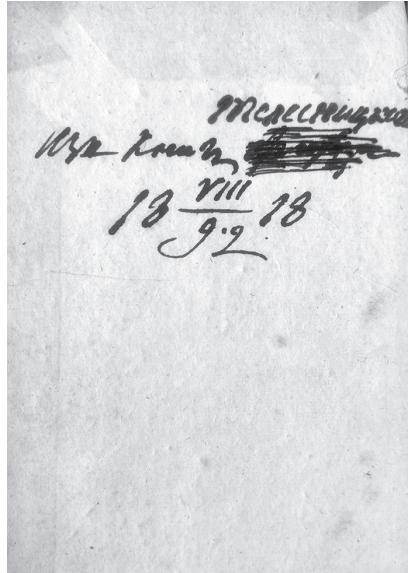
Whereas at the beginning of the 19th century the philosopher's works were published mainly in periodicals, in the second half of the 19th century separate editions of G. S. Skovoroda's writings appeared, while in the late 19th – early 20th centuries the collected works of the great humanist were published. Ownership marks on copies of publications indicate that the oeuvre of the great Ukrainian wandering philosopher G. S. Skovoroda resonated at different times. The scale of the personality of G. S. Skovoroda was also of great importance for representatives of various strata of the Odessa intelligentsia: free-masons (S. M. Telesnitsky) and Orthodox priests (M. K. Pavlovsky), University professors (I. A. Linnichenko) and members of scientific and bibliophile societies (B. V. Yurkevsky and L. A. Chizhikov respectively) etc. – they all looked for answers to key questions of their time in G. S. Skovoroda's heritage. Ownership marks on copies of books from the University library illustrate the tragic fate of many Ukrainian authors who studied the oeuvre of the great philosopher. Library stamps on books can help display the Soviet censorship policy in library institutions. The questions raised need additional research which can be based on sufficient materials provided by valuable and diverse stocks of the university library.

The article is published in the year of the 300th anniversary of the birth of G. S. Skovoroda.

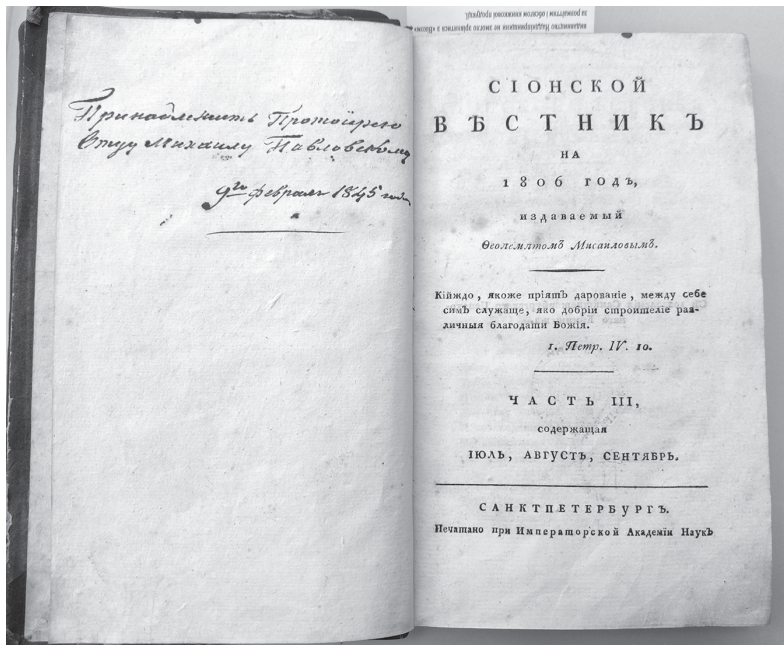
Keywords: G. S. Skovoroda, ownership marks, freemasons, censorship.

ІЛЮСТРАЦІЇ

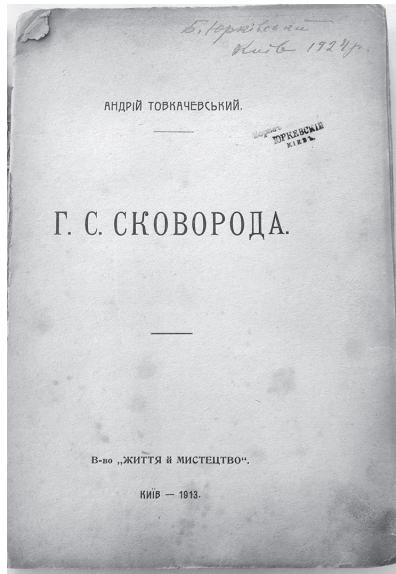

Іл. 1. Власницький запис на примірнику «Сіонського вісника» 1806 р.:
Из книги Телесницькаго 18 VIII/1818

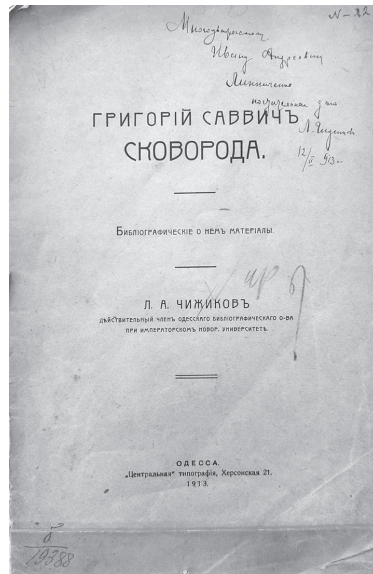

Іл. 2. Власницький запис на примірнику «Сіонського вісника» 1806 р.:
Принадлежит Протоірею Отцу Михаилу Павловскому 9-го февраля 1845 года

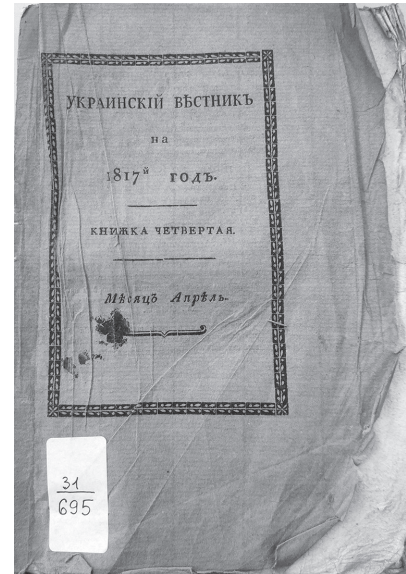

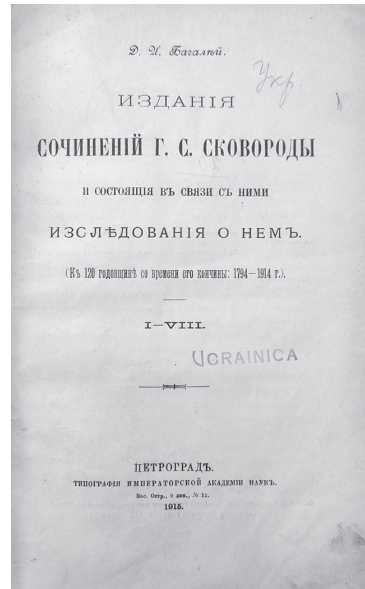
Лл. 3. Власницький запис та друкований екслібрис на примірнику дослідження А. І. Товкачевського «Г. С. Сковорода» (1913): Борис Витальевич Юркевич Київ; Б. Юрківський Київ 1924 р.

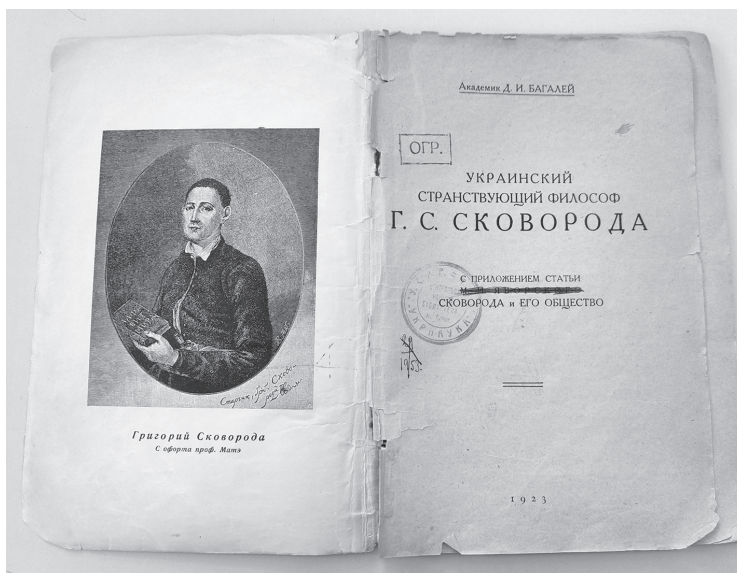
4. Друкований екслібрис та дарчий напис-інскрипт на примірнику дослідження Л. О. Чижикова «Григорій Саввич Сковорода. Библиографические о нем материалы» (1913): ЛУКА АЛЕКСЕЕВИЧЪ ЧИЖИКОВ Коблевская № 47, кв. 3. ОДЕССА., Многоуважаемому Ивану Андреевичу Линниченко почтительная дань Л. Чижиков 12/II 913 г.

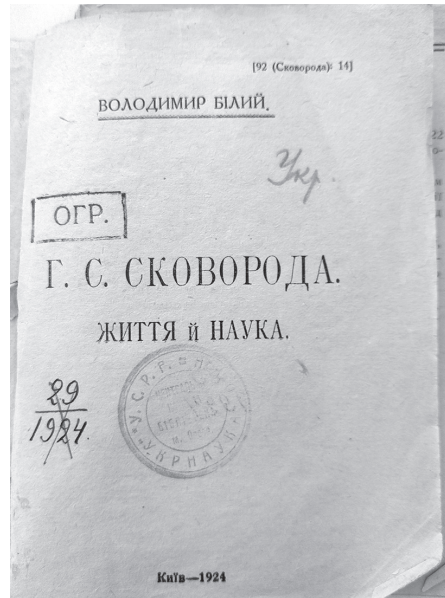
5. Харківський літературно-мистецький, науковий та громадсько-політичному місячник «Український вісник» за 1817 р.

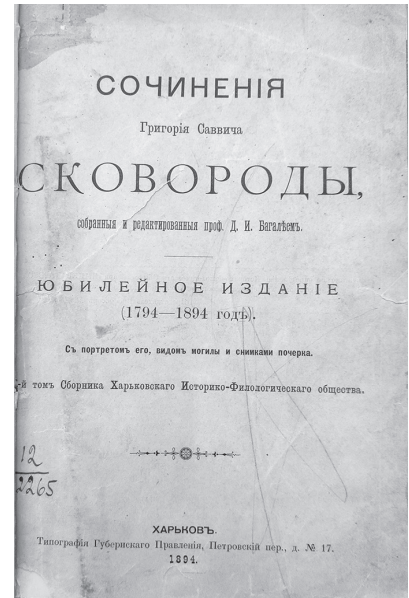
6. Дослідження Д. І. Багалія «Издание сочинений Г. С. Сковороды и состоящие в связи с ними исследования о нем (к 120 годовщине со времени его кончины: 1794-1914 г.)» (1915)

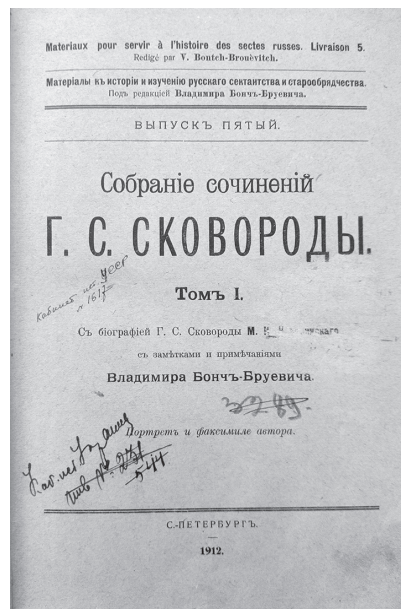
7. Дослідження Д. І. Багалія «Украинский странствующий философ Г. С. Сковорода с приложением статьи М. И. Яворского «Сковорода и его общество» (1923) із закресленим іменем автора статті М. І. Яворського

8. Дослідження В. В. Білого
«Г. С. Сковорода. Життя й наука» (1924)

9. Збірка творів «Сочинения Григория Саввича Сковороды, собранные и редактированные проф. Д. И. Багалеем: юбилейное издание (1794—1894 год)» (1894)

10. Видання «Сочинения Г. С. Сковороды, с биографией Г. С. Сковороды М. И. Ковалинского, с заметками и примечаниями Владимира Бонч-Вруевича» (1912)

УДК 094:027.7:94(477.7)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267814](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267814)

Великодна Ганна Володимирівна,

зав. сектора відділу рідкісних книг і рукописів Наукової бібліотеки

Одеського національного університету імені І. І. Мечникова

вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна

тел.: (048) 722 12 10

e-mail: library@onu.edu.ua

ДОСЛІДЖЕННЯ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я (НА МАТЕРІАЛІ ФОНДУ А. Г. ГОТАЛОВА-ГОТЛІБА)

Стаття присвячена виданням, що містять матеріали досліджень Північного Причорномор'я з іменного фонду А. Г. Готалова-Готліба Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, археологічні розкопки, історико-археологічні пам'ятки, А. Г. Готалов-Готліб, Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова.

Дослідження пам'яток античної культури на території півдня України почалося ще наприкінці XVIII ст. Регулярного характеру розкопки пам'яток античної культури Північного Причорномор'я набули в кінці XIX ст. Крім історико-археологічних описів, були створені карти та плани залишків античних північно-причорноморських міст. Згодом були зроблені спроби звести археологічні матеріали, а також розвідки з історії Боспорського царства й Ольвії. З кінця XIX ст. розгорнулися систематичні розкопки найбільших античних міст-держав та їхніх некрополів на території України – Березані та Ольвії, Херсонеса, курганів Боспорського царства тощо. Були відкриті оборонні споруди, житлові квартали, терми (лазні) й монетний двір у Херсонесі, десятки монументальних поховальних споруд. Дослідження Північного Причорномор'я не припиняється, продовжуються розкопки нових місць, що таять в собі ще не розкриті таємниці історії.

Цікаві матеріали дослідження Північного Причорномор'я зберігаються в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова (ОНУ). У фонді Артемія Григоровича Готалова-Готліба (1866–1960) – історика й педагога, професора Одеського державного університету (ОДУ, зараз – ОНУ), знаходяться книжкові видання та публікації робіт відомих істориків та археологів, присвячених Північному Причорномор'ю. Більшість примірників цих видань були подаровані професору колегами-вченими, аспірантами та співробітниками університету.

Так, у фонді А. Г. Готалова-Готліба зберігається примірник статті «*Економіческая политика Потемкина в Новороссии (1774–1791)*» Євгена Олександровича Загоровського (1885–1938) – одеського історика-краєзнавця, співробітника університету м. Одеси, а згодом Інституту народної освіти [14, с. 448–450], подарований автором. Стаття була опублікована в 1926 р. у друго-

му номері «Журналу науково-дослідчих кафедр м. Одеси»¹, який призначався для інформаційних повідомлень про наукові розробки співробітників кафедр. Стаття Є. Загоровського присвячена історії півдня України кінця XVIII ст.: історія заселення області, поява німецьких колоністів у Новоросійському краї; торгівля італійців та греків у Херсоні; режим порто-франко на Кримському півострові тощо; розглядається внесок генерал-губернатора Новоросії Г. А. Потьомкіна в облаштування та розвиток земель Північного Причорномор'я в галузі сільського господарства, промисловості та транспорту.

Одним із предметів дослідження у Північному Причорномор'ї є вивчення архітектурних пам'яток. Таке дослідження було здійснено колегою А. Г. Готалова-Готліба Валентином Івановичем Селіновим (1876–1946) – істориком античності, революційних рухів XIX ст. та архітектури; професором Одеського інституту народної освіти, Одеського інституту професійної освіти, Одеського інституту соціального виховання [9, с. 199; 10, с. 342]. У своєму історико-краєзнавчому дослідженні «*Архітектурні пам'ятники міста Одеси*» (1930)² В. Селінов не тільки зробив спроби описати основні історико-архітектурні пам'ятники старої частини Одеси, але й у додатку вказав їх перелік з визначенням історичних подій, які безпосередньо пов'язані з цим місцем. Видання містить детальний опис головних архітектурних пам'яток старої Одеси, серед них Ансамбль угнутих будівель проти пам'ятника дюку де Рішельє, Казарми («Сабанські казарми»), будинок Окрвиконкому («Біржа») та багато інших. Також до видання вміщено список пам'яток матеріальної культури Одеського округу та фотокопію архітектурних пам'яток старого міста. Книжка вийшла в 1930 р. як самостійне видання Одеської крайової комісії охорони пам'яток матеріальної культури. Для повноти сприйняття В. Селінов використовував ілюстративний матеріал, який знаходився в той час в Народному художньому музеї, музеї «Стара Одеса», Державній публічній бібліотеці і Одеській крайовій комісії. Це був перший випуск у запланованій серії публікацій з пам'яток архітектури, його тираж склав 1000 примірників. Університетський примірник був подарований автором А. Г. Готалову-Готлібу у вересні 1930 р.

Цікавими є дослідження Північного Причорномор'я Мойсея (Мусія) Сергійовича Синицина (1899–1973) – історика, археолога, музеєзнавця, педагога; доцента Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського, а після 1956 р. – кафедри історії стародавнього світу та середніх віків Одеського державного університету [4, с. 232; 12, с. 12; 15, с. 43]. Як відомий спеціаліст з античної археології М. С. Синицин брав активну участь у роботах Азово-Чорноморської та Ольвійської експедицій, проводив розкопки біля Варварки, Кисельово, Пітухівки тощо [3, с. 86]. Результати польових досліджень пам'яток епохи бронзи і скіфо-сарматського часу М. С. Синицин викладав у низці наукових статей.

У публікації «*Дослідження скіфо-сарматських пам'яток під Одесою в 1946 р.*», виданій у сьомому томі «Наукових записок Одеського державного

¹ Загоровский Е. А. Экономическая политика Потемкина в Новороссии (1774–1791). *Журнал н.-д. кафедр Одеси*. 1926. Т. 2, № 2. С. 74–84.

² Селінов В. І. Архітектурні пам'ятники міста Одеси. Одеса : Одес. краєва коміс. охорони пам'яток матер. культури, 1930. 26 с.

педагогічного інституту ім. К. Д. Ушинського»³, М. С. Синицин описує археологічні розвідки та розкопки 1946 р. на Одещині. В ході цих польових досліджень встановлено наявність пам'яток скіфського часу біля с. Чорноморське (Люстдорф), в районі 16-ої станції Великофонтанської дороги, в парку імені Т. Шевченка в Одесі, біля Крижанівки-Сичавки, в Овідіюполі (залишки укріплення), на берегах р. Барабою, на Сухому лимані, на схилах с. Крива Балка, в с. Усатове. Основні розкопки проводилися в районі с. Іллінки (тут було виявлено кераміку усатівського типу), на західному березі Куяльницького лиману.

Дослідження пам'яток археології Північного Причорномор'я М. С. Синицина виходять за територіальні межі Одещини. В 1952 р. у другому томі «Вестника древней истории» він публікує статтю *«Городище у хутора Петуховки Очаковского района по раскопкам 1940, 1949 и 1950 гг.»*⁴. М. С. Синицин описує античне городище, розташоване на високому північно-західному березі Дніпровсько-Бузького лиману (Миколаївщина). Явно помітні піднесення у західному та східному кінцях кріпосної стіни, дали автору підставу припустити існування кріпосних веж. За кріпосною стіною, в зрізі обриву, була виявлена яма, в якій виділилися зола, окремі каміння, кістки, уламки великих глиняних посудин. Була знайдена мідна ольвійська монета першої чверті III ст. н. е. Як зазначає автор, розкопки показали, що житла будували з глини та каменю. Залишки кам'яних вимосток, жолоб водостоку свідчать про значну впорядкованість поселення на Пітухівському городищі. Знайдені під час розкопок на городищі гачки для лову риби, грузила, головним чином з каменю, велика кількість кісток риби свідчать про те, що і рибальство грало видну роль в економіці древніх поселенців. Найбільш важливими знахідками розкопок були керамічний посуд, теракоти, епіграфічні та нумізматичні пам'ятки.

Північне Причорномор'я багате на античні поселення. На Чорному морі при вході у Дніпровсько-Бузький лиман знаходиться невеликий острів Березань, розташований за 2 км від села Рибаківка Миколаївської області і за 12,8 км на південний захід від Очакова. Одним із активних дослідників пам'яток на острові Березань був Михайло Федорович Болтенко (1888–1959) – археолог і філолог, дійсний член Одеського товариства історії та старожитностей, хранитель та директор Одеського історико-археологічного музею. Він викладав у Одеському інституті народної освіти, Одеському державному університеті [11; 13, с. 64]. М. Ф. Болтенко у 1931 р. взяв участь у розкопках давньогрецького поселення на острові Березань у Чорному морі разом із колегою М. С. Синициним, про якого написано вище [5; 7]. Результатом багаторічних досліджень М. Болтенка стала низка статей, серед яких «Стародавня руська Березань» (1947), «Про назву острова Березань» (1949) і «Розкопки на острові Березані в 1946 р.» (1949). Автор подарував примірники окремих відбитків цих публікацій А. Готалову-Готлібу, які зараз знаходяться в фонді Наукової бібліотеки.

У статті *«Стародавня руська Березань»*, опублікованої у першому томі журналу «Археологія» (1947) [2], М. Ф. Болтенко зробив короткий історичний екскурс та етимологічний аналіз назви острова. Він зауважив, що у народно-

³ Синицин М. С. Дослідження скіфо-сарматських пам'яток під Одесою в 1946 р. *Наук. зап. Одес. держ. пед. ін-ту ім. К. Д. Ушинського*. 1946. Т. 7. С. 149–155.

⁴ Синицын М. С. Городище у хутора Петуховки Очаковского района по раскопкам 1940, 1949 и 1950 гг. *Вестн. древ. истории*. 1952. № 2. С. 243–249.

му фольклорі Київської Русі острів Березань називався Дольським (від слова «дол» у значенні «низ» або «подільська земля»). Автор вважав, що в своїй першооснові цей острів є тим міфічним островом Буяном з народної казки, що був увічнений поетом О. С. Пушкіним. У цілому ряді грецьких джерел X ст. зафіксовано назву острова святого Еферія (Евферія). А в італійських джерелах XIV ст. зазначено острів Барбарезе або Барберезе (Білобережжя, через прошарок вапняку острів називають ще «Білим»), в якому можна пізнати сучасну назву Березань. Але основна увага автора приділена знахідкам епохи Київської Русі (на розкопках 1909–1913, 1927–1931 рр.) – «варязький» надгробок із скандинавським написом рунами, кераміка, черепки глиняного посуду, залізні вироби (натільні хрестики XII ст., рибальські гачки та грузила, сокири, цвяхи, стріли, частини кінської збруї) тощо – і труднощам, пов'язаних з їхньою ідентифікацією та збереженням. М. Ф. Болтенко зазначав, що основні знахідки стародавньої Березані промовляють до нас, переносючи в історичне минуле нашої батьківщини [2].

У другому томі журналу «Археологічні пам'ятки» (1949) М. Ф. Болтенко опублікував статтю «*Розкопки на острові Березані в 1946 р.*»⁵, у якій оприлюднив результати подальших польових досліджень. Автор наголосив, що в результаті розкопок 1927–1931 рр. встановлено відсутність суцільної тривалої перерви в залюдненості острова з V ст. до н. е. до його днів, наявність тубільського прошарку. Головною метою розкопок на о. Березань 1946 р. було дослідження шару поселення. Свої розкопки він розмістив на південь від великого розкопу Е. Штерна уздовж східного берега острова. М. Ф. Болтенко висунув гіпотезу про існування на острові догрецького поселення (так званих «житлових ям»), котрі співіснували якийсь час із мілетським емпорієм. Було досліджено стародавню кам'яну споруду VI ст. до н. е., багат шарову іонійську напівземлянку VI ст. до н. е. з пляшкоподібною ямою на дні, що належала тубільному населенню другої половини VII ст., рештки слов'янської землянки X–XIII ст. з численними покладами решток рибальства. М. Ф. Болтенко зазначив, що вище іонійських прошарків виявились залишки прошарків римського та слов'янського середньовічного поселення на Березані. Дослідивши пам'ятки на острові Березань, автор довів гіпотезу про заселення острова ще до заснування давньогрецьких поселень, відкрив там давньоруські пам'ятки X–XIII ст., що підтверджують важливу роль острова в історії Київської Русі.

Стаття М. Ф. Болтенка «*Про назву острова Березань*» [1] присвячена топоніміці острова Березань – походженню різних варіантів назви. Автор, погоджуючись з видатним археологом О. А. Спициним та основоположником вчення про мову М. Я. Марром, визнає «основним і провідним у стародавній історії наших територій не еллістства і не іранства, а корінного місцевого населення, прямими нащадками якого є сучасні народи» [1, с. 1]. М. Ф. Болтенко викриває намагання деяких «кабінетних» істориків і лінгвістів пояснити назву острова Березань від тюркської *Бірюк-Узень-Ада* (Böğü Özen Ada – «Острів Вовчої річки») чи від скандинавської *Бьорке* (Björkö – «Березовий острів») та доводить, що ця назва споконвічно зв'язана з етно-лінгвістичним слов'янським оточенням. Назва острова Березань походить не від дерева берези (на острові

⁵ Болтенко М. Ф. Розкопки на острові Березані в 1946 р. *Археол. пам'ятки*. 1949. Т. 2. С. 31–38.

та близьких до нього районах не ростуть берези), а від кольору, яке має це дерево – «білий» чи «світлий» острів (має вапняну породу). У джерелах X ст. існувало давньоруське Білобережжя, яке італійські мореплавці XIII–XV ст., виходячи з болгарської назви Бялобрежє, відобразили на своїх картах як Барберезе. Так було втрачено значення «білий», «світлий», «сонячний». З часом назва острова асимілювалась та перетворилась на Березань.

Нині острів Березань входить до складу Національного історико-археологічного заповідника «Ольвія». Протягом останніх десятиліть археологічні дослідження території та акваторії, де виявлена затоплена частина стародавнього поселення, принесли чимало наукових відкриттів.

Великим політичним, економічним та культурним центром Північного Причорномор'я був Херсонес Таврійський – стародавнє торгове місто на Гераклійському півострові в Криму (в межах м. Севастополя), заснований у V ст. до н. е. вихідцями з давньогрецького міста Гераклея Понтійська (у Малій Азії) та проіснувавший дві тисячі років. Дослідження руїн колишнього Херсонесу розпочато з 1827 р., а систематичні розкопки – з 1876 р. (Р. Ленер, К. Гриневиц, Г. Белов, П. Якобсон та ін.). Північні берега Чорного моря були досліджені археологами як єдиний архітектурно-археологічний комплекс, хронологічні рамки якого охоплюють період від IV ст. до н. е. до XII–XIII ст. н. е.

У 1927 р. конференція археологів у Херсонесі записала в своєму рішенні рекомендації про подальші розкопки стародавнього міста лише в прибережній смузі, яка швидше за все руйнувалася під впливом природних сил. Розкопки були доручені Григорію Дмитровичу Белову (1898–1979) – археологу й музейному працівникові, директору Херсонеського музею. Він досліджував історію, культуру і мистецтво античного світу, Херсонеса [8]. Роботи були розпочаті в 1931 р. і тривали до самої смерті дослідника, тобто 48 років, не рахуючи військового часу. За цей період було досліджено кілька десятків кварталів стародавнього Херсонесу, досліджених найретельнішим чином. При розкопках виявлено залишки фортифікаційних споруд різних будівельних періодів, житлових кварталів, будинків із цистернами для збору дощової води, окремих водозбірних цистерн, терм, господарчих і ремісничих споруд; понад 50 християнських церков, театру (на 3000 осіб) тощо. За мурами міста знаходились некрополі, де також досліджено чимало поховань з багатим інвентарем і влаштуванням. Великою заслугою Г. Д. Белова було введення у науковий обіг здобутих під час розкопок матеріалів у формі ретельних звітів. Він є автором понад 100 наукових праць, серед яких виділяється монографічне дослідження *«Херсонес Таврический»*⁶. Його цікавили загальноісторичні проблеми Херсонесу (джерела з історії, догрецьке населення Криму, заснування Херсонесу, кріпосні споруди міста), період незалежності Херсонесу кінця V – кінця II ст. до н. е. (економічний розквіт, державний устрій, культура Херсонесу еллінського періоду), період залежності Херсонесу від Мітридата й Боспору (війни зі скіфами, повстання Савмака), римський період (установлення залежності Херсонесу від Риму, господарство, культура та стан Херсонесу римський та пізньоримський періоди). Г. Д. Белов досліджував пам'ятки мистецтва й окремі групи матеріалу від ранньої іонійської кераміки до пізньосередньовічних іконок.

⁶ Белов Г. Д. Херсонес Таврический : ист.-археол. очерк. Л. : Гос. Эрмитаж, 1948. 146, [3] с.

Окреме дослідження, присвячене історії й археології Боспорського царства, було здійснене Віктором Францовичем Гайдукевичем (1904–1966) – археологом, фахівцем з античної археології Північного Причорномор'я, доктором історичних наук. У 1934 р. він очолив Керченську експедицію, яка дістала назву Боспорської. Під керівництвом В. Ф. Гайдукевича були проведені дослідження городищ Ілурат, Мірмекій, Порфмій, Тірітака, Фанагорія, розвідки Парфенія, розкопки сільських садіб Боспору, курганів і некрополів. На основі археологічних розкопок античного міста Мірмекія в Керчі В. Ф. Гайдукевич публікує перші ґрунтовні наукові роботи [6].

У 1949 р. вийшла монографія В. Ф. Гайдукевича *«Боспорское царство»*⁷, в якій вмістилися узагальнення багаторічних історичних і археологічних досліджень Боспорської держави. Дослідник вперше послідовно виклав історичну долю Боспору протягом всього періоду його існування. В. Ф. Гайдукевич описав грецьку колонізацію Північного Причорномор'я, торкнувся питання освіти Боспорської держави. Автор дослідив перші династії царів Боспорської держави: Археанактидів (480–438 рр. до н. е.) та Спартокідів (438–108 рр. до н. е.), торгові зносини Боспору під час Спартокідів, подав відомості про боспорські міста та некрополі. Він охарактеризував сільське господарство, промисловість та боспорські художні ремесла. Окреме місце у книзі В. Ф. Гайдукевича посів період повстання Савмака (108–107 рр. до н. е.), після придушення якого майже на півстоліття володарем Боспору Кіммерійського став Мітрідат Євпатор, та підпорядкування Боспорської держави Риму. Також автор представив Боспорське царство у перші століття нашої ери, схарактеризував економіку та культуру Боспору в римську епоху. Останній розділ книги присвячений розпаду Боспорської держави (VI ст. н. е.)⁸. Праця В. Ф. Гайдукевича *«Боспорское царство»* згодом була перевидана німецькою мовою з істотними доповненнями.

До праць загального характеру належить стаття М. С. Синицина *«До питання про населення Північно-західного Чорномор'я в IV–III вв. до н. е.»*, надрукована у 8 випуску *«Наукових записок Одеського державного педагогічного інституту імені К. Д. Ушинського»* [16]. Населення Північного Причорномор'я VII ст., за словами М. С. Синицина, *«своїм культурним розвитком на цілі століття випереджало не тільки інші райони нашої країни, а і території сучасних цивілізованих народів Західної Європи, особливо більш північних її частин»* [16, с. 1]. Ранній культурний розвиток підтверджується раннім виникненням держави (Боспорське царство), керамічними знахідками, що належать епосі VII–III ст. до н. е. (Варварівка, Ольвія, Березань) тощо. Примірник праці з дарчим надписом автора був подарований колезі А. Г. Готалову-Готлібу і зараз зберігається у книжковому фонді Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Отже, розглянуті та проаналізовані видання багато років слугували робочим матеріалом для вченого-історика А. Г. Готалова-Готліба. Більшість примірників публікацій була подарована йому авторами та містить дарчі надписи, що свідчать про повагу до колеги.

⁷ Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство. М. ; Л. : АН СССР, 1949. 622, [1] с.

⁸ Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство. М. ; Л. : АН СССР, 1949. 622, [1] с.

Матеріали дослідження Північного Причорномор'я, що зберігаються у фонді А. Г. Готалова-Готліба, містять цікаву інформацію для археологів та істориків, які вивчають архітектурні пам'ятки Одеси та скіфо-сарматські пам'ятки Одещини (Овідіополь, с. Усатове, с. Крива Балка), історико-археологічні пам'ятки Очакова (городище Пітухівка), о. Березані, Кримського півострова (Херсонес, Боспор).

Список використаної літератури

1. *Болтенко М. Ф.* Про назву острова Березань / М. Ф. Болтенко // Вісті Одес. держ. ун-ту. – 1949. – Т. 2, вип. 3. – С. 35–38.
2. *Болтенко М. Ф.* Стародавня руська Березань / М. Ф. Болтенко // Археологія. – 1947. – Т. 1. – С. 39–51.
3. *Букач В. М.* Історики Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського : біогр. слов. / В. М. Букач. – Одеса : ПНПУ, 2020. – 112 с.
4. *Гаврилов И. В.* Николаевский областной краеведческий музей: 100 лет со дня основания / И. В. Гаврилов, Н. Н. Гаркуша. – Николаев : Шамрай П. Н., 2014. – 269, [3] с.
5. *Зленко Г. Д.* Болтенко Михайло Федорович [Електронний ресурс] / Г. Д. Зленко // Енциклопедія Сучасної України : електрон. версія / голов. редкол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2004. – Режим доступу: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36784 (дата перегляду: 27.05.2022). – Назва з екрана.
6. *Зубар В. М.* Гайдукевич Віктор Францович [Електронний ресурс] / В. М. Зубар // Енциклопедія Сучасної України : електрон. версія / голов. редкол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2006. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=28243 (дата перегляду: 27.05.2022). – Назва з екрана.
7. История археологии: личности и школы = The History of Archaeology: Persons and Trends : материалы Междунар. науч. конф. к 160-летию со дня рождения В. В. Хвойки (Киев, 5–8 окт. 2010 р.) / отв. ред. Н. И. Платонова. – СПб. : Нестор-История, 2011. – 363 с.: рис., табл.
8. *Лебединська Т. М.* Белов Григорій Дмитрович [Електронний ресурс] / Т. М. Лебединська // Енциклопедія Сучасної України : електрон. версія / голов. редкол.: І. М. Дзюба [та ін.] ; НАН України, НТШ. – Київ : Ін-т енциклопед. дослідж. НАН України, 2003. – Режим доступу: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=41630 (дата перегляду: 27.05.2022). – Назва з екрана.
9. *Левченко В. В.* Історико-краєзнавчі студії професора В. І. Селінова (1876–1946) / В. В. Левченко // Вісн. Одес. іст.-краєзнав. музею. – 2011. – № 10. – С. 199–202.
10. *Левченко В. В.* Селінов Валентин Іванович / В. В. Левченко // Одеські історики : енциклопед. вид. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова ; Асоц. європ. культури ; [відп. ред. В. А. Савченко ; редкол.: В. М. Литвин та ін.]. – Одеса : Друк. дім, 2009. – Т. 1 : Початок XIX – середини XX ст. – С. 342–345.
11. Михайло Болтенко [Електронний ресурс] // Українці в світі. – 2008. – Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/a1fb5f39e64e0e02/> (дата перегляду: 13.06.2022). – Назва з екрана.
12. *Немченко И. В.* Ирина Владимировна Завьялова: страницы биографии / И. В. Немченко // *Libra* : зб. наук. пр. каф. історії стародав. світу та серед. віків. – Одеса, 2012. – Вип. 2. – С. 7–13.
13. *Охотников С. Б.* Археология в Одессе: 185 лет Одесскому археологическому музею (1825–2010) / С. Б. Охотников ; НАН Украины ; Одес. археол. музей. – Одесса : СМІЛ, 2010. – 158 с.
14. Професори Одеського (Новоросійського) університету : біогр. слов. : в 4 т. / відп. ред. В. А. Сминтина ; заст. відп. ред. М. О. Подрезова ; упоряд. та бібліогр. ред.: В. П. Пружина, В. В. Самодурова. – 2-е вид., допов. – Одеса : Астропринт, 2005. – Т. 2 : А–І. – 437 с.
15. *Секерская Н. М.* М. С. Синицын – первый председатель одесского археологического общества / Н. М. Секерская // 150 лет Одесскому обществу истории и древностей 1839–1989 : тез. докл. юбилейной конф. (Одесса, 27–28 окт. 1989 р.). – Одесса, 1989. – С. 43–45.
16. *Синицын М. С.* До питання про населення Північно-західного Чорномор'я в IV–III вв. до н. е. / М. С. Синицын // *Наука. зап. Одес. держ. пед. ін-ту ім. К. Д. Ушинського*. – 1947. – Вип. 8. – С. 145–156.

References

- [1]. Boltenko M.F. Pro nazvu ostrova Berezan [About the name of Berezan Island]. *Visti Odeskoho derzhavnoho universytetu* [News of Odessa State University], 1949, no. 2, iss. 3, pp. 35–38.
- [2]. Boltenko M.F. Starodavnya ruska Berezan [Ancient Russian Berezan]. *Arkheolohiya* [Archeology], 1947, iss. 1, pp. 39–51.
- [3]. Bukach V.M. *Istoryky Pivdennoukrayinskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho: biohr. slovnyk* [Historians of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky: biogr. vocabulary]. Odesa, 2020, 112 p.
- [4]. Gavrilov I.V., Garkusha N.N. *Nikolayevskiy oblastnoy krayevedcheskiy muzey: 100 let so dnya osnovaniya* [Nikolaev Regional Museum of Local Lore: 100 years since its foundation]. Nikolayev, 2014, 269, [3] p.
- [5]. Zlenko H.D. Boltenko Mykhaylo Fedorovych [Boltenko Mykhailo Fedorovych]. *Entsyklopediya Suchasnoy Ukrayiny* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv, 2004. Available at: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=36784 (accessed: 27.05.2022).
- [6]. Zubar V.M. Haydukevych Viktor Frantsovych [Haydukevych Viktor Frantovych]. *Entsyklopediya Suchasnoy Ukrayiny* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv, 2006. Available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=28243 (accessed: 27.05.2022).
- [7]. *Istoriya arkheologii: lichnosti i shkoly* [The History of Archaeology: Persons and Trends]. St. Petersburg, 2011, 363 p.: ill.
- [8]. Lebedynska T.M. Byelov Hryhoriy Dmytrovych [Lebedynska T.M. Belov Hryhoriy Dmytrovych]. *Entsyklopediya Suchasnoy Ukrayiny* [Encyclopedia of Modern Ukraine]. Kyiv, 2003. Available at: https://esu.com.ua/search_articles.php?id=41630 (accessed: 27.05.2022).
- [9]. Levchenko V.V. Istoryko-krayeznavchi studiyi profesora V.I. Selinova (1876–1946) [Historical and local studies of Professor V.I. Selinov (1876–1946)]. *Visnyk Odeskoho istoryko-krayeznavchoho muzeyu* [Bulletin of the Odesa Historical and Local History Museum], 2011, no. 10, pp. 199–202.
- [10]. Levchenko V.V. Selinov Valentyn Ivanovych [Selinov Valentin Ivanovich]. *Odeski istoryky: entsykl. vyd.* [Odesa historians: encyclopedic dictionary] / ed. V.A. Savchenko. Odesa, 2009, t. 1, pp. 342–345.
- [11]. Mykhaylo Boltenko [Mykhailo Boltenko]. *Ukrayintsi v sviti* [Ukrainians in the world], 2008. Available at: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/peoples/a1fb5f39e64e0e02/> (accessed: 27.05.2022).
- [12]. Nemchenko I.V. Irina Vladimirovna Zavyalova: stranitsy biografii [Irina Vladimirovna Zavyalova: biography pages]. *Libra*, 2012, no. 2, pp. 7–13.
- [13]. Okhotnikov S.B. *Arkheologiya v Odesse: 185 let Odesskomu arkheologicheskomu muzeyu (1825–2010)* [Archeology in Odessa: 185 years of the Odessa Archaeological Museum (1825–2010)]. Odesa, 2010, 158 p.
- [14]. *Profesory Odeskoho (Novorosiyskoho) universytetu: biohr. slovnyk: v 4 t.* [Professors of Odesa (Novorossiysk) University: biogr. vocabulary: in 4 t.]. Odesa, 2005, t. 2, 437 p.
- [15]. Sekerskaya N.M. *M.S. Sinitsyn – pervyy predsedatel odesskogo arkheologicheskogo obshchestva* [M. S. Sinitsyn – the first chairman of the Odessa Archaeological Society]. Odesa, 1989, pp. 43–45.
- [16]. Synytsyn M. S. Do pytannya pro naseleння Pivnichno-zakhidnoho Chornomorya v IV–III vv. do n. e. [On the question of the population of the North-Western Black Sea in the IV–III centuries. to n. is.]. *Naukovi zapysky Odeskoho derzhavnoho pedahohichnoho instytutu imeni K. D. Ushynskoho* [Scientific notes of the Odesa State Pedagogical Institute named after K. D. Ushinsky], 1947, no. 8, pp. 145–156.

Надійшла 06.09.2022 р.

Velykodna H. V.,

Head of the sector of the Department of Rare Books and Manuscripts
Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University
24 Preobragenska St., Odesa, 65082, Ukraine
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: library@onu.edu.ua

RESEARCH OF THE NORTHERN BLACK SEA REGION (BASED ON THE MATERIAL OF THE A. G. HOTALOV-GOTLIB FOUNDATION)

Summary

The study of monuments of ancient culture in the territory of southern Ukraine began at the end of the 18th century, and became regular at the end of the 19th century. In addition to historical and archaeological descriptions, maps and plans of the remains of ancient northern Black Sea cities were created. Subsequently, attempts were made to collect archaeological materials, as well as intelligence on the history of the Bosphorus kingdom and Olbia. From the end of the XIX century. systematic excavations of the largest ancient city-states and their necropolises on the territory of Ukraine – Berezan and Olbia, Chersonesus, mounds of the Bosporan kingdom, etc. Defensive structures, residential quarters, thermal baths (baths) and a mint in Chersonesus, dozens of monumental burial structures were opened. The study of the Northern Black Sea region does not stop, the excavations of new places, which hide the secrets of history that have not yet been revealed, continue.

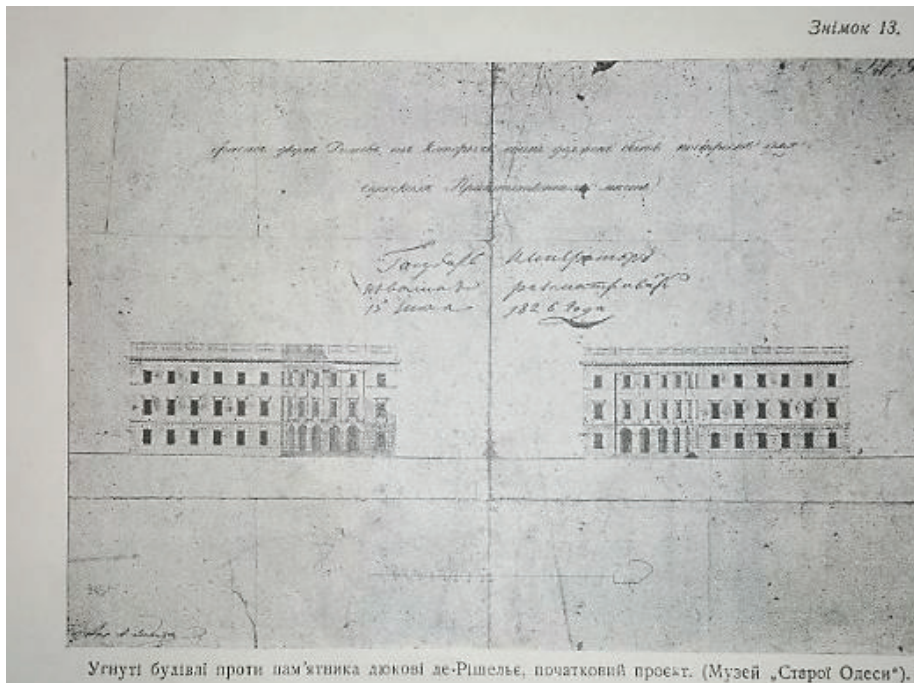
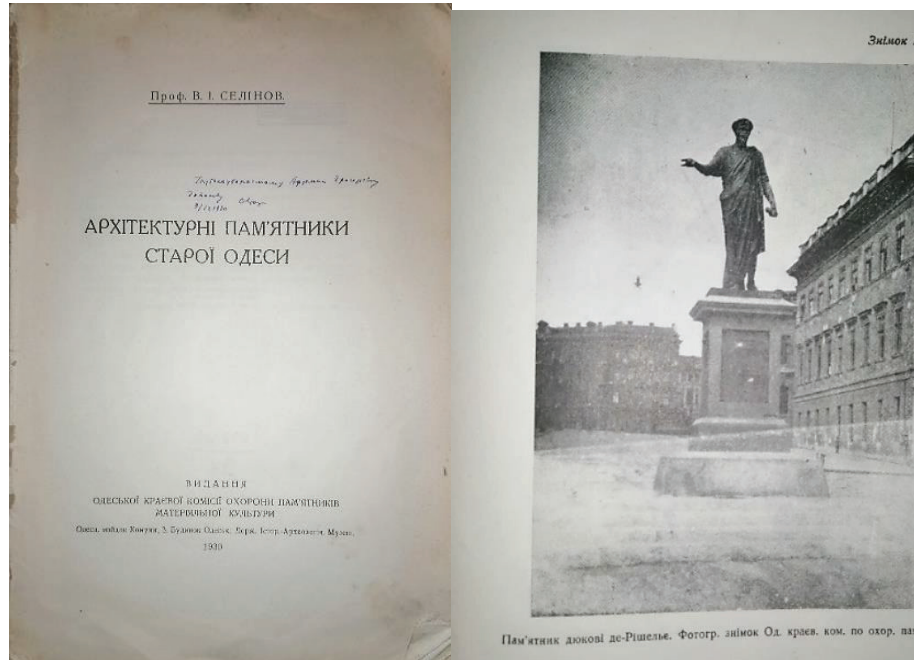
Interesting research materials of the Northern Black Sea region are stored in the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University. (ONU) in the A. G. Gotalov-Gotlib fund. There are book editions and publications of the works of famous historians and archaeologists dedicated to the Northern Black Sea region. Most of the copies of these publications were presented to the professor by fellow scientists, graduate students and employees of the university, including V. I. Selinov, M. S. Sinitsyn, M. F. Boltenko, G. D. Belov, and V. F. Haydukevich.

The research materials of the Northern Black Sea region, stored in the fund of A. G. Gotalov-Gotlib, contain important and interesting information for archaeologists and historians who study the architectural monuments of Odessa and the Scythian-Sarmatian monuments of Odesa (Ovidiopol, Usatove village, the village of Kryva Balka), historical and archaeological monuments of Ochakov (Pitukhivka settlement), o. Berezani, Crimean Peninsula (Khersones, Bosphorus).

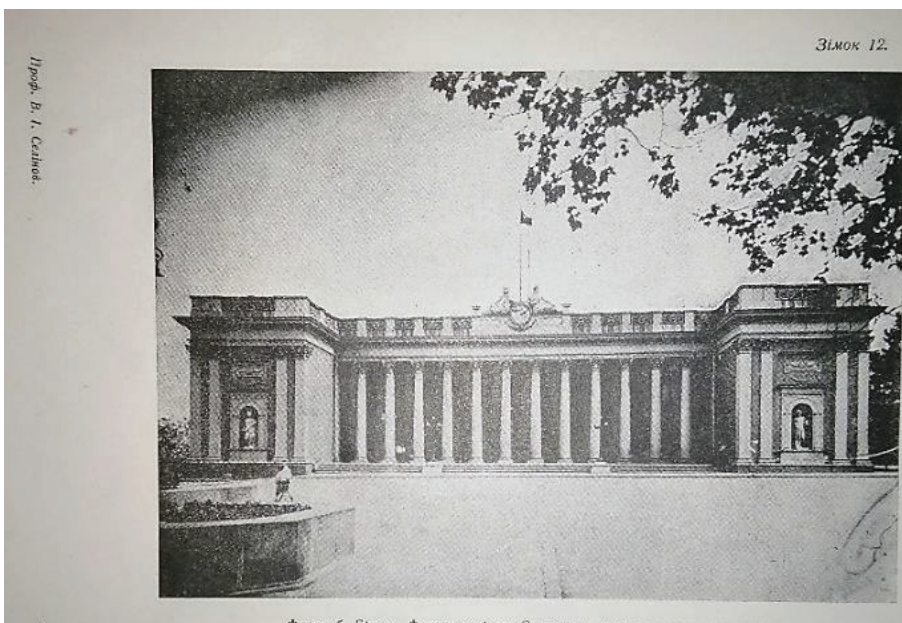
Keywords: Northern Black Sea region, archaeological excavations, historical and archaeological monuments, A. G. Gotalov-Gotlib, the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University.

ІЛЮСТРАЦІЇ

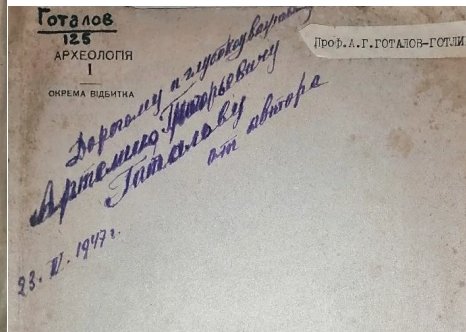
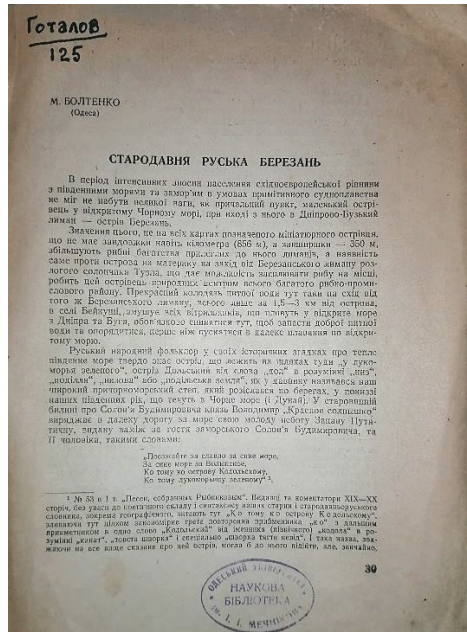

Л. 1 (а-в). Селінов В. І. *Архітектурні пам'ятники міста Одеси*. Одеса, 1930.

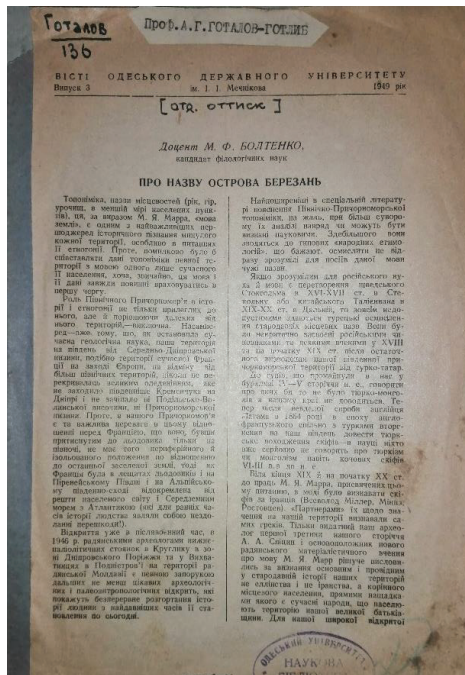

Іл. 2 (а-б). Селінов В. І. Архітектурні пам'ятники міста Одеси. Одеса, 1930.

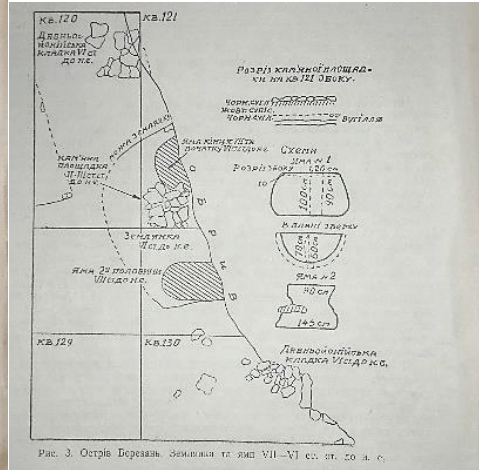
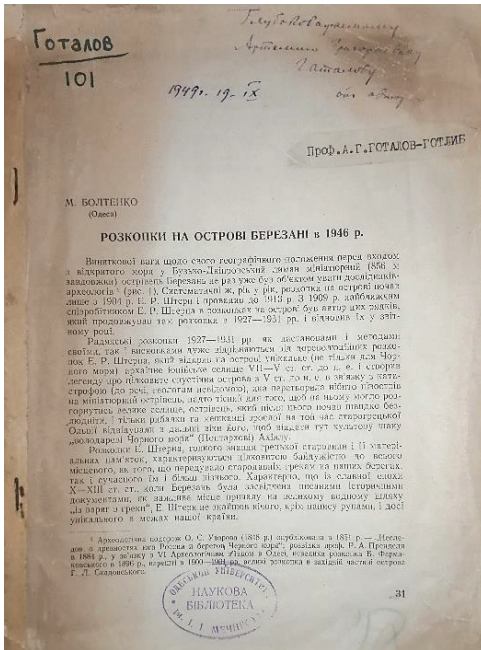

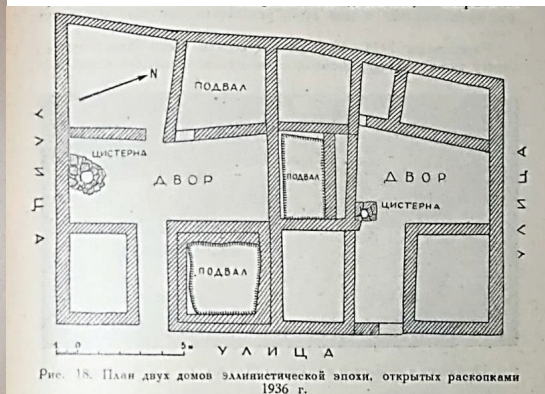
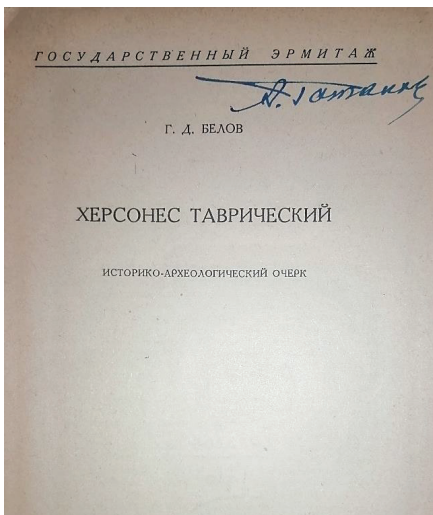
Іл. 3 (а-б). Болтенко М. Ф. *Стародавня руська Березань*. Археологія. 1947. Т. 1.

Іл. 4. Болтенко М. Ф. *Про назву острова Березань*. Вісті Одес. держ. ун-ту. 1949. Т. 2, вип. 3.

Л. 5 (а-б). Болтенко М. Ф. Розкопки на острові Безезані в 1946 р. *Археол. пам'ятки*. 1949. Т. 2.

Л. 6 (а-б). Белов Г. Д. *Херсонес Таврический: ист.-археол. очерк* (1948).

Рис. 2. Базилика, раскопанная Уваровым в 1853 г.

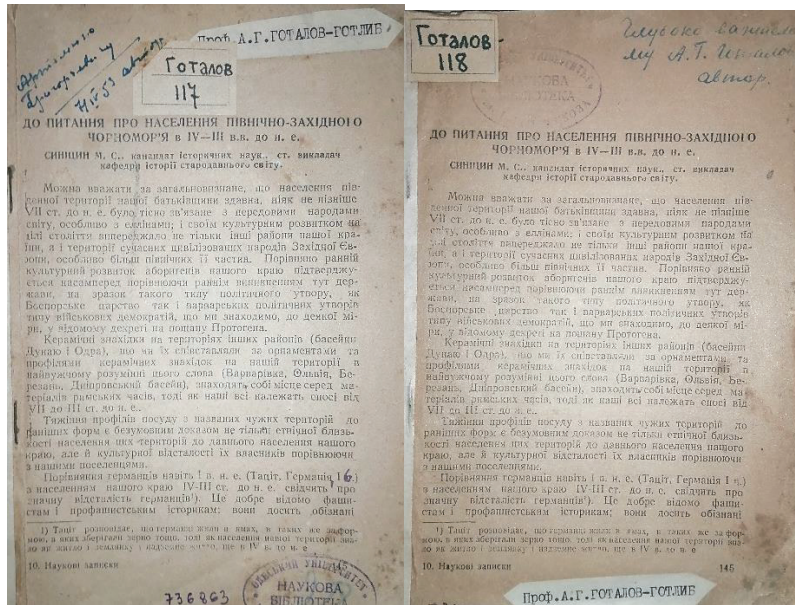
Рис. 17. Главная улица с вымосткой на переднем плане.

Лл. 7 (а-б). Белов Г. Д. Херсонес Таврический : ист.-археол. очерк (1948).

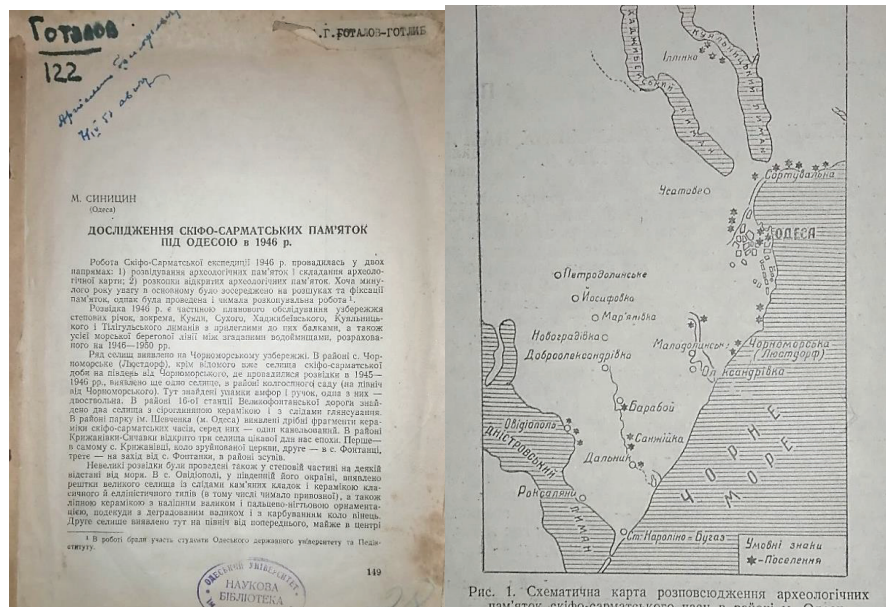

Лл. 8 (а-б). Гайдукевич В. Ф. Боспорское царство (1949).

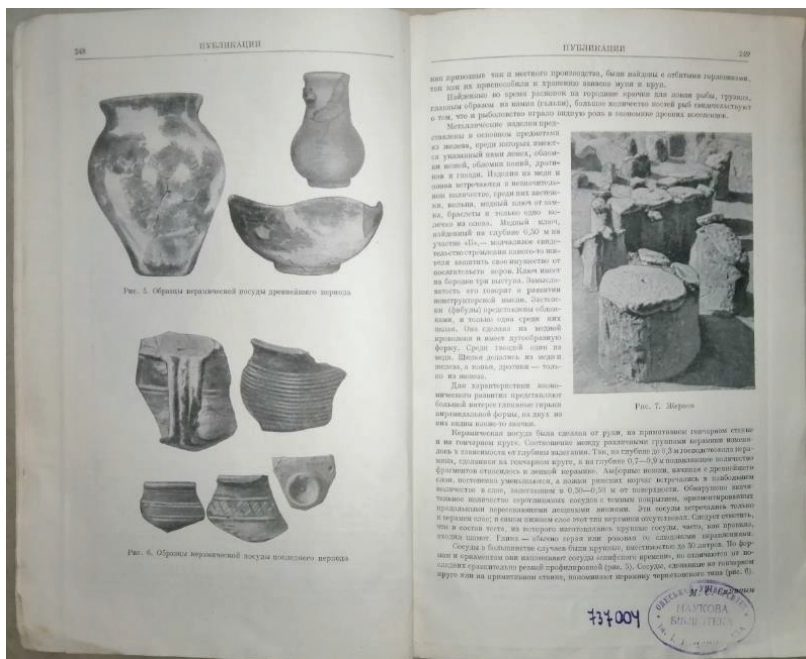
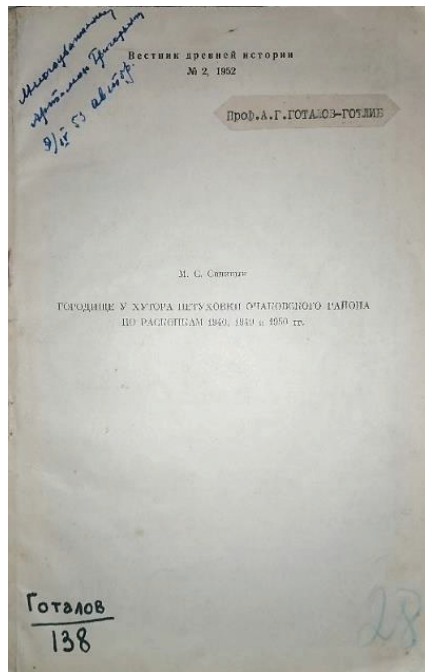

Іл. 9 (а-б). Синицин М. С. До питання про населення Північно-західного Чорномор'я в IV—III вв. до н. е. *Наук. зап. Одес. держ. пед. ін-ту ім. К. Д. Ушинського*. 1947. Вип. 8.

Іл. 10 (а-б). Синицин М. С. Дослідження скіфо-сарматських пам'яток під Одесою в 1946 р. *Наук. зап. Од. держ. пед. ін-ту ім. К. Д. Ушинського*. 1946. Т. 7.

Іл. 11 (а-б). Сеницын М. С. Городище у хутора Петуховки Очаковского района по раскопкам 1940, 1949 и 1950 гг. *Вест. древ. истории*. 1952. № 2.

УДК 37:050.486](043.3)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267815](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267815)

Кропочева Наталія Миколаївна,

науковий співробітник

відділу науково-освітніх інформаційних ресурсів

Державної наукової педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського

вул. М. Берлінського, 9, Київ, 04060

тел.: +38 (096) 503 51 45

e-mail: veritas59@i.ua

ORCID <https://orcid.org/0000-0002-7025-8272>

**РОЗВИТОК ІНФОРМАЦІЙНОГО ПОТЕНЦІАЛУ
ПЕДАГОГІЧНИХ ВИДАНЬ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ КОЛЕКЦІЇ РІДКІСНИХ ВИДАНЬ
ФОНДУ ДЕРЖАВНОЇ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
БІБЛІОТЕКИ ІМЕНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО)**

Проведено структурний та змістовий аналіз науково-допоміжного бібліографічного покажчика «Педагогічні видання німецькою мовою другої половини ХІХ ст. – 1917 р. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського». Окреслено теоретичні засади бібліографічного виявлення, відбору та подальшого опрацювання німецькомовних педагогічних видань. Розглянуто напрями опрацювання рідкісних видань з колекції «Видання ХVІІ– початку ХХ ст. іноземними мовами» фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського упродовж 2005–2018 рр. Встановлено, що найбільш репрезентативним для зазначеного жанру видання, враховуючи предмет дослідження, є систематизація відібраних видань за типовидовим складом і бібліографічними характеристиками. Розглянуто типовидові особливості та інноваційні методики, що практикувалися в процесі його укладання, а саме: фаховий переклад назв понад восьмисот видань з німецької на українську мову, розроблення ілюстративних додатків до науково-допоміжного бібліографічного покажчика. Констатовано, що бібліографічне вивчення змісту педагогічних джерел німецькою мовою зазначеного періоду уможливило виявлення особливостей освітнього процесу закладів освіти різних рівнів в історичному контексті. Охарактеризовано прикладну значимість бібліографічного видання як важливої складової міждисциплінарних досліджень.

Ключові слова: рідкісні видання, колекція «Видання ХVІІ – початку ХХ ст. іноземними мовами», науково-допоміжний бібліографічний покажчик.

Постановка проблеми у загальному вигляді. Рідкісні видання в реаліях інформаційної доби, можливо б, звучало як оксюморон... Адже, атрибути «рідкісні» та «інформаційні» сприймаються не зовсім однозначно в руслі детермінант сучасного суспільства, якому більш співзвучними будуть поняття «віртуальний користувач», «доповнена реальність».

Залишаючи розмірковування такого характеру для есе та інших прозових текстів, повернемося до магістральної лінії нашої розвідки, в якій простежимо етапи відображення документів із колекції «Рідкісні видання XVII–XX ст. іноземними мовами» у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського.

Серед видань іноземними мовами, що зберігаються у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського (надалі – ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського) унікальну колекцію становлять педагогічні видання німецькою мовою, що входять до складу колекції документів іноземними мовами і віднесені до Державного реєстру національного надбання, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 19.12.2001 р. № 1709. У структурі тематичного зібрання «Документи педагогіко-психологічного та історико-культурного напрямку XIX – початку XX ст. (1850–1917 рр.) ДНПБ України¹ сформовано п'ять тематичних зібрань: «Педагогіка»; «Психологія»; «Шкільні підручники і навчальні посібники»; «Колекція документів іноземними мовами»; «Колекція часописів XIX – початку XX ст.» [1].

Історичні витoki створення колекції рідкісних видань XVII – початку XX ст. дають краще зрозуміти принципи формування колекції іноземними мовами як складової книжкового фонду ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського. Із-поміж значної кількості штампів, особистих екслібрисів, печаток власників зустрічаємо імена М. О. Максимовича, І. Сікорського, В. Щербини, М. Володкевича; штампи навчальних та громадських об'єднань, а саме: «Жіночого комерційного училища Л. М. Володкевич в Києві», педагогічних курсів, Історико-філологічної семінарії, Київських вищих курсів, «Харківського об'єднання розповсюдження в народі грамоти», бібліотеки Педагогічного музею Київського військового округу.

Часописи означеного періоду містять оригінальні джерела щодо історії зарубіжної освіти і педагогічної думки, зокрема німецької, до яких сьогодні надається доступ користувачам ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського засобами створення електронних копій рідкісних видань.

Метою цієї статті є визначення пріоритетних напрямів оприлюднення документів із колекції рідкісних видань іноземними мовами на різних етапах діяльності ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського та в межах наукових досліджень, що виконувалися в бібліотеці протягом 2006–2021 рр.; виявлення результатів бібліографічного аналізу та наукового опрацювання бібліографічних матеріалів про життя та діяльність педагогів минулого на основі видань колекції рідкісних видань іноземними мовами в рамках наукового дослідження «Педагогічна наука та освіта в особах, документах, бібліографії» (2020–2022 рр.).

¹ Про затвердження переліку наукових об'єктів, що становлять національне надбання із змінами : Постанова Каб. Міністрів України № 1709 від 19.12.2001. *Офіц. Вісн. України*. 2002. № 51. Ст. 453. Дод. : Перелік наукових об'єктів, що становлять національне надбання. Текст Постанови доступний також в Інтернеті: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1709-2001-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.05.2022).

Аналіз попередніх досліджень і публікацій. Бібліографічні видання як важлива частина національних наукових, освітніх та культурних надбань, перебувають у центрі уваги дослідників, пропагуючи науковий доробок в певній галузі науки, в концентрованому, узагальненому вигляді репрезентуючи здобутки, напрями досліджень, окреслюючи створення наукових шкіл та авторських колективів на бібліографічному рівні. І це цілком закономірно. Адже, за словами В. Попика, «власне бібліографія, як і наукова біографіка, мають спільне коріння» [12, с. 13]. Зазначений структурний блок нашої розвідки сформовано з двох груп досліджень, в першій групі представлено результати наукових досліджень, оприлюднених в науково-інформаційному просторі України та низки досліджень, виконаних фахівцями ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського упродовж 2010–2021 рр.

Перша група досліджень репрезентує наукові напрацювання О. Політової [10], О. Дроздовської [6], О. Дікунової [4], Г. Ковальчук [9], І. Римарович [9], О. Сак [13], С.М. Вернигора [3], Л.М. Дениско [3], Ю.К. Рудакова [3].

Створення та інтеграція інформаційних ресурсів конкретних бібліотечних збірань та історичних бібліотечних колекцій, бібліографічна реконструкція та проведення дослідницької роботи в зазначеному напрямі розглянуто у публікації Г. Ковальчук та І. Римарович, що можна вважати певним узагальненням і підсумком, досягнутими на одному із етапів створення бібліографічних покажчиків, каталогів в електронному вигляді та електронних каталогів.

Особливості окремих примірників із фонду рідкісних видань та перспективи використання краєзнавчих джерел у формуванні фонду документальних цінностей Херсонської обласної наукової бібліотеки ім. О. Гончара стали предметом наукової розвідки О. Сак, на думку якої створення бібліографічних покажчиків наразі стало головним завданням бібліотечних фахівців. Розглядаючи зазначену публікацію в історичній перспективі, зазначимо, що упорядкування покажчика рідкісних видань стало справою наступних років. Адже публікація датована 2007 р.

Предметом спільної наукової розвідки стали книжкові знаки на книгах з колекції рідкісних видань НБУВ, що систематизовано в каталозі, що, власне, і стало темою бібліографічного дослідження. Оприлюднення результатів роботи над упорядкуванням каталогу фонду рідкісних видань стало предметом публікації, підготовленої Н. Бондар [2]. Ми свідомо обмежимо перелік бібліографічних досліджень, результати яких оприлюднено в інформаційному просторі, обґрунтовуючи позицію автора тим, що представлені дослідження формуються в рамках певної, вибудованої відповідно до інформаційних потреб користувачів, серед яких і викладачі закладів вищої освіти і здобувачі вищої освіти.

Заявлені хронологічні обмеження обумовлено удосконаленням теоретичних засад довідкової бібліографії засобами інформаційних та комп'ютерних сервісів, технологій та створенням електронних баз даних рідкісних видань, що стало визначальним напрямом діяльності галузевих бібліотек, мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України різних типів і рівнів.

До другої групи досліджень віднесено наукові праці фахівців ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського Проблеми розвитку національної школи, педагогічної науки та бібліотечної справи упродовж XIX – початку XX ст., оприлюднені на сторінках періодичних видань, стали предметом наукових студій В. Іващенко [8], Н. Мацібори [10], Р. Палійчук [8] та ін. Зазначимо, що науковий доробок цих фахівців підготовлено на основі видань з Колекції часописів XIX – початку XX ст., що належать до Реєстру національного й культурного надбання нашої країни.

У статті про збереження і використання культурного спадку з фондів освітянських бібліотек України Н. Мацібора запропонувала низку заходів щодо забезпечення збереження і використання рідкісних і цінних видань, насамперед проведення оцифрування, мікрофільмування та реставрації документів [11]. Зазначимо, що питання дослідження стану зберігання і оцифрування рідкісних видань мають системний характер і постійно ретранслюються як в одноосібних публікаціях, так і спільних розвідках.

Співзвучною за тематикою та особливостями формування колекції цінних і рідкісних видань стала наукова робота Н. Файфер, О. Дроншкевич та І. Білоцерківець. Прикметною рисою бібліографічної реконструкції фахівців ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського слід назвати акцентування на історичній ретроспективі становлення колекції рідкісних та цінних видань іноземними мовами та визначенні етапів формування цього унікального бібліотечно-інформаційного ресурсу [14].

У низці досліджень Л. Домбровської висвітлено публікації вітчизняних просвітителів і педагогів, що охоплюють розгляд питань освіти і педагогічної думки на сторінках часописів педагогічної тематики другої половини XIX – початку XX ст. [5].

У публікації В. Іващенко, Р. Палійчук розглянуто структуру колекцій рідкісних і цінних видань в мережі освітянських бібліотек. Визначивши базові характеристики рідкісних видань, фахівці зафіксували їх вплив на вибір жанру бібліографічного видання, віддаючи перевагу каталогам як універсальним за змістом і структурою покажчикам.

Не менш цікавою і водночас дискусійною є позиція Л. Самчук щодо перспектив розвитку саме електронних версій науково-допоміжних бібліографічних видань. Так, у статті про змістове наповнення галузевих бібліографічних посібників, розроблених для різних тематичних рубрик, авторка формулює перспективи подальшої підготовки видань в зазначеному контексті.

Виклад основного матеріалу. У сучасній українській бібліографічній практиці значущість укладання галузевих та тематичних науково-допоміжних покажчиків з актуальних питань розвитку педагогічної науки та освіти є стратегічним ресурсом та джерельною базою проведення наукових досліджень. Такі видання уможливають фіксацію пріоритетних напрямів в діяльності галузе-

вих бібліотек, окремих підрозділів та простежити особистий внесок кожного науковця у спільну працю для досягнення поставлених результатів.

Підготовка бібліографічних видань стала одним із основних напрямів дослідницької діяльності ДНПБ України імені В. О. Сухомлинського як головного всеукраїнського науково-інформаційного, науково-методичного та координаційного центру мережі освітянських бібліотек МОН України та НАПН України, науково-дослідного центру з питань педагогічного джерелознавства та біографістики.

З метою актуалізації історико-педагогічного знання про досягнення та кризові стани зарубіжної педагогічної науки та практики засобами джерелознавства як міждисциплінарної галузі, пов'язаної з педагогікою, історією педагогіки, історією, біографією й бібліографією, цілісного представлення рідкісних педагогічних видань німецькою мовою другої половини XIX – початку XX ст. у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського, – в рамках наукового дослідження «Педагогічна наука та освіта в особах, документах, бібліографії» (2020–2022) (науковий керівник – Л. Д. Березівська, доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент НАПН України, директор Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського) здійснено джерелознавчий аналіз і синтез німецькомовних педагогічних джерел, що уможливило виявлення особливостей освітнього процесу закладів освіти різних рівнів у історичній ретроспективі, введення до наукового обігу рідкісних видань із фонду ДНПБ України. Очікуваним і передбачуваним результатом реалізації поставлених завдань став укладений фахівцями відділу педагогічного джерелознавства і біографістики науково-допоміжний бібліографічний покажчик «Педагогічні видання німецькою мовою другої половини XIX ст. – 1917 р. у фонді Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського».

Зазначений науково-допоміжний покажчик має специфічну методику бібліографування, що, враховуючи предмет бібліографічного дослідження, поєднує традиційні практики упорядкування бібліографічних покажчиків на основі дотримання принципу «de visu» та з використанням змістового контенту БД «Рідкісні видання», удосконаленого алгоритму опрацювання видань із зазначеної колекції, що становлять Національне культурне надбання України².

Загалом робота охоплювала декілька етапів, і, традиційно, основними елементами структури науково-допоміжного бібліографічного покажчика визначено передмову, вступну статтю, бібліографічне групування джерел (зміст), список скорочень, основну частину, іменний покажчик.

У вступній статті «Видання німецькою мовою як джерело знань про розвиток педагогічної науки в німецькомовних країнах у другій половині XIX – на початку XX ст.», підготовленої науковцем, перекладачем з німецької мови Л. Дя-

² Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне культурне надбання України: Документи педагогіко-психологічного та історико-культурного напрямку XIX–XX століття (1850–1917 рр.) ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського.

ченко (кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу педагогічного джерелознавства і біографістики ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського). Автор акцентує увагу на джерелознавчому спрямуванні вивчення оригінальних педагогічних видань німецькою мовою для забезпечення достовірності, змістовності і аргументованості результатів історико-педагогічних досліджень, обґрунтовує тезу про перебудову загальної та професійної школи, організації нових видів і типів освітніх установ, що сприяли б збагаченню педагогічної науки новими термінами [7].

Основним принципом упорядкування та групування бібліографічних записів педагогічних видань обрано бібліографічні описи документів, згруповані у наступні *сім розділів*: офіційні, наукові, виробничо-практичні, навчальні, довідкові, літературно-художні видання, епістолярні джерела, доповнені перекладами назв з німецької на українську мову; іменний покажчик, розроблений і упорядкований за абеткою німецької мови; список скорочень; ілюстративні матеріали зі світлинами автора, електронною копією обкладинки видання, бібліографічним описом німецькою мовою та анотацією українською мовою.

До змісту науково-допоміжного бібліографічного покажчика включено, враховуючи хронологічні рамки дослідження, такі документи: *монографічні видання, тематичні зібрання, багатотомні, книжкові серійні видання та продовжувані видання, окремі видані відбитки, передруки, звіти науково-дослідницьких установ, наукових товариств*.

Більш розширено розглянемо принципи відбору і бібліографічних описів матеріалів, що, певним чином, дасть можливість ідентифікувати відібрані видання:

1. Монографічні видання, тематичні зібрання

Bernheim E. *Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie: mit Nachweis der wichtigsten Quellen und Hilfsmittel zum Studium der Geschichte / von Ernst Bernheim.* – 5-te und 6-te, neu bearbeitete und vermehrte Auflage. – Leipzig : Verlag von Duncker & Humblot, (Altenburg: Piererschen Hofbuchdruckerei Stephan Geibel & Co.), 1908. – X, 842 S.

2. Багатотомні видання

Niessen, J. *Präparationen für den Unterricht in der Naturgeschichte der Volksschule: unter Zugrundelegung von Lehrausflügen, Naturbeobachtungen und Versuchen nach biologischen Gesichtspunkten. Teil II. Oberstufe. Band I / Bearbeitet von J. Niessen.* – Goslar : Richard Danehl's Verlag, 1912. – VIII, 496 S.

3. Книжкові серійні видання (бібліотеки, тематичні, типові та інші серії)

Goltz, B. *Buch der Kindheit / von Bogumil Goltz; Herausgegeben von Karl Muthesius.* – Langensalza : Hermann Beyer & Söhne (Beyer & Mann), 1908. – XVII, 282 S. – (Bibliothek Pädagogischer Klassiker: eine Sammlung der bedeutendsten pädagogischen Schriften älterer und neuerer Zeit / Herausgegeben von Friedrich Mann; Band 43).

4. Видання, що продовжуються (праці, доповіді та повідомлення, звіти науково-дослідних установ, організацій, товариств)

Hübner, O. Otto Hübner's Geographisch-statistische Tabellen aller Länder der Erde / von Otto Hübner; herausgegeben von Franz von Juraschek. – 55-te Ausgabe für das Jahr 1906. – Frankfurt a. M. : Verlag von Heirich Keller, 1906. – VII, 102 S.

5. Окремо видані відбитки, передруки, особливі відбитки

Rieppel, A. v. Die Erziehung des Industriearbeiters / von Anton von Rieppel. – Berlin : Buchdruckerei A. W. Schade, [1913]. – 27 S. – Sonderabdruck aus «Technik und Wirtschaft» Monatschrift des Vereines Deutscher Ingenieure. VI. Jahrgang, 1913. Heft VII.

Нами виділено основні групи видань, джерелами бібліографічних відомостей про які є титульний аркуш і ті елементи видання, що містять вихідні дані; за умови наявності в книжці кількох титульних аркушів, як це спостерігається в конволютах, вибирається той, що містить найповніші бібліографічні відомості³.

До *першої* групи віднесено документи офіційного характеру, що висвітлюють урядові заходи щодо організації навчального процесу, регламентації діяльності розробку законодавчої основи існування та регламентації діяльності закладів середньої та вищої освіти. Це, зокрема, видання «Розпорядження Королівського пруського Міністерства у справах культури, освіти і медицини щодо організації діяльності початкових і середніх шкіл» (Die Bestimmungen des Königlich Preussischen Ministers der geistlichen, Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten, betreffend die Volks- und Mittelschule, die Lehrerbildung und die Prüfungen der Lehrer nebst dem Gesetze über die Beaufsichtigung des Unterrichts- und Erziehungswesens sowie den wichtigsten dazu erlassenen Ministerial-Verfügungen), звіт «Нормативно-правові документи щодо організації практики в школах федеральної землі Штирія» (Gesetzliche Vorschriften über die Schulpraxis in Steiermark: Für Lehramtszöglinge des 4. Jahrganges und für Lehrer), в яких визначено основні положення діяльності закладів середньої освіти різних типів, їх роль у процесі організації їхньої діяльності та вимоги до професійної підготовки вчителів. До цього типу джерел можемо віднести «Середні школи в Австрії. Збірник нормативних документів, що регламентують діяльність гімназій (у тому числі восьмирічної реальної гімназії, реформованої реальної гімназії, вищої реальної гімназії і чотирирічної реальної гімназії), реальної школи і дівочих ліцеїв» (Die Mittelschulen Österreichs: Sammlung der Vorschriften betreffend die Gymnasien (mit Einschluß der achtklassigen

³ Методичний посібник з укладання друкованих каталогів книг громадянського друку (XVIII – початок XX ст.) із фондів бібліотек України / АПН України. ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського ; МКіТ України, НПБ України ; авт.-уклад. Р. С. Жданова ; наук. ред. П. І. Рогова ; літ. ред. Г. М. Лисиця ; відп. ред.: В. О. Кононенко, С. О. Басенко. Київ, 2005. С. 18–21.

Realgymnasien, Reform-Realgymnasien, Ober-Realgymnasien und vierklassigen Realgymnasien), Realschulen und Mädchenlyzeen).

До *другої* групи належать наукові видання диференційовані за такими типами: монографії; дисертації; тези доповідей; матеріали конференцій, з'їздів, симпозіумів, засідань, звітів; збірники наукових праць. Сконцентровано відомості про заснування наукових спільнот, функціонування та роль у розвитку наукового потенціалу педагогічної теорії і практики Й.-Ф. Гербарта (J. F. Herbart), Т. Ціллера (T. Ziller), К.-Ф. Стоя (K. V. Stoy), О. Флюгеля (O. Flügel); вміщено доповіді, проголошені на різних наукових заходах, звіти, огляди та повідомлення про діяльність наукових товариств, бібліотек, спеціалізованих кабінетів, університетів.

Третю групу джерел становлять виробничо-практичні видання. Викладено основні принципи організації народної освіти через розроблену систему підготовки практичних порадників, посібників, методичних рекомендацій та методичних посібників для забезпечення процесу організації та реорганізації освіти всіх рівнів у різних федеральних землях Німецької імперії. Зокрема, система видань, представлена у цьому розділі покажчика, розподілена за характером і цільовим призначення посібників, тобто за практичним та навчально-методичним рівнями забезпечення викладання навчальних предметів, розроблення навчальних програм і методик викладання окремих навчальних дисциплін.

Четверту групу документів складають навчальні видання. Зазначений розділ має найбільш розгалужену трьохрівневу структуру (розділи, підрозділи, рубрики), інформаційно насичену широким спектром видань різного цільового призначення, за характером навчальної інформації, структурою і конструкцією. Формування планів та програм для різних типів і рівнів шкіл Латинської вищої школи (Lateinischen Hauptschule), сільських шкіл (Landschulen), бюргерських шкіл для хлопчиків (Knaben-Bürgerschulen) відбувалося централізовано і з розробленням програм для підвищення професійної підготовки вчителів. Розроблення підручників для закладів вищої освіти розподілено за напрямом освіти: педагогічним, комерційним, сільськогосподарським; технічним, художнім та музично-драматичним. Особливості видань, що ввійшли в четвертий розділ, стосуються двох різнорівневих відомостей: по-перше, джерела, що відносяться до навчальних програм, конспектів лекцій, навчально-методичних посібників, хрестоматій і практикумів в кількісному вимірі значно перевищують підручники для закладів середньої та вищої освіти, що, на побіжний погляд автора, вказує на практичну орієнтованість зазначених видань і поступове наростання видавництва підручників, що системно викладають інформацію з певної галузі знань; по-друге, значний обсяг багатотомних серіальних видань: «Праці видатних педагогів для семінаристів та вчителів» (Schriften hervorragender Pädagogen für Seminaristen und Lehrer), Класики педагогіки (Die Klassiker der Pädagogik), Педагогічна бібліотека (Pädagogische Bibliothek); сері-

альні видання від відомих видавничих організацій: збірка творів відомих педагогів (Velhagen und Klasings Sammlung pädagogischer Schriftsteller), зібрання від видавництва Г. Ю. Гешена (Sammlung Göschen). Окрім того, з'являються багатотомні педагогічні зібрання, що друкуються спеціалізованими видавничими домами Спеціальне видання Товариства педагогічної літератури «Нові шляхи» (Ausserordentliche Veröffentlichung der pädagogischen Literaturgesellschaft «Neue Bahnen»).

Характерною особливістю і водночас і практичною цінністю підрозділу «Підручники для закладів вищої освіти» є видання, що неодноразово перевидавалися, зокрема, це стосується підручника Ернста Бернгейма «Історичні методи та філософія історії» (Lehrbuch der Historischen Methode und der Geschichtsphilosophie), підручника Германа Адальберта Даніеля «Підручник географії для вищих навчальних закладів» (Lehrbuch der Geographie für höhere Unterrichtsanstalten), підручник Раубера з анатомії людини. Зазначені підручники перевидавалися Ці підручники й посібники неодноразово перевидавалися від п'яти до 77-и перевидань (Н. А. Daniel).

П'яту групу джерел становлять довідкові видання, насамперед енциклопедичні видання загального та спеціалізованого характеру Енциклопедичний довідник з педагогіки (Encyklopädisches Handbuch der Pädagogik), Ілюстрована Всесвітня історія Спамера (Spamers Illustrierte Weltgeschichte). Словники і довідники репрезентовані багатотомними вузькоспеціалізованими виданнями соціального, природничого, історичного спрямування «Довідник з теорії виховання та навчання для вищих шкіл» (Handbuch der Erziehungs- und Unterrichtslehre für höhere Schulen). Підрозділ «Каталоги» формують довідникові джерела спеціалізованого та галузевого характеру: бібліографічні покажчики з географії, біології; ілюстровані каталоги навчальних матеріалів, звіти наукових товариств.

У шостому розділі «Літературно-художні видання» бібліографовано видання для учнів різних вікових груп, зокрема твори письменників з німецькомовних країн та інших країн Європи й Америки: збірники казок для дітей різного віку, повчальні історії та оповідання для школярів та їхніх батьків, перекладені німецькою мовою.

У сьомому розділі репрезентовано епістолярні джерела. Це невеликий за обсягом видань розділ, представлений неопублікованими листами Й. Ф. Гербарта; документи дають змогу розширити відомості про життєвий і творчий шлях видатних мислителів минулого, персоніфікувати професійну співпрацю між ними та їхній вплив на розвиток подій у суспільному житті країни. Особливої уваги заслуговує збірка неопублікованих листів Гербарта та листів, адресованих йому (Ungedruckte Briefe von und an Herbart). В Хронологічному покажчику листів Й. Ф. Гербарта, розміщеному в кінці книжки, простежуємо імена його учнів та прихильників, власне, сама форма епістоляріїв несла в собі більше,

ніж вияв певних взаємовідносин, а спосіб викладу власних ідей, що було розповсюдженою практикою розповсюдження, поширення своїх ідей.

Окреслюючи особливості упорядкування науково-допоміжного покажчика, ми знову повертаємося до встановлення певних узагальнень відносно структурних, змістових та ілюстративних компонентів.

По-перше, удосконалено методику опрацювання рідкісних видань іноземними мовами, що поєднує основні етапи бібліографування документів із застосуванням традиційної технології опрацювання видань «de visu» і з використанням інформаційних можливостей бази даних «Рідкісні видання», що уможливило комплексне ознайомлення, відбір та бібліографічну характеристику джерел.

По-друге, рідкісні видання іноземними мовами включають багатоманітний типовидовий склад документів, зокрема: багатотомні, книжкові серійні видання та продовжувані видання, окремі видані відбитки, передруки, бібліографічні каталоги, енциклопедії, хрестоматії, словники, звіти науково-дослідницьких установ, наукових товариств. З урахуванням бібліографічних особливостей зазначених документів, упорядники зазначали вмотивованість випадків відходу від стандартів, вказуючи ті положення в бібліографічному описі, що мають багатоваріантні рішення.

По-третє, для уточнення вже відомих бібліографічних відомостей або отримання відсутніх було використано бібліотечні каталоги, довідкові видання та інші джерела поза книгою, насамперед німецькомовні онлайн-каталоги: OPACplus, MDZ (Münchener DigitalisierungsZentrum).

Висновки. Узагальнюючи результати упорядкування науково-допоміжного бібліографічного покажчика «Німецькомовні педагогічні видання другої половини XIX – початку XX ст. у фонді ДНПБ України ім. В. О. Сухомлинського», варто наголосити на науковій цінності і значущості проведеного історико-бібліографічного дослідження, що впливає з кількох важливих міркувань: у ході бібліографічного аналізу встановлено або не підтверджено авторство того чи іншого джерела; власне, на основі отриманого досвіду опрацювання джерел можемо спостерігати формування тенденції до збільшення ряду джерел, створених групою авторів, редакторський штат видань має стійку тенденцію до розширення кількісного складу редакторів, упорядників для виконання локальних функцій. Це стосується участі в написанні передмови або вступного слова. Досить дискусійним залишається твердження про те, що встановлення авторів німецькомовних педагогічних видань, уточнення їхніх біографічних даних (освіта, професія, посада, конфесійна належність) має принципове значення для аналізу джерел та ідентифікації автора.

Педагогічні видання німецькою мовою з колекції рідкісних видань фонду ДНПБ України стануть інноваційним інформаційним ресурсом для поглиблення знань тих, хто вивчає історію зарубіжної педагогіки та освіти, налаштовує дослідників до осягнення історичних особливостей розвитку європейської пе-

дагогічної думки та освіти; сприятиме інформаційному забезпеченню наукових досліджень; слугуватиме цінним джерелом інформації для користувачів при проведенні міждисциплінарних досліджень. Інформаційний потенціал систематизованих джерел може використовуватися для створення локальних, обмежених певним тематичним контуром збірань, що розміщуватимуться в мережі і розраховані для цільових груп користувачів.

Список використаної літератури

1. *Березівська Л. Д.* Діяльність Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського НАПН України: здобутки та перспективи / Л. Д. Березівська, С. В. Тарнавська // *Вісн. НАПН України*. – 2022. – Вип. 4 (1). – С. 4–5.
2. *Бондар Н.* Бібліотека Унівської Свято-Успенської Лаври: Стародруки, рідкісні видання і рукописи: каталог / уклад Ю. Ясіновський ; Ін-т церк. музики Україн. католиц. ун-ту. – Львів : Вид-во Львів. Політехніки. – 2017. – 295 с.
3. *Вернигора Н. М.* [Рецензія] / Н. М. Вернигора // *Інтегровані комунікації*. – 2019. – Вип. 5. – С. 46–47. – Рец. на кн.: Дениско Л. М., Рудакова Ю. К. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : каталог / Л. М. Дениско, Ю. К. Рудакова. Київ, 2017. 350 с. – Режим доступу: <https://intcom.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/108> (дата звернення: 06.06.2022). – Назва з екрана.
4. *Дікунова О.* Створення бібліографічних покажчиків – складник інформаційно-бібліографічної діяльності бібліотеки вишу / О. Дікунова, О. Лебедюк // *Бібл. вісн.* – 2016. – № 5. – С. 14–19.
5. *Домбровська Л.* Науково-інформаційний потенціал українських журналів педагогічної тематики другої половини XIX – початку XX століття: з фонду Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського / Л. Домбровська // *Вісн. Кн. палати*. – 2010. – № 2. – С. 37–41.
6. *Дроздовська О.* Українські часописи повітових міст Галичини (1865–1939 рр.) : іст.-бібліогр. дослідж. / О. Дроздовська ; НАН України, Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2001. – 364 с. – (Періодичні видання міст України).
7. *Дяченко Л. М.* Оригінальні німецькомовні видання як джерело знань про розвиток педагогічної науки в Німеччині в кінці XIX – на початку XX ст. / Л. М. Дяченко // *Наук.-пед. студії*. – 2021. – Вип. 5. – С. 20–29.
8. *Іващенко В. М.* Зібрання рідкісних і цінних видань у фондах мережі освітянських бібліотек: результати дослідження / В. М. Іващенко, Р. І. Палійчук // *Вісн. Кн. палати*. – 2013. – № 1. – С. 1–4.
9. *Ковальчук Г.* Інтеграція інформаційних ресурсів рідкісних видань, бібліотечних збірань та історичних колекцій / Г. Ковальчук, І. Римарович // *Бібл. вісн.* – 2006. – № 6. – С. 18–19.
10. *Мацібора Н. Г.* Збереження і використання культурного спадку з фондів освітянських бібліотек України / Н. Г. Мацібора // *Інформац. технології і засоби навчання*. – 2014. – Т. 42, вип. 4. – С. 141–149.
11. *Мацібора Н.* Інформаційний ресурс Державної науково-педагогічної бібліотеки України імені В. О. Сухомлинського: історія й сучасність / Н. Мацібора // *Бібл. вісн.* – 2019. – № 4. – С. 34–40.
12. *Попик В. І.* Здобутки та перспективні завдання бібліотечної біографіки / В. І. Попик // *Укр. біографістика*. – 2015. – Вип. 12. – С. 9–41.
13. *Сак О.* Зібрання рідкісних і цінних видань у фондах Херсонської ОУНБ ім. О. Гончара (до 135-річчя заснування книгозбірні) / О. Сак // *Бібл. вісн.* – 2007. – № 5. – С. 42–47.
14. *Файфер Н.* Фонд рідкісних та цінних видань іноземними мовами Державної науково-педагогічної бібліотеки України ім. В. О. Сухомлинського: стан і перспективи розвитку / Н. Файфер, О. Дроншкевич, І. Білоцерківець // *Бібл. вісн.* – 2014. – № 1. – С. 17–21.
15. *Ціборовська-Римарович І. О.* Книжковий фонд відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерельна база історичних досліджень / І. О. Ціборовська-Римарович // *Рукопис. та книжк. спадщина України*. – Київ, 2007. – Вип. 12. – С. 52–69.

References

- [1]. Berezivska L. D., Tarnavska S.V. Diialnist Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V.O. Sukhomlynskoho NAPN Ukrainy: zdobutky ta perspektyvy [Activities of the V.O. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine of NAPS of Ukraine: achievements and prospects]. *Visnyk NAPN Ukrainy* [Herald of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine]. 2022, no. 4 (1), pp. 4–5.
- [2]. Bondar N. *Biblioteka Univskoi Sviato-Uspenskoï Lavry: Starodruky, ridkisni vydannia i rukopysy: kataloh* [Library of the Univ Holy Dormition Lavra: Old prints, rare editions and manuscripts: Catalog]. Lviv, 2017, 295 p.
- [3]. Vernyhora S.M. Retsenziia [Review]. *Integrovani komunikacii* [Integrated communications]. 2019, no. 5, pp. 46–47.
- [4]. Dikunova O., Lebediuk O. Stvorennia bibliohrafichnykh pokazchchykiv – skladnyk informatsiino-bibliohrafichnoi diialnosti biblioteki vyshu [Scientific and information potential of Ukrainian journals of pedagogical subjects of the second half of the XIX-beginning of the XX century: from the fund of the V.O. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine]. *Biblioteknyi visnyk* [Library Bulletin], 2016, no. 5, pp. 14–19.
- [5]. Dombrovska L. Naukovo-informatsiinyi potentsial ukrainskykh zhurnaliv pedahohichnoi tematyky druhoi polovyny XIX – pochatku XX stolittia: z fondu Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V.O. Sukhomlynskoho [The scientific and informational potential of Ukrainian pedagogical journals of the second half of the 19th and early 20th centuries: from the fund of the State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine named after V.O. Sukhomlinskyi]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty* [Bulletin of the Book Chamber], 2010, no. 2, pp. 37–41.
- [6]. Drozdovska O. *Ukrainski chasopysy povitovykh mist Halychyny (1865–1939 rr.): istoriko-bibliohrafichni doslidzhennia* [Ukrainian magazines of county towns of Galicia (1865–1939): historical and bibliographical research]. Lviv, 2001, 364 p.
- [7]. Diachenko L.M. Oryhinalni nimetskomovni vydannia yak dzherelo znan pro rozvytok pedahohichnoi nauky v Nimechchyni v kintsi XIX – na pochatku XX st. [Original German-language publications as a source of knowledge about the development of pedagogical science in Germany in the late XIX – early XX centuries]. *Naukovo-pedagoghichni studii* [Research and educational studies], 2021, no. 5, pp. 20–29.
- [8]. Ivashchenko V. M., Paliichuk R.I. Zibrannia ridkisnykh i tsinnykh vydan u fondakh merezhi osvitiatskykh bibliotek: rezultaty doslidzhennia [Collection of Rare and valuable publications in the funds of the network of educational libraries: research results]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty* [Bulletin of the Book Chamber], 2013, no. 1, pp. 1–4.
- [9]. Kovalchuk H., Rymarovykh I. Intehratsiia informatsiinykh resursiv ridkisnykh vydan, biblioteknykh zibran ta istorychnykh kolekcii [Integration of information resources of rare publications, library collections and historical collections]. *Biblioteknyi visnyk* [Library Bulletin], 2006, no. 6. p. 18–19.
- [10]. Matsibora N.H. Zberezhennia i vykorystannia kulturnoho spadku z fondiv osvitiatskykh bibliotek Ukrainy [Preservation and use of cultural heritage from the funds of educational Libraries of Ukraine]. *Informacijni tekhnologhiji i zasoby navchannja* [Information Technologies and Learning Tools], 2014, vol. 42, iss. 4, pp. 141–149.
- [11]. Matsibora N. Informatsiinyi resurs Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy imeni V.O. Sukhomlynskoho: istoriia y suchasnist [Information resource of the V.O. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine: history and modernity]. *Biblioteknyi visnyk* [Library Bulletin], 2019, no. 4, pp. 34–40.
- [12]. Popyk V.I. Zdobutky ta perspektyvni zavdannia biblioteknoi biohrafiky [Achievements and perspective tasks of library biography]. *Ukrainsjka bioghrafistyka* [Biographistica Ukrainica], 2015, no. 12, pp. 9–41.
- [13]. Sak O. Zibrannia ridkisnykh i tsinnykh vydan u fondakh Khersonskoi OUNB im. O. Honchara (do 135-richchia zasnuvannia knyhozborni) [Collection of rare and valuable publications in the funds of the Kherson OUNB O. Honchar (to the 135th anniversary of the book collection)]. *Biblioteknyi visnyk* [Library Bulletin], 2007, no. 5, pp. 42–47.
- [14]. Faifer N., Dronshkevych O., Bilotserkivets I. Fond ridkisnykh ta tsinnykh vydan inozemnyimi movamy Derzhavnoi naukovo-pedahohichnoi biblioteki Ukrainy im. V.O. Sukhomlynskoho: stan i perspektyvy rozvytku [Fund of Rare and valuable publications in foreign languages of the V.O. Sukhomlinsky State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine: state and prospects of development]. *Biblioteknyi visnyk* [Library Bulletin], 2014, no. 1, pp. 17–21.
- [15]. Tsiborovska-Rymarovykh I.O. Knyzhkovyi fond viddilu starodrukiv ta ridkisnykh vydan Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V.I. Vernadskoho yak dzherelna baza istorychnykh doslidzen [Book fund of the department of old prints and Rare editions of the National Library of Ukraine named V.I. Vernadsky as a source base of historical research]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshhyna Ukrainy* [Manuscript and Book Heritage of Ukraine], 2007, no. 12, pp. 52–69.

Надійшла 16.06.2022 р.

Kropocheva N. M.,

Research Officer

Department of scientific and educational information resources

V. Sukhomlynskyi State Scientific Pedagogical Library of Ukraine,

9 M. Berlynskoho St., Kyiv, 04060, Ukraine

tel.: +38 (096) 503 51 45

e-mail: veritas59@i.ua

**DEVELOPMENT OF THE INFORMATION POTENTIAL
OF PEDAGOGICAL PUBLICATIONS XIX – THE BEGINNING
OF THE XX CENTURY (BASED ON THE MATERIALS OF THE
COLLECTION OF RARE PUBLICATIONS THE FOUNDATION
OF THE V. O. SUKHOMLYNSKY STATE SCIENTIFIC
AND PEDAGOGICAL LIBRARY OF UKRAINE)**

Summary

A structural and semantic analysis of the scientific and auxiliary bibliographic index “Pedagogical publications in German in the second half of the nineteenth century. – 1917 in the fund of the V. O. Sukhomlynskyi State Scientific and Pedagogical Library of Ukraine. The main textual, typical features and innovative methods practiced in the process of its compilation are considered, namely: a professional translation of the titles of eight hundred and twenty editions from German into Ukrainian was prepared, illustrative appendices to the scientific and auxiliary bibliographic index were developed. Theoretical principles of bibliographic identification, selection and further bibliographic processing of documents are outlined. The directions of elaboration of rare editions from the collection «Editions of the XVII – early XX centuries. in foreign languages» of the fund of the V. Sukhomlynskyi State Scientific Pedagogical Library of Ukraine during 2005–2018. German-language pedagogical publications of the second half of the XIX century are presented. – early XX century. through the prism of bibliographic reconstruction of pedagogical sources. It is established that the most constructive for this genre of publication, taking into account the subject of research, is the systematization of selected publications by type and composition and according to the nature of information. Their value as a source base for scientific research is described.

Keywords: Rare editions, collection «Editions of the XVII – early XX centuries foreign languages», scientific and auxiliary bibliographic index.

ІННОВАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В БІБЛІОТЕЧНІЙ СПРАВИ

УДК 025.26:027.7(477.74–2)

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267817](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267817)

Данилюк Наталія Євгенівна,

завідувач відділу комплектування Наукової бібліотеки
Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082, Україна
тел.: (048) 722 12 10
e-mail: komplekt@onu.edu.ua

ОБМІННИЙ ФОНД НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ – ВІЗИТНА КАРТКА УНІВЕРСИТЕТУ

У статті йдеться про організацію та досвід функціонування обмінного фонду як частини обмінно-резервного фонду наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Охарактеризовано склад обмінного фонду НБ для привернення уваги потенційних партнерів з книгообміну. Проаналізовано роль сучасних фахових періодичних видань університету в складі обмінного фонду. Виявлено зв'язок видавничої діяльності співробітників університету з поповненням фонду наукової бібліотеки університету сучасними виданнями провідних вишів України.

Ключові слова: обмінний фонд, обмінно-резервний фонд, книгообмін, Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Сучасні бібліотечні установи приймають виклики часу, інформаційного, технологічно розвинутого, цифрового, електронного, тому набувають нових функцій, виконують нові завдання, знаходять нові форми діяльності. Але постійною та незмінною лишається кумулятивна функція, тобто формування, накопичення, систематизація, аналітико-синтетична обробка й організація збереження документальних ресурсів. Виконуючи цю функцію, бібліотеки збирають документи, що були створені в різних країнах у різний час різними авторами, різні за змістом та формою [5]. Йдеться звичайно ж про бібліотечний фонд¹, частиною якого є обмінний фонд.

Не так часто можна зустріти публікації щодо цієї теми. Більше уваги приділяється наразі формуванню фондів електронних ресурсів бібліотек, баз даних, повнотекстових видань вільного доступу. Але ж неможна забувати про традиційні функції та завдання бібліотек, про їх книжкові фонди, що мають виключне значення для формування національного культурного надбання держави.

Обмінний фонд (далі – ОФ) Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова є частиною Обмінно-резервного фонду².

¹ Бібліотечний фонд – упорядковане зібрання документів, що зберігається в бібліотеці [1, с. 1].

² Резервний фонд – допоміжна частина фонду бібліотеки, що використовується для заміни в основному та підсобних фондах бібліотеки та її філій втрачених користувачами або зношених документів, а також при створенні нових філій [14].

Фонд призначено для обміну, перерозподілу, безкоштовного передання документів бібліотекам, установам, організаціям та реалізації населенню [13]. Останнім часом комплектування бібліотек ЗВО науковою та навчальною літературою зазнає певних труднощів внаслідок обмеження коштів, тому в комплектуванні сучасної бібліотеки велику роль відіграє книгообмін.

За мету статті ми поставили, по-перше, розкриття та узагальнення поняття «обмінний фонд бібліотеки», по-друге, опис досвіду функціонування ОФ у Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова, а також розкриття складу ОФ НБ для привернення уваги потенційних партнерів з книгообміну.

Уперше на законодавчому рівні право безкоштовно передавати літературу із фондів одних бібліотек іншим було надано у 1959 році з прийняттям спеціальної постанови уряду СРСР «Про використання книжкових фондів бібліотек». Саме тоді обмінні фонди набули правового статусу. Документи стали перерозподілятися через обмінно-резервні фонди бібліотек. Цей процес дозволив зберегти великі масиви видань, які були непрофільні та дублетні в одних бібліотеках, але були потрібні іншим [13].

Відповідно до статті 4 Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» було розроблено та Наказом Міністерства культури України (№ 1131 від 31.10.2017) затверджено «Порядок використання документів через обмінні бібліотечні фонди». Згідно цьому Порядку «до обмінного бібліотечного фонду включаються документи: дублетні, непрофільні і маловживані, які були вилучені з інших фондів бібліотеки; видані фондоутримувачем та призначені ним для розповсюдження через обмінні фонди; отримані безоплатно від фізичних та юридичних осіб для розповсюдження» [2]. Цей Порядок визначає механізм використання документів, які знаходяться в обмінних бібліотечних фондах. Згідно Закону України «Про бібліотеки та бібліотечну справу» ОФ – відокремлена частина бібліотечного фонду, що використовується для обміну чи безкоштовної передачі [1, ст. 18].

Основними завданнями ОФ бібліотек України є:

- сприяння раціональному використанню бібліотечних ресурсів держави;
- сприяння формуванню, доукомплектуванню та поліпшенню якісного складу діючих фондів бібліотек країни;
- участь у міжнародному співробітництві у сфері зміцнення культурних зв'язків [13].

Перші згадки про обмін в «основній бібліотеці» Новоросійського університету ми зустрічаємо в праці О. І. Маркевича «Двадцятипятилетие Императорского Новороссийского университета» [4]. Ще в 1866–1867 роках було зроблено перші спроби здійснити обмін дублетними виданнями між бібліотекою Новоросійського університету та Віленською Публічною бібліотекою. Ця спроба не вдалась, одною з причин була відсутність в Віленській бібліотеці каталогів для ознайомлення [4, с. 599].

П. С. Шестериков у праці «Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России» (Одеса, 1915) одним з шляхів поповнення бібліотечного фонду Бібліотеки Імператорського Новоросійського університету називає обмін. Також в цій праці є відомості про «відділ дублетів» [15, с. 186].

У Звітах Бібліотеки Одеського Державного університету починаючи з 1939 року одним з джерел поповнення фонду є обмін з іншими науковими закладами [11, с. 2]. Згідно звіту, у 1947 році було упорядковано основні та допоміжні фонди, опрацьовано необроблений фонд. Було виділено дублетний та резервний фонди. На основі допоміжних фондів було упорядковано і описано монографічний обмінний фонд та виділено обмінний фонд періодичних видань. З 1947 року в звітах згадується поповнення основного фонду за рахунок дублетного та резервного фондів [12, с. 7].

Обмінний фонд великої бібліотеки формується десятиріччями, це гнучка та рухлива структура, яка постійно оновлюється. З середини ХХ сторіччя склад книг в обмінному фонді оновився декілька разів, до фонду завжди надходять видання, якими університет може пишатися.

Сучасний шар обмінного фонду складається переважно з дублетних видань університету. Але так було не завжди. Раніше обмінний фонд складався з надходжень з інших установ, навчальних закладів, бібліотек, дарунків, які виявились дублетними виданнями. Окремий шар фонду – це періодичні видання ХІХ – середини ХХ сторіччя. Це, якщо можливо так сказати, пасивна (резервна) частина обмінного фонду, яка є у кожній великій бібліотеці. Слід сказати, що «історичний» резервний шар обмінно-резервного фонду постійно переглядається та редагується, найбільш цінні видання переводяться до основного фонду наукової бібліотеки. За останні роки з обмінно-резервного фонду до основного переведено більше трьох тисяч примірників книжкових та періодичних видань, які мають історичну та наукову цінність. Але є й морально застарілі видання, які на сьогодні втратили свою актуальність та підлягають вилученню.

За видами друкованої продукції в обмінному фонді зібрано книги, брошури, періодичні та продовжувані видання. За складом обмінний фонд дуже різноманітний. До обмінного фонду потрапляють переважно монографії, бібліографічні видання, ювілейні збірки, але є й художня література. В резервній частині обмінно-резервного фонду присутня велика кількість підручників, переважно іноземними мовами та іншомовні періодичні видання.

Найбільш активна частина обмінного фонду – сучасні періодичні видання Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Ці видання, майже з видавництва потрапляють до обмінного фонду, каталогізуються, розподіляються за адресатами, на них складаються певні документи, та в короткі строки надсилаються партнерам. Наукова бібліотека має низку постійних бібліотек-партнерів ЗВО України, з якими здійснює книгообмін. Такий шлях розпо-

всюдження фахових періодичних видань сприяє посиленню наукового впливу науковців Одеського національного університету в професійному середовищі.

Протягом останніх років, коли фінансування значно зменшилося, до обмінного фонду надходять лише найкращі та найцінніші видання. Сьогодні обмінний фонд наукової бібліотеки налічує більше чотирнадцяти тисяч примірників. Активний шар – це близько трьохсот назв у понад чотирьох тисячах примірників – переважно видання останніх років.

Розкриття змісту обмінного фонду забезпечується за допомогою довідкового апарату, який складається з карткових каталогів – алфавітного і топографічного. «Історична» частина обмінного фонду має систематичний каталог. Сучасна частина подана на сайті Наукової бібліотеки ОНУ імені І.І. Мечникова у розділі «Обмінно-резервний фонд» «Обмінний фонд» Інформація про фонди представлена у вигляді неанотованих бібліографічних списків книг та періодичних видань. Література розміщена за чотирма розділами: загально університетські видання [9], видання гуманітарного напрямку [7], видання природничих факультетів [11], власні видання Наукової бібліотеки університету [8]. На полицях ОФ сучасна література розміщена за такими самими розділами. Новим надходженням присвоюється поточний номер, за яким кожний примірник записується до книги обліку ОФ. Цей фонд традиційно не інвентаризується. Він відокремлений від основного фонду та не використовується для обслуговування читачів. Коли здійснюється передача окремого примірника за книгообміном, його номер викреслюється з карткових каталогів та з книги обліку, у книзі робиться запис дати та номеру акту передачі. Акти після підпису партнерами передаються до матеріального відділу університету.

Управління ОФ Наукової бібліотеки ОНУ імені І.І. Мечникова здійснює відділ комплектування.

Сучасний обмінний фонд має декілька справжніх перлин. Це видання, які висвітлюють історію Одеського національного університету, деякі монографії, які свого часу друкувалися невеликим накладом, та інші видання, значення яких важко переоцінити.

В цьому списку почесне місце займає оновлене та доповнене видання «Професори Одеського національного університету імені І.І. Мечникова: біографічний довідник у 2 т.»³, видання викладачів історичного факультету «*Nonogis causa*: почесні члени, доктори, професори Одеського національного університету імені І.І. Мечникова: до 155-річчя від дня заснування»⁴, «Випускники Одеського національного університету імені І.І. Мечникова: енциклопедичний

³ Професори Одеського національного університету імені І.І. Мечникова : біогр. довід. : у 2 т. / ОНУ ім. І.І. Мечникова, Наук. б-ка ; упоряд. та бібліогр. ред.: О.С. Мурашко, В.П. Пружина, В.В. Самодурова ; голов. ред. І.М. Коваль ; відп. ред. М.О. Подрезова. Одеса, 2020.

⁴ Музичко О.Є. *Nonogis causa*: почесні члени, доктори, професори Одеського національного університету імені І.І. Мечникова : біогр. довід.: до 155-річчя від дня заснування ОНУ ім. І.І. Мечникова / О.Є. Музичко, О.О. Синявська, В.М. Хмарський ; голов. ред. І.М. Коваль ; ОНУ ім. І.І. Мечникова, Ф-т історії та філософії, Каф. історії України. Одеса, 2020. 306 с.

словник»⁵, низка ювілейних видань, присвячених історії Одеського університету різних десятиріч [9].

Частина обмінного фонду, яка присвячена гуманітарним наукам містить, між іншим, збірку документально-художніх нарисів «Історія філологічного факультету [ОНУ ім. І. І. Мечникова]»⁶, декілька художніх збірок викладачів філологічного факультету та факультету романо-германської філології, дослідження з української та іноземних мов, світової літератури, компаративістики. Збірки статей, які висвітлюють сучасний літературний процес та культурний і літературний процеси в історичному аспекті [7]. Має велику наукову та практичну цінність не лише для філологів-діалектологів, але й для етнографів та істориків «Словник українських говорів Одещини», який містить близько 5000 слів⁷. Історія Одеси, Одещині, Півдня України представлена в обмінному фонді Наукової бібліотеки низкою праць викладачів факультету історії та філософії Одеського національного університету [7].

Справжні книжкові перлини вийшли в серії «Розвиток науки в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова». Наприклад, двотомник «Історія кафедри української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: персоналії і факти»⁸ посів III місце в номінації «Збірник біобібліографічних матеріалів» у II Всеукраїнському бібліотечному «Бібліографічному рейтингу – 2018», отримав Диплом учасника топ-10 I Всеукраїнського бібліотечного «Біографічного Рейтингу – 2017» у номінації «Збірник біобібліографічних матеріалів» та став лауреатом конкурсу «Краща книга виставки», що проходив у рамках XX Всеукраїнської виставки-форуму «Українська книга на Одещині» у номінації «Довідкове видання». Інші видання цієї серії присвячені як окремим науковцям – історичним постатям в різних галузях⁹, так і цілим підрозділам університету, які яскраво сяють на тлі сучасно-

⁵ Випускники Одеського національного університету імені І.І. Мечникова: енциклопед. слов. / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; авт. вступ. ст. та голов. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; редкол.: В. В. Глебов [та ін.] ; бібліогр. ред. О. С. Мурашко ; упоряд.: В. П. Пружина, В. В. Самодурова. Одеса, 2019. 699 с.

⁶ Історія філологічного факультету [ОНУ ім. І. І. Мечникова] : зб. документально-худож. нарисів / ОНУ ім. І. І. Мечникова ; відп. ред. Є. М. Черноіваненко. Одеса, 2012. 119 с.

⁷ Словник українських говорів Одещини: близько 5000 слів / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Філол. ф-т, Каф. укр. Мови ; за ред. О. І. Бондаря. Одеса, 2011. 222 с.

⁸ Історія кафедри української літератури Одеського національного університету імені І. І. Мечникова: персоналії і факти : у 2 т. / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка, Філол. ф-т ; авт. вступ. ст. та ідеї В. П. Саенко ; упоряд. та бібліогр. ред.: В. П. Пружина, Т. С. Кара ; голов. ред. І. М. Коваль ; наук. ред. Є. М. Черноіваненко ; відп. ред. М. О. Подрезова. Одеса, 2018. (Розвиток науки в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова ; вип.: Філологія).

⁹ Дьомін О. Б. Шукач слов'янських скарбів В. І. Григорович / О. Б. Дьомін, М. В. Алексеєнко ; наук. ред. В. О. Колесник ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. Г. В. Великодніа ; авт. передм. І. М. Коваль ; ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. Одеса, 2015. 480 с. (Розвиток науки в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова ; вип.: Славістика) ; Напередодні апогею: одеські роки філософа і психолога – професора Миколи Яковича Грота (1883–1886) / В. І. Подшивалкіна [та ін.] ; упоряд.: В. В. Самодурова, О. С. Мурашко ; наук. ред. В. М. Хмарський ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. Г. П. Бахчиванжи ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. Одеса, 2016. 454 с. (Розвиток науки в Одеському національному університеті імені І. І. Мечникова ; вип.: Психологія. Філософія) ; Научное наследие Н. Н. Ланге в университетской библиотеке / авт.-сост.: В. И. Подшивалкина [и др.] ; библиогр.

го наукового небосхилу¹⁰. Всі видання цієї серії представлені в ОФ Наукової бібліотеки.

Особливу увагу привертають видання наукового проекту «Острів Зміїний». Цей науковий проект поєднує в собі п'ять монографій, які висвітлюють різні аспекти дослідження острова. Всі монографії присутні в ОФ: «Острів Зміїний. Інформаційні джерела», «Острів Зміїний. Історія та археологія», «Острів Зміїний. Рослинний і тваринний світ», «Острів Зміїний. Абіотичні характеристики», «Острів Зміїний. Екосистема прибережних вод»¹¹.

Крім того ОФ містить цікаві видання, присвячені окремим навчальним підрозділам (кафедрам, факультетам) та науково-дослідним підрозділам університету. Ці видання висвітлюють багаторічну плідну працю науковців і співробітників Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Окремої уваги заслуговують власні видання Наукової бібліотеки, які представлені в ОФ. Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова має багатий та цінний фонд, який потребує не лише належного зберігання, а й дослідження. Вивчення власного фонду фахівцями бібліотеки розвивається різними напрямками. Дослідженню іменних колекцій присвячені праці відділу рідкісних книг та рукописів. Ось деякі з них: «Шедеври в колекціях університетської бібліотеки: західноєвропейська гравюра XV–XIX століть: каталог-альбом»¹², «Польські стародруки з колекцій університетської бібліотеки: каталог»¹³, «Книжкові пам'ятки Наукової бібліотеки Одеського національного університету: путівник»¹⁴. Видання «Рідкісні французькі видання XVI–XVIII ст.

ред. В. В. Самодурова ; отв. ред. М. А. Подрезова ; Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова, Наук. б-ка. Одесса, 2010. 350 с. (Развитие науки в Одесском (Новороссийском) университете ; вып. : Психология).

¹⁰ Вклад физиков Одесского (Новороссийского) университета в развитие науки в Одессе, 1920–1933 / авт.-сост.: М. А. Подрезова [и др.] ; науч. ред. В. А. Смынгина ; библиогр. ред. О. В. Суровцева ; ОНУ им. И. И. Мечникова. Одесса, 2010. 326 с. (Развитие науки в Одесском (Новороссийском) университете ; вып. : Физика) ; Науки про Землю в Одеському (Новоросійському) університеті / С. А. Черкез [та ін.] ; наук. ред.: М. О. Подрезова, О. Г. Топчів ; бібліогр. ред. В. В. Самодурова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2010. 102 с. (Розвиток науки в Одеському (Новоросійському) університеті ; вип. : Географічні та геологічні науки).

¹¹ Острів Зміїний. Інформаційні джерела = Zmiinyi Island. Informational sources / В. А. Сминтина [та ін.] ; авт.-уклад.: В. В. Самодурова [та ін.] ; відп. ред. М. О. Подрезова. Одеса, 2008. 389 с. ; Острів Зміїний. Історія та археологія = Zmiinyi Island. History and archaeology / В. А. Сминтина [та ін.] ; відп. ред. О. В. Сминтина ; ОНУ ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2008. 175 с. ; Острів Зміїний. Рослинний і тваринний світ = Zmiinyi Island. Flora and fauna / В. А. Сминтина [та ін.] ; відп. ред. В. О. Іваниця. Одеса, 2008. 178 с. ; Острів Зміїний. Абіотичні характеристики = Zmiinyi Island. Abiotic characteristics / В. А. Сминтина [та ін.] ; відп. ред. В. І. Медінець ; ОНУ ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2008. 171 с. ; Острів Зміїний. Екосистема прибережних вод = Zmiinyi Island. Ecosystem of coastal waters / В. А. Сминтина [та ін.] ; відп. ред. В. І. Медінець ; ОНУ ім. І. І. Мечникова. Одеса, 2008. 228 с.

¹² Шедеври в колекціях університетської бібліотеки: західноєвропейська гравюра XV–XIX століть = Masterpieces in the University Library collections: western european prints of the XV–XIX centuries : каталог-альбом / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; упоряд.: О. В. Полевщикова [та ін.] ; пер. англ.: О. В. Полевщикова, О. Л. Ляшенко ; відп. ред. М. О. Подрезова. Одеса, 2015. 146 с. (Музеї Одеського національного університету імені І. І. Мечникова ; вип. : Музей книги).

¹³ Польські стародруки з колекцій університетської бібліотеки = Starodruki polskie ze zbiorów biblioteki uniwersyteckiej : каталог / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; упоряд., пер. укр., пол. Г. В. Великодна ; наук. ред. В. Валецький ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. О. В. Полевщикова ; наук. консультант С. Сієсс-Кшишковський. Вид. 2-ге, допов. Одеса, 2019. 391 с.

¹⁴ Книжкові пам'ятки Наукової бібліотеки Одеського національного університету : путівник / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; упоряд.: М. В. Алексеєнко, Г. В. Великодна, О. В. Полевщикова ; авт. передм. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова. Одеса, 2019. 178 с.

в зібраннях Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова»¹⁵ та «Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова»¹⁶ висвітлюють певні епохи розвитку друкарської справи та книговидання італійських та французьких видавців, у покажчиках представлені книги з різних галузей знань. Матеріали чотирьох Міжнародних книгознавчих читань «Стародруки і рідкісні видання в університетській бібліотеці» також представлені в ОФ Наукової бібліотеки [8]. Особливе місце займають дослідження української книги з фондів Наукової бібліотеки, наприклад, «Історія України в книжкових пам'ятках XVII–XVIII ст. З колекції Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова: зб. наук. праць»¹⁷ розкриває один із важливих періодів української історії XVIII ст.

Користуючись різноманітними фондами Наукової бібліотеки співробітники інформаційно-бібліографічного відділу видають бібліографічні покажчики, присвячені відомим професорам та викладачам університету. Крім персональних покажчиків, в ОФ знаходяться й тематичні. Наприклад, «Причерноморские немцы в жизни и деятельности г. Одессы и региона 1803–2003», «Юдаїка в Науковій бібліотеці ОНУ імені І. І. Мечникова» тощо [8], які створено на основі документів, що зберігаються у фондах Наукової бібліотеки. Видання «Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета (1865–1920): материалы к истории Одесского национального университета им. И. И. Мечникова»¹⁸, яке представлено в ОФ Наукової бібліотеки, користується попитом у істориків, книгознавців, краєзнавців та бібліофілів. Монографія «Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017»¹⁹ розглядає етапи створення та становлення бібліотеки, висвітлює 200-літню плідну працю співробітників Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

¹⁵ Рідкісні французькі видання XVI–XVIII ст. в зібраннях Наукової бібліотеки Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; авт. вступ. ст. та упоряд. О. В. Полевщикова ; відп. ред. В. А. Сминтина ; наук. ред. О. О. Радзиховська ; ред.-бібліогр. М. О. Подрезова. Одеса, 2000. 72 с.

¹⁶ Італійська книга епохи Відродження у фондах Наукової бібліотеки ОНУ ім. І. І. Мечникова / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; упоряд. С. В. Савельєва ; відп. ред. В. А. Сминтина ; наук. ред., авт. вступ. ст., пер. лат. та італ. текстів О. О. Радзиховська ; ред.-бібліогр. М. О. Подрезова. Одеса, 2001. 88 с.

¹⁷ Історія України в книжкових пам'ятках XVI–XVII ст. З колекції Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова : зб. наук. пр. / Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка ; упоряд.: О. В. Полевщикова [та ін.] ; наук. ред. В. М. Хмарський ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред.: О. С. Мурашко, В. С. Кочмар. Одеса, 2011. 330 с. ; Історія України в книжкових пам'ятках XVII–XVIII ст. З колекції Наукової бібліотеки ОНУ імені І. І. Мечникова : зб. наук. праць / ОНУ ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка [та ін.] ; авт. розд.: О. А. Бачинська, Т. В. Чухліб ; упоряд. С. В. Бережок ; наук. ред., комент. О. А. Бачинська ; відп. ред. М. О. Подрезова ; бібліогр. ред. Г. В. Великодна ; пер. з фр. та ред. Л. С. Дімова [та ін.]. Одеса, 2015. 421 с.

¹⁸ Дарители Научной библиотеки Одесского (Новороссийского) университета (1865–1920): материалы к ист. Одесского нац. ун-та им. И. И. Мечникова / Одес. нац. ун-т им. И. И. Мечникова, Науч. б-ка ; сост.: Е. В. Полевщикова [и др.] ; науч. ред. В. А. Смынгина ; библиогр. ред. М. А. Подрезова. Одесса, 2005. 422 с.

¹⁹ Два століття служіння книзі. Історія Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, 1817–2017 / М. В. Алексеєнко [та ін.] ; авт. вступ. ст. та наук. ред. І. М. Коваль ; відп. ред. М. О. Подрезова ; Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, Наук. б-ка. Одеса, 2017. 290 с.

Сучасний ОФ Наукової бібліотеки Одеського національного університету імені І. І. Мечникова – скарбниця, коштовностями якої бібліотека з щирим серцем обмінюється з іншими бібліотеками й установами України. На цей час – це 17 постійних партнерів-вишів України, Науково-дослідних інститутів, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Лише з 2020 року Наукова бібліотека отримала за книгообміном 860 примірників книг та періодичних видань та надіслала бібліотекам-партнерам 694 примірника поточних фахових університетських періодичних видань. Завдяки роботі з обмінним фондом Наукова бібліотека пропагує праці співробітників університету, розповсюджує відомості про Одеський національний університет імені І.І. Мечникова серед наукової спільноти України та поповнює власні фонди сучасними періодичними виданнями та монографіями.

Робота з обмінно-резервним фондом бібліотеки не припиняється. Відділом комплектування ведеться робота з упорядкування та розподілу документів, які надходять до ОФ, удосконалюється облік документів. Продовжується робота з резервною частиною обмінно-резервного фонду: відбираються примірники для поповнення основного фонду бібліотеки, вилучаються фізично зношені примірники. Ведеться робота зі створення комплектів періодичних видань Одеського національного університету імені І. І. Мечникова за минулі роки, які також будуть запропоновані партнерам для поповнення своїх книгозбірень.

Список використаних джерел та літератури:

1. Про бібліотеки і бібліотечну справу : Закон України від 27.01.1995 р. № 32/95-ВР ; ред. від 01.01.2022 р. // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 07.10.2022). – Назва з екрана.
2. Про затвердження Порядку використання документів через обмінні бібліотечні фонди : Наказ М-ва культури України від 31.10.2017 р. № 1131 // Законодавство України : інформ.-пошук. система / Верх. Рада України. – Електрон. дані. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-17#Text> (дата звернення: 07.10.2022). – Назва з екрана.
3. Диха С. В. Актуалізація бібліотечних ресурсів засобами обмінного фонду [Електронний ресурс] / С. В. Диха, С. А. Молчанова // Стратегія розвитку бібліотек закладів вищої освіти : матеріали наук.-практ. конф. ЗВО (Хмельницький; 27 жовт. 2021 р.). – Режим доступу: http://library.khnu.km.ua/wp-content/uploads/2021/11/2021_konf.pdf/ (дата звернення: 06.11.2022). – Назва з екрана.
4. Маркевич А. И. Двадцатипятилетие императорского Новороссийского Университета : ист. зап. / А. И. Маркевич. Академические списки. – Одесса, 1890. – XV, 724, ХС с.: табл.
5. Новікова Т. В. Вплив інформаційно-комунікативних технологій на функції бібліотеки / Т. В. Новікова, Л. І. Лупіка // Вісн. Наук. б-ки. – Харків, 2013. – Вип. 3 : Краєзнавча робота бібліотек в контексті розвитку культури, духовності та нац.-патріот. виховання студент. молоді. – С. 109–114.
6. Обмінний фонд [Електронний ресурс] // Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Одеса, 2022. – Режим доступу: <http://lib.onu.edu.ua/obminnyj-fond/> (дата звернення: 08.11.2022). – Назва з екрана.
7. Обмінний фонд: Гуманітарні науки [Електронний ресурс] // Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Одеса, 2022. – Режим доступу: http://lib.onu.edu.ua/gum_nauku_obmin/ (дата звернення: 08.11.2022). – Назва з екрана.

8. Обмінний фонд: Праці Наукової бібліотеки [Електронний ресурс] // Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Одеса, 2022. – Режим доступу: <http://lib.onu.edu.ua/pratsi-nb/> (дата звернення: 08.11.2022). – Назва з екрана.
9. Обмінний фонд: Праці, присвячені Одеському національному університету імені І.І. Мечникова [Електронний ресурс] // Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Одеса, 2022. – Режим доступу: <http://lib.onu.edu.ua/pratsi-prysv-onu/> (дата звернення: 08.11.2022). – Назва з екрана.
10. Обмінний фонд: Природничі науки [Електронний ресурс] // Наукова бібліотека Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова : офіц. сайт. – Електрон. дані. – Одеса, 2022. – Режим доступу: http://lib.onu.edu.ua/prugrod_nauky_obmin/ (дата звернення: 08.11.2022). – Назва з екрана.
11. Отчет о работе Научной библиотеки ОГУ им. И.И. Мечникова / Одес. гос. ун-т им. И.И. Мечникова, Науч. б-ка. – Одесса, [1940 за 1939]. – 10 с.: табл.
12. Отчет о работе Научной библиотеки ОГУ им. И.И. Мечникова / Одес. гос. ун-т им. И.И. Мечникова, Науч. б-ка. – Одесса, [1948 за 1947]. – 22 с.
13. Селіверстова О. М. Обмінний фонд [Електронний ресурс] / О. М. Селіверстова, Т. П. Котова // Українська бібліотечна енциклопедія : наук. проект / НБУ ім. Ярослава Мудрого. – Електрон. дані. – Київ, 09 лют. 2015 ; ост. ред.: 21 січ. 2020. – Режим доступу: <https://bit.ly/3t18LsG> (дата звернення: 07.10.2022). – Назва з екрана.
14. Селіверстова О. М. Резервний фонд [Електронний ресурс] / О. М. Селіверстова // Українська бібліотечна енциклопедія : наук. проект / НБУ ім. Ярослава Мудрого. – Електрон. дані. – Київ, 09 лют. 2015 ; ост. ред.: 10 лют. 2015. – Режим доступу: <https://bit.ly/3DY0cHn> (дата звернення: 07.10.2022). – Назва з екрана.
15. Шестериков П. С. Постановка библиотечного дела в университетских и некоторых других библиотеках России / П. С. Шестериков. – Одесса : «Коммерческая» тип. Б.И. Сапожника, 1915. – 261 с.: рис., табл., 1 л. табл.

References

- [1]. Pro biblioteku i bibliotечnu spravu: Zakon Ukrainy at 27 Januar 1995 № 32/95-BP; edit. At 01.01.2022 [About libraries and librarianship: Law of Ukraine]. *Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine]*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/32/95-%D0%B2%D1%80#Text> [Accessed 07 Oktober 2022].
- [2]. Pro zatverdzhennia Poriadku vykorystannia dokumentiv cherez obminni bibliotечni fondy: Nakaz Ministerstva kultury Ukrainy at 31 Oktober 2017 № 1131 [On approval of the Procedure for using documents through exchange library funds: Order of the Ministry of Culture of Ukraine]. *Zakonodavstvo Ukrainy [Legislation of Ukraine]*. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1583-17#Text> [Accessed 07 Oktober 2022].
- [3]. Dykha S. V., Molchanova S. A. Aktualizatsiia bibliotечnykh resursiv zasobamy obminnoho fondu [Updating of library resources by means of the exchange fund]. *Stratehiia rozvytku bibliotek zakladiv vyshchoi osvity: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii zakladiv vyshchoi osvity [The strategy of the development of libraries of higher education institutions: materials of the scientific and practical conference of higher education institutions]*. Khmelnytskyi, 27 Oktober 2021. Available at: http://library.khnu.km.ua/wp-content/uploads/2021/11/2021_konf.pdf/ [Accessed 26 November 2022].
- [4]. Markevich A. I. *Dvadsatipiatilietye imperatorskogo Novorossiyskogo Universiteta: istoricheskaya zapiska. Akademicheskkiye spiski [Twenty-fifth anniversary of the Imperial Novorossiysk University]*. Odessa, 1890, XV, 724, XC p.
- [5]. Novikova T. V. Vplyv informatsiino-komunikativnykh tekhnolohii na funktsii biblioteky [The impact of information and communication technologies on library functions]. *Visnyk Naukovoї biblioteky [Bulletin of the Scientific Library]*. Kharkiv, 2013, iss. 3, pp. 109–114.
- [6]. Obminnyi fond [Exchange fund]. *Naukova biblioteka Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. I. Mechnykova: ofitsiyni sait [Scientific library of Odesa I. I. Mechnikov National University]*. Available at: <http://lib.onu.edu.ua/obminnyj-fond/> [Accessed 08 Oktober 2022].
- [7]. Obminnyi fond: Humanitarni nauky [Exchange fund: Humanities]. *Naukova biblioteka Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. I. Mechnykova: ofitsiyni sait [Scientific library of Odesa I. I. Mechnikov National University]*. Available at: http://lib.onu.edu.ua/gum_nauky_obmin/ [Accessed 08 Oktober 2022].
- [8]. Obminnyi fond: Pratsi Naukovoї biblioteky [Exchange fund: Proceedings of the Scientific Library]. *Naukova biblioteka Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. I. Mechnykova: ofitsiyni sait [Scientific library of Odesa I. I. Mechnikov National University]*. Available at: <http://lib.onu.edu.ua/pratsi-nb/> [Accessed 08 Oktober 2022].

- [9]. Obminnyi fond: Pratsi, prysviacheni Odeskomu natsionalnomu universytetu imeni I. I. Mechnykova [Exchange fund: Proceedings dedicated to Odesa I. I. Mechnikov National University]. *Naukova biblioteka Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. I. Mechnykova: ofitsiyni sait* [Scientific library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Available at: <http://lib.onu.edu.ua/pratsi-prysv-onu/> [Accessed 08 Oktober 2022].
- [10]. Obminnyi fond: Pryrodnychi nauky [Exchange fund: Natural Sciences]. *Naukova biblioteka Odeskoho natsionalnoho universytetu im. I. I. Mechnykova: ofitsiyni sait* [Scientific library of Odesa I. I. Mechnikov National University]. Available at: http://lib.onu.edu.ua/pryrod_nauky_obmin/ [Accessed 08 Oktober 2022].
- [11]. *Otchet o rabote Nauchnoj biblioteki Odesskogo nacional'nogo universiteta im. I. I. Mechnikova* [Report on the work of the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University]. Odessa, [1940 for 1939], 10 p.

Надійшла 05.10.2022 р.

Danyiuk N. Ye.,

Chief of the Department of completing
Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov
National University
24 Preobrazhenska St., Odesa, 65082, Ukraine,
tel.: (048) 722 12 10
e-mail: komplekt@onu.edu.ua

**BOOK EXCHANGE FUND OF THE SCIENTIFIC LIBRARY
AS A BUSINESS CARD OF THE UNIVERSITY**

Summary

Forming, accumulating, as well as bookkeeping of documentary resources is one of the traditional functions of a modern library. Library book collections are of exceptional importance for the formation of the national cultural heritage of the state. The Book Exchange Fund (hereinafter – BEF) of the Scientific Library of the Odesa I. I. Mechnikov National University is a part of its Exchange and Reserve Fund. The department is intended for exchange, redistribution, free transfer of documents to libraries and other institutions.

BEFs in libraries acquired a legal status in 1959 when a special resolution of the Soviet government was adopted. The documents began to be redistributed through an Exchange and Reserve Fund, which contributed to the preservation of non-core and duplicate editions in some libraries that could be in demand in other libraries. The mechanism for using documents that are in library exchange funds is defined by *The procedure for using documents through exchange library funds*. In 1947, a BEF for monographic literature was arranged while a BEF for periodicals was allocated. Nowadays the BEF consists mainly of duplicate editions of the University. These are publications highlighting the history of Odesa National University, the works of the teaching staff of the Humanities and Natural Sciences faculties, as well as publications prepared by the Scientific Library staff. The activities of the Department of Rare books are aimed at researching private collections of the Library. Special attention is paid to the research of Ukrainian books from the stacks of the Scientific Library. Employees of the Information and Bibliographic Department publish bibliographic indexes, both thematic and devoted to personalities.

It is worth mentioning that the Scientific library exchanges specialized periodicals with partner libraries. The Library has 17 permanent book exchange partners, namely

the higher educational institutions, research institutes, the National V.I. Vernadskyi Library of Ukraine. Since 2020 alone, the Library has received through book exchange 860 copies of books and periodicals and sent to its partner libraries 694 copies of current professional University periodicals. This method of periodicals distribution contributes to the popularization of the academic achievements of scientists of the Odesa I. I. Mechnikov National University in the professional community.

The content of the BEF is disclosed with the help of a reference apparatus, that is card catalogues and non-annotated bibliographic lists of books and periodicals, posted on the website of the University Library in the section *Exchange and Reserve Fund (Book Exchange Fund)*. The Book Exchange Fund is separated from the main stacks, it is not inventoried and is not used for reader service.

The work with the Exchange and Reserve Fund of the Library is ongoing. The Book Acquisition Department is carrying out organization and distribution the documents which come to the BEF, improving the accounting of documents. The Department staff continues processing the reserve part of the Exchange and Reserve Fund selecting copies to replenish the main fund of the Library and removing physically worn copies.

Keywords: book exchange fund, exchange and reserve fund, book exchange, Scientific library of the Odesa I. I. Mechnikov National University.

РЕЦЕНЗІЇ

DOI: [https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2\(28\).267818](https://doi.org/10.18524/2707-3335.2022.2(28).267818)

Стрільчук Людмила Василівна,

доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри всесвітньої історії
Волинського національного університету імені Лесі Українки,
пр. Волі 13, м. Луцьк, 43025, Україна
тел.: +38 050 707 45 24
e-mail: Strilchuk.Lyudmila@vnu.edu.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-0700-6080>

ОСВІТНІ ТРАДИЦІЇ ЯК ФУНДАМЕНТ СВІТОГЛЯДНИХ ЦІННОСТЕЙ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ

Рец. на кн.: Синявська О.О. Історія освіти і науки в Україні : навч. посіб. / О.О. Синявська. – Одеса : Одес. нац. ун-т імені І.І. Мечникова. – 2022. – Ч. 1 : Традиції освіти та накопичення наукових знань у домодерний період. – 159 с.

Освітні традиції, як і традиції культурні та національні є тим фундаментом, на якому базуються усі духовні цінності, विकристалізуються світогляд та ментальність народу. У формуванні ментальності українського народу, цивілізаційного образу Русі-України винятково важливе місце посідають освітні традиції започатковані з княжих часів із моменту створення Києво-Полянської, а відтак і Київської держави. Спадкоємцями закладених нею культурних та освітніх традицій стали Волинсько-Галицька держава і український сегмент Литовсько-Руської держави. Нову сторінку у еволюції освітніх традицій відкрила козацько-гетьманська доба, яка виросла, перефразовуючи слова Михайла Грушевського, із насіння, посіяного київськими та галицькими князями Володимиром, Ярославом, Романом, Данилом та ін., і набула якісно нових ознак.

Понад десять століть тривав складний, суперечливий, але прогресивно-поступальний процес формування та кристалізації освітніх та наукових традицій українців, а разом із цим зміцнення фундаменту української ідентичності. Саме цей прогресивно-поступальний процес формування освітянських традицій, еволюцію наукових знань унаочнює навчальний посібник Олени Синявської «Історія освіти і науки в Україні. Ч. 1: Традиції освіти та накопичення наукових знань у домодерний період»¹.

Рецензований навчальний посібник охоплює досить тривалий хронологічний відрізок і включає сім ключових історичних періодів у які відбувалося зародження та становлення освітніх традицій, накопичення наукових знань, запозичення кращого світового досвіду освітніх процесів. Авторка прослідковує освітні традиції від виникнення писемності у слов'ян та розвитку наукових знань у Київській Русі, характеризує стан освіти в українських землях у XIV–XVI століттях, прослідковує роль Острозької академії та Острозького літературно-наукового гуртка у освітньому просторі України, розкриває роль братських шкіл у розвитку освіти та науки, зупиняється на етапах розвитку та особливостях організації освітнього процесу у Києво-Могилянській академії та завершує організацією і розвитком освітніх процесів та науки у XVIII ст.

Структура навчального посібника є логічною, добре продуманою та цілком виправданою. Матеріал кожного із розділів багатий фактажем, із цікаво підібраними ілюстраціями, чіткими поясненнями та висновками. О.О. Синявською передбачено активну роботу здобувачів освіти із історичними джерелами, підібрано цікаві документи, чітко сформульовано завдання та запитання до кожної із тем, передбачено роботу із понятійним апаратом. Позитивне враження від проробленої роботи підсилюється доволі широкими списками літератури до кожної із тем.

В українській історіографії останнього десятиліття чітко окреслився тренд на поглиблене вивчення історії освіти та науки в Україні, і це не випадково, адже сучасна система освіти та науки у нашій державі, що переживає період реформування та впровадження новацій, не може повноцінно існувати без нагромадженого у попередні століття досвіду, без запровадження у практику цього досвіду, адже це призведе до втрати національної освітньої традиції і її ментальної колористики. Саме тому рецензована праця є актуальною і, поза сумнівом, буде широко запитаною.

На переконання рецензентки О.О. Синявська цілком досягла поставленої мети: дослідити розвиток освіти і науки в Україні в загальноєвропейському контексті, розкрити становлення національної системи освіти та наукових закладів. Поза сумнівом, запропонований навчальний посібник «Історія освіти і науки в Україні. Частина 1: Традиції освіти та накопичення наукових знань у домодерний період» за авторством к.і.н., доцента О.О. Синявської стане

¹ Синявська О.О. Історія освіти і науки в Україні. Ч. 1 : Традиції освіти та накопичення наукових знань у домодерний період : навч. посіб. Одеса : ОНУ, 2022. 160 с.

невід'ємною складовою в освітньому процесі здобувачів освіти гуманітарних спеціальностей закладів вищої освіти, а також буде цікавим для колег, що працюють зі спеціальністю 014 – середня освіта (історія).

Рецензованій роботі властива оригінальність підходу до висвітлення теми, підібрано цікаві маловідомі факти, зроблено спробу проаналізувати особливості освітніх традицій за хронологічним принципом, залучено різноплановий ілюстративний матеріал. Не можна оминати увагою і якість рецензованого навчального посібника, що увиразнюється кольоровими ілюстраціями.

Сучасну освіту в Україні неможливо уявити без традицій та досвіду, що століттями нагромаджувалися та давали поштовх новим виткам освітніх процесів, впливали на вдосконалення методик навчального процесу, а у результаті визначали якість освіти загалом. Саме тому запропонований навчальний посібник за авторством О. О. Синявської є актуальним і цікавим, адже містить тексти історичних джерел, біографічні довідки про освітніх та наукових діячів, навчальні матеріали і, поза сумнівом, стане надзвичайно важливою складовою в освітньому процесі здобувачів гуманітарних спеціальностей закладів вищої освіти.

Підсумовуючи, хотілося б акцентувати, що українська історіографія поповнилася ґрунтовною, оригінальною та цікавою методичною розробкою. Будучи відправною точкою для творення нових наукових студій у царині досліджень з історії освіти та науки України, навчальний посібник О. О. Синявської відкриває нові перспективи в означеному напрямку.

Важливим та корисним у навчальному процесі, стане факт наявності рецензованого навчального посібника у бібліотеках усіх класичних та педагогічних університетів України, а також його розміщення на електронних ресурсах для широкого користування. Вважаю, що О. О. Синявською проведено велику та кропітку роботу по укладенню посібника, діапазон його застосування та актуальність сумнівів не викликають.

ІНФОРМАЦІЯ ДЛЯ АВТОРІВ

Журнал «Бібліотечний Меркурій» є науковим виданням, що включене до переліку друкованих наукових фахових видань України (категорія «Б») в галузі історичних наук (Наказ МОН № 1188 від 24.09.2020 р.), у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт. Видання було засновано у 2007 р. До 2019 р. журнал мав назву «Вісник ОНУ. Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство».

Видання «Бібліотечний Меркурій» було офіційно зареєстроване як засіб масової інформації з загальнодержавною сферою розповсюдження. Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 24165–14005ПР від 07.10.2019 р.

Проблематика журналу:

- дослідження з історії бібліотеки, формування її фонду, зокрема фонду стародруків та рідкісних видань;
- вивчення особистих книжкових колекцій (як іменних фондів, так і розпорошених колекцій), рукописних та архівних матеріалів;
- розкриття та вивчення фонду бібліотек закладів вищої освіти шляхом бібліографічних розвідок;
- дослідження у галузі бібліотечної біографістики;
- розгляд перспективних напрямків діяльності бібліотеки в умовах інформатизації суспільства;
- огляди нових наукових видань.

Журнал здійснює наступні типи публікацій:

- наукові статті
- короткі повідомлення
- рецензії.

Статті публікуються українською та англійською мовами. Рукописи статей, які подаються до редакції, повинні відповідати вимогам Постанови Президії ВАК №7-05/1 від 15.01.2003 «Про підвищення вимог до професійних видань, внесених до переліку ВАК України» та «Порядку формування Переліку наукових фахових видань України», затвердженого Наказом МОН України № 32 від 15.01.2018. Оригінальна стаття має складатися з наступних елементів: постановка проблеми в загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями; аналіз основних досліджень і публікацій, присвячених даній проблемі і на які спирається автор; виділення невирішених проблем, яким присвячена стаття; формулювання цілей статті (постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

«Бібліотечний Меркурій» видається із періодичністю два рази на рік.

Термін подання рукописів:

- до 15 квітня кожного року
- до 15 жовтня кожного року

Технічні вимоги:

- загальний обсяг статті – до 20 сторінок;
загальний обсяг короткого повідомлення – до 6 сторінок.
- стандарти: бумага формату А 4; шрифт набору Times New Roman; назва, текст статті, додатки: кегль 12 pt, міжрядковий інтервал – 1,5; відомості про автора, анотації, ключові слова, резюме, список літератури: кегль 11 pt, міжрядковий інтервал – 1; поля – ліве – 30 мм, праве – 15 мм, верхнє – 20 мм, нижнє – 20 мм; сторінки без нумерації.

До редакції «Бібліотечний Меркурій» подається:

- друкований примірник, підписаний авторами;
- електронна версія на будь-якому електронному носії у форматі Microsoft Word;
- на окремому аркуші – відомості про автора: прізвище, ім'я, по-батькові; вчений ступінь, вчене звання; назва, адреса, телефон установи, де працює автор; контактний телефон, поштова та електронна адреса для співпраці.

Оформлення та послідовність розташування обов'язкових складових статті згідно ДСТУ 7152:2010 «Інформація та документація. Видання. Оформлення публікацій у журналах і збірниках» та вимогами міжнародних наукометричних баз даних.

Індекс УДК

Ідентифікатор DOI

Інформація про авторів набирається у наступній послідовності: прізвище, ім'я та по-батькові; наукове звання та посада; назва, адреса та телефон установи, де працює автор; електронна адреса автора; інформація щодо авторського ідентифікатора (ORCID, Resercher ID тощо) (кегель 11).

Назва статті повинна точно відбивати зміст дослідження (прописні букви, кегль 12).

Анотація мовою оригіналу друкується перед початком статті (11 кегль). Виклад матеріалу в анотації має бути стислим і точним (близько 50 слів).

Авторське резюме друкується після тексту статті обсягом не менш як 1800 знаків, включаючи ключові слова; зміст повинен повністю відбивати зміст статті, але в скороченому варіанті. Публікація українською супроводжу-

ється резюме англійською мовою. Публікація англійською мовою супроводжується резюме українською мовою.

Структура авторського резюме повторює структуру статті та містить:

- предмет, тема, ціль роботи (Purpose);
- метод чи методологія проведення роботи (Methodology);
- результат роботи (Finding);
- галузь застосування результатів (Practical value);
- висновки (Results).

Для можливості перевірки редакцією «Бібліотечний Меркурій» правильності перекладу резюме англійською мовою потрібно надсилати також і оригінальну версію, з якої здійснювався переклад (український аналог).

Ключові слова (українською та англійською) повинні бути лаконічними, відбивати основні терміни, поняття та прізвища осіб, про яких йдеться у статті. Це можуть бути слова та словосполучення. Друкуються після анотації мовою оригіналу та іншою мовою після резюме.

Текст статті.

Примітки (якщо вони є) розміщують безпосередньо після основного тексту.

Бібліографічні посилання (при наявності) оформлюються за ДСТУ 8302: 2015 «Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила».

Список використаної літератури, що приводиться наприкінці публікації, містить список джерел, на які посилається автор.

Список літератури до публікації подавати у наступній послідовності:

1) список літератури в традиційному варіанті із заголовком «Список використаної літератури», чи «Список використаних джерел», чи «Список використаних джерел та літератури». Відомості про джерела повинні розташовуватися в алфавітному порядку (архівні документи виносяться на початок списку) й бути оформлені у відповідності з державним стандартом України ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 «Библиографическая запись. Библиографическое описание. Общие требования и правила составления» (кегль 11). Див. зразки оформлення: <https://bit.ly/2Ma6WYx>

Обов'язково до кожної цитованої публікації необхідно надавати ідентифікатор DOI (перевірка наявності DOI: <http://search.crossref.org>).

2) транслітерований та перекладений англійською список літератури з дотриманням вимог міжнародних стандартів оформлення бібліографічних посилань із заголовком References:

- транслітерація кирилиці латиницею:
  - **українська мова**. Постанова КМ України від 27 січня 2010 року № 55 «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» затверджує офіційну транслітерацію українського алфавіту латиницею, встановлює діючі правила транслітерації прізвищ та імен громадян України латиницею у закордонних паспортах;

- **російська мова**. Використовувати правила транслітерації Держдепартаменту США (http://shub123.ucoz.ru/Sistema_transliterazii.html).
- при оформленні посилань використовувати видозмінений бібліографічний стиль Harvard:
  - **автори** – транслітерація
  - **назва статті** – транслітерація [переклад англійською]
  - **назва джерела** – транслітерація – курсивом (якщо видання має офіційно прийняту назву англійською, то вказувати її, якщо ні – транслітерацію за ISSN, а не довільний переклад)
  - **місце видання** – переклад англійською
  - **рік, номер, сторінки** – переклад англійською
  - **знаки** «. –» замінити на «.»; знаки «/», «//» не використовувати.

П р и к л а д :

Zagurenko A. G., Korotovskikh V. A., Kolesnikov A. A., Timonov A. V., Kardymon D. V. Tekhnikoekonomicheskaya optimizatsiya dizaina gidrorazryva plasta [Techno-economic optimization of the design of hydraulic fracturing]. *Neftyanoye khozyaistvo*, 2008, no. 11, pp. 54-57.

Більш детально з прикладами оформлення можна ознайомитись на офіційному сайті «Бібліотечний Меркурій» у розділі «Подання»: <http://vislib.onu.edu.ua/about/submissions#onlineSubmissions>

Дата надходження статті до редакції (поставляється редакцією).

Додаток (якщо він є) (кегель 12).

Відомості про продовження публікації наводять в кінці кожної частини «Продовження (Закінчення) у наступному випуску». На сторінці з початком кожної частини в підрядній примітці чи перед текстом – «Продовження (Закінчення). Початок див. ...».

Тексти архівних документів чи витяги з інших документів у тексті статті набирати 11 кеглем.

Посилання на використані джерела в тексті статті подавати тільки у квадратних дужках, наприклад [1], [1; 6]. Посилання на конкретні сторінки наводити після номера джерела, через кому (з маленької букви «с.»), далі її номер (наприклад: [1, с. 5]). Не подавати в тексті розгорнутих посилань, таких як (Іванов А. П. Вступ до мовознавства. – Київ, 2000. – С. 54).

Ілюстрації подавати в окремій папці у форматі JPG чи TIF з обов'язковим зазначенням місця їх розташування в тексті статті. Список ілюстрацій слід подавати в окремому файлі у форматі Microsoft Word.

Редакційна колегія залишає за собою право на редакційну правку рукописів. Гонорар за опубліковані роботи авторам не сплачується, друкований примірник не видається. Рукописи проходять обов'язкову перевірку на наявність елементів плагіату за допомогою онлайн-сервісу Unicheck компанії «Антиплагіат» (Україна).

Статті до редакційної колегії журналу приймаються:

- за адресою: Наукова бібліотека Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, вул. Преображенська, 24, 65082, м. Одеса, Україна
- електронною поштою за адресою: visn_bibl@onu.edu.ua
- через офіційний сайт видання: <http://vislib.onu.edu.ua/> (для того, щоб мати можливість подавати статті через сайт необхідно зареєструватись <http://vislib.onu.edu.ua/login>).

Рукописи статей та електронні носії авторам не повертаються.

Офіційний сайт видання «Бібліотечний Меркурій» <http://vislib.onu.edu.ua>.

Українською та англійською мовами

Адреса редколегії журналу:
вул. Преображенська, 24, м. Одеса, 65082
Наукова бібліотека ОНУ імені І. І. Мечникова

Верстка В.Г. Вітвицька

Підписано до друку 29.12.2022 р. Формат 70×108/16. Ум. друк. арк. 12,43.

Тираж 50 прим. Зам. № 2511.

Видавець і виготовлювач
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 4215 від 22.11.2011 р.
65082, м. Одеса, вул. Єлісаветинська, 12, Україна
Тел.: (048) 723 28 39
e-mail: druk@onu.edu.ua